کاریگەری ئاوێستا بەسەر

رابەران و پیرانی یارسانەوە

لێکۆڵینەوەیەکی بەراوردکارانەی دینی – مێژووییە

نووسینی ئەیووب رۆستەم

چاپی یەکەم

لە بڵاوکراوەکانی مەڵبەندی رۆشنبیریی هەورامان

چاپی یەکەم

2011 زایینی 2711 کوردی

ناوی کتێب کاریگەری ئاوێستا بەسەر رابەران و پیرانی یارسانەوە.
نووسەر – ئەیووب رۆستەم
تایپ نووسەر
نەخشەسازی
نەخشەسازی بەرگ
چاپخانە چاپەمەنی کۆردۆنیا
ژمارەی سپاردن

مافی لەچاپدانەوەی بۆ نووسەر پارێزراوە.

پێشکەشە بە:

ڕەوانی پاك وپێگەری (72)پیرە.

ڕەوانی پاکی هەموو ئەو دانا و عاریفانەی ناویان لە تێکستەکاندا هاتووە.

هەموو ئەوبەڕێزانەی خەمی کولتووری کوردیان لە کۆڵناوە.

پێرست

ز	بابەت	ژمارەی لاپەڕ
1	پیشەکی	
2	چەردەیەك سەبارەت بە دیین	
3	تیشکێك بۆ سەرۆ کتێبی پیرۆزی ئاوێستا	
4	کتێبی بارگە بارگە فەرموودەکانی (72) پیرەیە	
5	هێڵی عیرفانی لە شیعرەکانی بارگە بارگەدا	
6	زمانی (72) پیرە لە هۆنینەوەی شیعرەکانیاندا	
7	نیگایەك لە هەندێك لە رازە مێژووییەکانی ئاوێستا لە شیعرەکانی بارگە بارگەدا	
8	هەندێ بابەتی تری دیینی و مێژوویی	
9	چەند رازوگێڕانەوەیەك لە بەشەکانی تری سەرەنجامدا	
10	ئەلبومی وێنەکان	

مەزاری (سان سەهاکی بەرزنجی) پێش نۆژەنکردنەوەی پەردیوەر

مەزاری میر ئەسکەندەرا ئاشی گوندی هاوار

گوندی هاوارا سەرزەمینی پیرۆزی یارسانا ساڵی 1977

مەزاری پیری وەزەسوورا رێگەی ئاوێسەر

مەزاری باوە سەرهەنگی دەودانی تەوێڵە

مام ئەلامورادە، یەکێك لە سەرسپەردەگانی یارسان

کولسووم عوسمانپوور، ئەیووب رۆستەم، د. رەئووف عوسمان،

هۆڵی مەولەوی، زانکۆی کوردستان، سنە، کۆنفرانسی نێونەتەوەیی وێژەی کوردی

رۆژی (5) مایس، 2010

مەرقەدی پیشالیاری یەکەم شاری هەورامان هەورامانی تەخت

چەردەیەک سەبارەت بە دیین

مەبەستی سەرەکی لەم کتێبەمان بابەتی دیینییە و خستەڕووی ئەو باسانەیە کە لە تێکستەکانی شوێنەکەتووانی (دیینی زەردەشتی و ڕێوڕەچەی یارسان)دا وەك یەکن، یان لە یەکدەچن، [ئێمە لە کتێبی (هەورامان) کە لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی- دیینییە، لە لاپەڕەکانی (115 بۆ 170) کورتە باسێکمان سەبارەت بە (دیین) بە گشتی و هەردوو دیینی (میترایی و زەردەشتی) کردووە، لێرەدا بە باشماننەزانی هەموو بابەتەکە بنووسینەوە، بەڵام پێمانباشبوو بۆ پێناسەکانی دیین لە بابەتەکەدا بگەڕێنەوە، بۆیە چەند پێناسەیەك بەمشێوەی لە خوارەوە هاتووە دەخەینەڕوو:

1- دیین لەرووی زمانەوانییەوە بە وشەیەکی عەرەبی لەقەڵەمدراوە و لەهەندێك شوێندا بەمەبەستی جیاجیا بەکارهێنراوە، هەر بۆنموونە لە قورئانی پیرۆزدا بۆ دەلالەتی (لێپرسینەوە، دادگاییکردن، سزاوپاداشتدانەوە) بەکارهێنراوە وەك دەفەرمێ: (مالك یوم الدیین[لمج])، لەهەندێك شوێنی تریشدا بەواتای (گوێڕایەڵی و شوێنکەوتوویییەوە) بەکارهێنراوە.

2- دیین لای زەردەشتییەکان بە (دئنا[لج]) و بەواتای (ویژدانپاکی)یەوە ناویهێنراوە.

3- لەڕوانگەی زاناو فەیلەسووفە خواناسەکانەوە کە باوەڕییان بە (یەکتاپەرستی= وەحدانییەت) هەیە، دیین بریتیە لەو یاساو ڕێسا خوایانەی کە لەلایەن خوای گەورەوە بۆ مرۆڤەکان هاتوونەتە خوارەوە و پێویستە پێیانەوە پابەندبن.

4- دیین لەڕوانگەی ئیسلامەوە بەچەندجۆرێك پێناسەکراوە هەموو پێناسەکانیش لەیەك ناوەرۆکدا کۆدەبنەوە کە بریتیە لە (باوەڕبوون بە خوایەکی تاکوتەنها، باوەڕبوون بەوەی حەزرەتی محەممەدی کوڕی عەبدوڵا (د.خ) نێردراو و پەیامهێنەری خوایە بۆ سەر بەندەکانی، باوەڕبوون بەڕۆژی کۆتایی، باوەڕبوون بە قورئانی پیرۆز و سوننەت، باوەڕبوون بە بەهەشتودۆزەخ وەك پاداشتوسزای خوایی بۆ بەندەکانی).

دیین لەشێوە گشتییەکەیدا بریتییە لەو پەیوەندییە رۆحییەی لەنێوان مرۆڤ و ئەو هێزانەدا دروستدەبێت کە بەباڵادەست و شاردراوە دەزانرێن. ئەو هێزانە لای ئیماندارەکان خوایەکی

[لمج] بڕوانە قورئانی پیرۆز سورەتی فاتیحە- ئایەتی 4، لێرەدا ئاماژە بەوە دەکەین سوورەتی فاتیحە بە (بسم اللە) وە (7) ئایەتە، (بسم الله) لای (ئیمای شافیعی) ئایەتێکی جیاواز نییە، بەڵام لای (ئیمامی حەنەفی) بە ئایەتێکی جیاواز لەقەڵەمدەدرێت.

[لج] هادی بەهمەنی لەکتێبی پەیامی هەوراماندا نووسیویەتی. (دیین) وشەیەکی کوردی ئاوێستاییە. بڕوانە پەیامی هەورامان- بەرگی یەکەم- پەراوێزی لاپەڕە 332.

تاك‌وته‌نهایه‌، لای كه‌سانی تریش ئه‌و هێزه‌ شاردراوه‌ و غه‌یبی و ئه‌فسوناویانه‌ن له‌ (جیهانی نموونه‌ به‌رزه‌كاندان= عالم المثل[لح]) و هه‌موو راستیه‌كانیش لای ئه‌وانه‌.

بۆ به‌ده‌ستهێنانی ڕه‌زامه‌ندی ئه‌و هێزانه‌ نه‌ته‌وه‌ كۆنه‌كانی وه‌ك: (یۆنانی ، گریكی، رۆمانی، فیرعه‌ونی، ئه‌كه‌دی، سۆمه‌ری، ئاشووری، بابلی) و نه‌ته‌وه‌ ئارییه‌كانی وه‌ك: (گۆتی، لۆلۆ، كاسی، خالدی= گالدی، میتانی، سۆباری) و كۆمه‌ڵگه‌ی جاهیلی له‌ نیوه‌دوورگه‌ی عه‌ره‌بدا په‌نایانبردۆته‌به‌ر (بتپه‌رستی)، هه‌ربۆ نموونه‌ قوره‌یشییه‌كان وتوویانه‌ (نعبد الاصنام لنقترب من الله زلفی).

دیاره‌ به‌ده‌ر له‌م پێناسانه‌ ده‌یان پێناسه‌ی تریش بۆ دیین كراون كه‌ هه‌ر یه‌كه‌یان بنه‌مه‌ما و بلگه‌ی خۆیان هه‌یه‌، هه‌ر بۆ نموونه‌ وتراوه‌:

ا (john r Everett) نووسیویه‌تی: دیین هه‌وڵ و كۆششه‌ بۆ ناسین و تێگه‌یشتن له‌و هێزانه‌ی له‌ودیو سروشته‌وه‌ن و مرۆڤ هه‌ستده‌كات به‌ شێوه‌یه‌كی كۆتایی پێیانه‌وه‌ وابه‌سته‌یه‌.

ب (ئیمیل دۆركایم) نووسیویه‌تی: دیین سیستمێكی هاوبه‌شه‌ له‌ باوه‌ڕ و كرداری په‌یوه‌ست به‌ پیرۆزییه‌كان، ئه‌م باوه‌ڕو كردارانه‌ش هه‌موو ئه‌و كه‌سانه‌ كه‌ باوه‌ڕدارن له‌ میلله‌تێكی مانه‌وی كۆده‌كاته‌وه‌.

دیین و ڕێوڕه‌چه‌ دیینییه‌كان هه‌ر له‌ دێرینترین سه‌رده‌می ژیانی مرۆڤایه‌تییه‌وه‌ نه‌خش و كاریگه‌ری خۆیان به‌سه‌ر مرۆڤ و كۆمه‌ڵگه‌ی مرۆڤایه‌تییه‌وه‌ جێهێشتووه‌، به‌ڵام لێكۆڵینه‌وه‌ و توێژینه‌وه‌ی زانستی بێلایه‌ن له‌م بواره‌دا هه‌تا نیوه‌ی دووه‌می سه‌ده‌ی هه‌ژده‌یه‌می زایینی زۆر ده‌گمه‌نبوون و شتێكی وه‌ها به‌رچاوناكه‌وێت، (gustave le bon) كۆمه‌ڵناسی فه‌ڕه‌نسی نووسیویه‌تی: ئه‌گه‌رچی مێژووی ژیانی مرۆڤایه‌تی به‌بێ مێژووی دیینه‌كانی بێمانایه‌، له‌ گه‌ڵ ئه‌مه‌شدا دیین و ڕێوڕه‌چه‌ دیینییه‌كان سه‌رده‌مانێكی دوورودرێژ له‌ رووی شیكردنه‌وه‌ و توێژیینه‌وه‌ زانستییه‌كانه‌وه‌ شاردراوه‌ بوون[لخ].

یۆنانییه‌ كۆنه‌كان له‌ رووی باوه‌ڕی دینیی پێشینانیانه‌وه‌، ته‌نها باس و خواسی فه‌یله‌سووفه‌كانیان و بیروباوه‌ڕه‌ فه‌لسه‌فی و ئه‌خلاقییه‌كانی ئه‌وانیان خستووه‌ته‌ڕوو. له‌ سه‌ده‌كانی دواتریشدا كه‌ دیینی مه‌سیحی گه‌شه‌یكردووه‌ و له‌ ئه‌ورووپادا بڵاوبووه‌ته‌وه‌، گه‌وره‌پیاوانی بواری دیین و زانا مه‌سیحییه‌كان بۆ داكۆكیكردن له‌ دیینه‌كه‌یان، سه‌باره‌ت به‌ ئاشناییپه‌یداكردن له‌ گه‌ڵ دیینه‌كانی تر

[لح] (د.كامیل حه‌سه‌ن عه‌زیز ئه‌لبه‌صیر) ره‌خنه‌سازی مێژوو و په‌یڕه‌ویكردن لاپه‌ڕه‌ (16).

[4] (gustave le bon) -la vie des verites p (21)-paris-1914.

خۆیان دوورەپەرێزگرتووە. هەموو جۆرە زانیارییەکیان لە بارەی میللەتانی ترەوە بۆ بەرژەوەندی مەسیحییەت بەکارهێناوە[5].

بە پێی سەرچاوەکان بیریارانی (موعتەزلە) لە بواری لێکۆڵینەوە سەبارەت بە دیین و رێوڕەچە دینییەکان پێشەنگەنگبوون، ئەوان بۆ یەکەمجار توانیویانە شوێنەواری فەیلەسووفان و بیریارانی یۆنانی کۆن و قوتابخانە فەلسەفییەکانیان، لە رێی نووسینی گوتار و لێکۆڵینەوە و توێژینەوەی بەنرخەوە (پرداختن).

پاشان بە پێی ئەو ناکۆکییە مەزهەبییانەی کە لە نێوان بیریاران و زانایانی ئیسلامدا هەبوون، لە دوتوێی لێکۆڵینەوەکانیدا لە ژێر فشاری مەزهەبی و باوەڕی توندڕەوانەوە، زۆرێك لە راستییەکان دەشێوێنران، یان پەردەپۆشدەکران، زۆرێك لە زانیان خۆیان لە هەر گروویەکی مەزهەبی بوونایە، هەوڵیاندەدا بە پێی بەرژەوەندی خۆیان هەڵسوکەوتبکەن[6].

ئێمە لەم بابەتەدا مەبەستمان قسەکردن نییە لە هەموو دیین و رێوڕەچە دینییەکانی ناو مێژووی مرۆڤایەتی، چونکە ئەو باسانە لە لایەکەوە لە مەبەستی سەرەکی نووسینی ئەم کتێبە دوورماندەخەنەوە، لە لایەکی تریشەوە نەك بە کتێبێك، بەڵکو بە نووسینی چەندین کتێب ناتوانرێت مافی خۆیان بدرێتێ، چونکە دیین و رێوڕەچە دینییەکان زۆر و جۆراو جۆرن، هەموو شوێنێکی ئەم سەرزەمینەیان گرتووەتەوە و هەر لە سەرەتای سەرهەڵدانیانەوە تا ئێستا هەریەکە و بە پێی قورسایی خۆیان سەرنجیانکێشاوە، هەروەها رۆڵیان لە گەشەکردنی ژیانی کۆمەڵایەتیدا گێڕاوە. دەتوانرێت دیاریترین ئەو دیینانەی کە تا ئێستا لە لایەن کۆمەڵناسان و زانایان و شوێنەوارناسانەوە قسەیان لێوەکراوە بەمشێوەی خوارەوە ریزبەندبکرێن:

1 دیینی نەفسانی

2 دیینی تۆتمی

3 دیینی هیندۆسی.

4 دیینی بوودایی

5 دیینی چیینی

6 دیینی تا ئو

7 دیینی کۆنفۆشیوسی

8 دیینی شین تو

---

[5] د. علی اکبر ترابی تاریخ ادیان لاپەڕە (6، 7) چاپ دوم تهران 1347.

[6] هەمان سەرچاوە لاپەڕە (8).

9ـ دیینی میترایی

10ـ دیینی زەردەشتی

11ـ دینی یەهوودی

12ـ دیینی مەسیحی

13ـ دیینی مانی

14ـ دیینی مەزدەکی

15ـ دیینی ئیسلام

لە بەر ئەوەی ئەم کتێبە هەوڵدانە بۆ خستنەڕووی کاریگەری دیینی زەردەشتی لە سەر ڕێو ڕەچەی یارسان، باشتر وایە بەرکولێك سەبارەت بەو دیینە و کتێبە پیرۆزەکەی کە (ئاوێستا)یە بخەینە بەردەست خوێنەری بەڕێز، هەتاکو لە خوێندنەوەیدا ئەگەر پێویستیکرد بە بابەتەکاندا بچێتەوە.

دینی زەردەشتی

دەربارەی زەردەشت و دینی زەردەشتی جیاوازیی زۆر لەسەرچاوە مێژووییەکاندا هەن و تا ئێستا بەتەواوی ئاشکرا نییە (زەردەشت) کەی هاتۆتە دنیاوە؟ لەچ سەردەمێکدا ژیاوە؟ خەڵکی کوێ بووە؟ بە چ زمانێك دواوە؟...هتد، هەر بۆ نموونە لەخوارەوە دەمەتەقێیەکی ژمارەیەك لەو سەرچاوانە دەخەینەڕوو:

1ـ لە سەرچاوە و رازە زەردەشتییەکاندا هاتووە گوایا (300) ساڵ بەر لەژیانی (ئەسکەندەری مەکدۆنی) ژیاوە، بەواتا لە نیوەی دووەمی سەدەی حەوتەمی پێش زایین بۆ نیوەی یەکەمی سەدەی شەشەمی پێش زایین لەساڵەکانی (660ـ583 پ.ز)[1].

2ـ گزانتویس، کۆنترین نووسەری یۆنانییە کە ناوی زەردەشتی هێناوە و سەردەمی ژیانی ئەوی بۆ شەش هەزارساڵ بەرلە لەشکرکێشییەکەی (خشیارشا[2]) بۆسەر یۆنان گێراوەتەوە.

---

[1] (د.جلیل دوستخواە) ئاوێستاـ بەرگی یەکەمـ لاپەڕە (11)- تۆێژینەوە و لێکۆڵینەوە- لە بلاْوکراوەکانی مروارید.

[2] (خشیارشا کوڕی داریوشی یەکەم) و دایکی ناوی (ئاتسی سا) کچی کۆرشی گەورە بووە، ساڵی 35سلوکی بەرامبەر بە 486ی پێش زایین، چووەتەسەر تەختی پادشایی، ناوی ناوبراو لەنووسراوە هەڵکۆڵراوەکانی سەردەمی هەخامەنشیدا بە (خشەیارشا) و بەزمانی شوشی (خشەرشا) هاتووە، بەزمانی میسری (خشی یەرش) و لەتەوراتدا بە (ئەخس ویروش) ناوی هاتووە، هیرۆدۆت و کۆنە مێژوونووسەکانی تری یۆنانی بە (کسرك سس) ناویانهێناوە و لەناو زنجیرەی ناوی شاکانی کلدانیشدا بە (ئەحشیرۆش) ناویهاتووە، مێژوونووسە ئەوروپاییەکانیش بە (گزرك سس) ناویانهێناوە.

3 ئیفلاتـوون لـەکتێبی (alicibiades) نـاوی زەردەشـتی هێنـاوە و پاشـان قوتابیـەکانی وەك (ئەرەستۆ، هۆمیرۆس) مێـژووی ژیـانی ناوبراویـان بـۆ شـەش هـەزار سـاڵ بەرلـە مردنـی ئیفلاتـوون گێڕاوەتەوە.

4 پلینی = پلینۆس[شمـ] لەکتێبەکەیدا بەناوی (مێژووی سروشتی)یەوە نووسـیویەتی: زەردەشـت شـەش هەزار ساڵ بەرلە ئیفلاتوون ژیاوە.

5 هەریەك لە دانشمەندی فارسـی (ئەردەشـیر خەبـەردار) و دانـشمەندی ئـەڵمانی (بـارول بـۆن سـن) سەردەمی لەدایکبوونی (زەردەشت)یان بۆ (شەش هەزار و پێنج سەد ساڵ) بەرلەزایین گێڕاوەتەوە.

6 فەیلەسـووفی فەرەنـسی (واڵتـەر) لەنووسـینەکانیدا زۆربـە گـەورەیی نـاوی زەردەشـتی هێنـاوە و مێژووی ژیانی بۆ (شەشە هەزار سال) بەرلە کۆرشی گەورە[لحلمج] گێڕاوەتەوە.

7 (مـستەر جاکسۆن) کـە یەکێکـە لـە لێکۆڵـەرەوانی بـواری دینـی زەردەشـتی و پـسپۆرێکی شـارەزایە وتوویەتی: زەردەشت لەنیوەی دووەمی سەدەی حەوتەمی پێش زایین لەدایکبووە و لەنیوەی یەکەمی سەدەی شەشەمی پێش زاییندا کۆچی دوایی کردووە[لجحلجـ].

8 (مستەر هۆڵ) لەکتێبی (مێژووی کۆنی خۆرهـەڵاتی نزیـك)دا نووسـیویەتی: بـەپێی سەرگوزەشـتە کۆنەکان زەردەشت ساڵی (599 پ.ز) لەدایکبووە[لحجلجـ].

9 هەریـەك لـە (مەسـعوودی، حـەمزەی ئەسـفەهانی، یـاقووتی حەمـەوی، حەمـدوڵای مـستەوفی قـەزوینی) لەسـەر ئـەوە کـۆکن گوایـا زەردەشـت لەسـەردەمی حـوکمڕانیی (گوشتاسـب) لەناوچـەی (ورمێ)دا ژیاوە[لحجلجـ].

بڕوانە :(موشیر ئەلدەولە حەسەن پیرنیا)- تأریخ ایران باستان ـ جلد اول- لاپەڕە 638.

[شمـ](پلینی=پلینۆس) زانایەکی گەورەی ڕۆمانی و نووسەرێکی ناودار بووە، ساڵی (23) زایینی لە دایکبـووە، ژمارەیـەك کتێبی نووسیون تیایاندا هەواڵی تیرە جیاجیاکانی ئەوروپای خستوونەتەڕوو، بـەڵام کتێبەکـەی بـە نـاوی (مێـژووی سروشتی= (naturalis historiae) کە لە (37) بەرگدایـە گـرنگترین کتێبیـەتی، ساڵی (79 زایینـی) کۆچـی دوایی کردووە.

بڕوانە :(د.جمال رشید احمەد) -دراسات کردیە فی بلاد سوبارتو ـ ص (119) ـ بغداد 1984.

[لمحلمج] (عەبدولعەزیمی ڕەزایی) ـ تأریخ دەهزار سالە ایران – جلد اول ـ لاپەڕە 59ـ60.

[لجحلجـ] (محەممەد ئـەمین زەکی بـەگ) ـ خوڵاصـەیەکی تـاریخی کـورد و کوردسـتان–بـەرگی یەکـەم–ل195 ـ چاپی نـوێ، سلێمانی 2000.

[لحجلجـ] سەرچاوەی پێشوو، هەمان لاپەڕە.

[لحجلجـ] (محەممەد بەهائوددین مەلا صاحب= دانای هەورامی) ـ پیشالیاری زەردەشتی ـ لاپەڕە (10).

10 (د. جەلیلی دۆستخواە) لەبەرگی یەکەمی کتێبی ئاوێستادا نووسیویەتی: دەربارەی شوێنی هاتنەدنیای (زەردەشت) جیاوازیی بەرچاو لەسەرچاوەکاندا هەن، هەندێك بە (باختەر= بەلْخ) و هەندێك بە خۆرهەلاْتی ئێرانیان لەقەلەمداوە، هەندێکیش دەلْێن ئەو شوێنە (ورمێ)یە، هەروەها بەپێی بۆچوونێکی تر لە کۆنەشاری (رگا=رغا) بەواتا شاری (رەی) ئەمرۆدا لەدایکبووە[لخلج].

11 (د.موحەممەدی موعین) لە لێکۆلْینەوەیەکدا لەسەر مێژووی ژیانی زەردەشت نووسیویەتی: زەردەشت سالْی (660پ.ز) لەدایکبووە و لەتەمەنی بیست سالْیدا گۆشەگیربووە، لە سی سالْیدا (سروش)ی بۆ هاتووە و بووە بە پێغەمبەر، لەتەمەنی چلودوو سالْیدا چووەتە (بەلْخ)، پاشای ئەوێ بەناوی (گوشتاسب[برلج]) هاتۆتەسەر دینەکەی، سالْی (583 پ.ز) لەشەرێکدا لەگەلْ سوپای توورا ن بەفەرماندەیی (ئەرجاسب)ی تووڕانی لە(ئاتەشگەی بەلْخ)دا کوژراوە[ترلج].

12 (آرثر کریستنسن) لەکتێبی (ایران فی عهد الساسانیین)دا نووسیویەتی: ساسانییەکان هەر لەسەرەتای دەسەلاْتیانەوە لەگەلْ پیاوە دینییەکانی زەردەشتیدا یەکیانگرتووە و بەدرێژایی سالْەکانی حوکمڕانیشیان پەیوەندیی پتەویان پێکەوە هەبووە، هەر لەدرێژەی نووسینەکانیدا دەلْێت: بەپێی داستانە پارسییەکان (ئەردەشێری یەکەم) پاش ئەوەی دەسەلاْتی گرتووەتە دەست فەرمانیداوە هەموو وێنە پەرشو بلاْوەکانی (ئاوێستا)ی سەردەمی ئەشکانییەکان کۆکراونەتەوەو کراون بەکتێبێکی گەورە و پیرۆز[يرلمج].

13 عەلائوددینی سەجادی لە کتێبی (مێژووی ئەدەبی کوردی)دا نووسیویەتی: چ فارس چ کورد ئایینیان هەر ئەو ئایینە کۆنە بووە هیندییە کۆنەکان هەیانبووە، لەپاشان جیابوونەتەوە و کەوتوونەتە سەر بتپەرستی، هەتاکو زەردەشت بەخۆی و ئایینەکەیەوە پەیدا بووە، هەندێك لە مێژوونووسان دەلْێن لەباکووری ئەفغانستان پەیدابووە و بەشێکیش لەسەر ئەو باوەڕەن لەبناری

[لخلج] (د.جلیل دوستخواە) -ئاوێستا بەرگی یەکەم لاپەڕە (12) تۆژینەوە و لێکۆلْینەوە- لە بلاْوکراوەکانی مروارید.

[برلج] ناوی ئەم پادشایە لە (زمانی پەهلەوی)دا بە (کەی وشتاسپ=kai veshtaspa) و لە زمانی فارسیدا بە (کەی گشتاسپ) هاتووە، لە کتێبی پیرۆزی (ئاوێستا)شدا چەندین جار ناویهاتووە، بۆنموونە لە سروودی یەکەمی (گاتاکان) لە (هات)ی ژمارە (28)دا هاتووە:

ئەی ئەرمیتی ئارەزووی (گشتاسپ) و پەیرەوکارانی بەجێبهێنە.

بڕوانە:

(د.جلیل دوستخواە) ئاوێستا بەرگی یەکەم دەفتەری یەکەم گاتاکان لاپەڕە (8)، لە بلاْوکراوەکانی مروارید.

[ترلج] (د. صدیقی بۆرەکەیی) مێژووی وێژەی کوردی بەرگی یەکەم لاپەڕە (8).

[يرلمج] (رثر کریستنسن) ایران فی عهد الساسانین ترجمة یحیی الخشاب مراجعة عبدالوهاب عزام ل (130) 1957 القاهیرة.

ورمێ و ئازربایجانـدا سـەریهەڵداوە، بـۆ سـەردەمی پەیدابوونیـشی دەڵێن لـە نێوان سـەدەی بیـستەم هـەتاکو سـەدەی پێنجـەمی پـێش زایـین بـووە، بـەڵام قـسە و بەڵگـە و بنـەوانی زەردەشـتی دەڵێـت لەسەدەی حەوتەمی پێش زایین پەیدابووە و لەدەوروبەری ساڵی (620) پێش زاییندا کوژراوە[سملج].

14، هادی بەهمەنی لەکتێبی (پەیامی هەورامان، بەرگی یەکەم)دا نووسیویەتی: لەکوردستانی مەزنـدا کـۆنترین دیـن بەئاگرپەرسـتی ناویهـاتووە، دووەم دینــیش (مەزدیـسنا)یــە، رابەرەکــەی لەلایــەن ئەورپاییەکانـەوە نـاوی بـە(تـزار ئەهوسـترا)، یـان (زارا هوسـترا) هـاتووە، نەتـەوە ئارییـەکانیش بـە (زەردەشت) ناویدەبەن، لەهەمان سەرچاوەدا ناوی چواردە پشتی زەردەشت بەم شێوەیە هاتوون:

زەردەشـت – پوروشئەسـپ – پـایتیر ئەسـپ – ئوروگـە ئەسـپ – چـخش نـوس – پیتـەر ئەسـپ – ئەرجەزەرشن – هەردار – سپیتاما – ڤیداشت – نیازیین – ئیرچ – دۆراسرۆپ – مەنوچەر[شملج].

15، موشیر ئەلدەولە حەسەن پیرنیا لەکتێبی (تأریخ ایران باستان، جلد اول)دا نووسیویەتی: ئارییـە ئێرانییەکان لـەڕووی بـاوەڕی دینیانـەوە خۆریـان بەچاوی ئاسمـان زانیـوە و هەورەبروسکەشیان بـە کوڕی ئەو داوەتە قەڵەم و چەندین قەناعەتی تری ئەفسانەییان هەبووە، بەڵام زەردەشت کە هاتووە دژی ئەو قەناعەتە ئەفسانەیی و جادووگەرییانە ڕاپەڕیوە و ئەوانی بەرەو یەکتاپەرستی بـردووە[لحلج]، هەرلـە درێـژەی نووسـینەکانیدا وتوویـەتی: هـەرگیز نـاتوانین بەدڵنیاییـەوە بڵـێین دینـی زەردەشـتی لەسـەردەمی حـوکمڕانیی ماددەکانـدا بڵاوبووەتـەوە و دینـی دەوڵەتەکـەیان بـووە، یـان نـا، چـونکە ئارییـەکان لەسـەردەمی کۆنـدا سەرچاوە سروشـتیەکان بەتایبـەت لەناویانـدا، (خـۆر)یـان پەرسـتووە، بۆیە پێدەچێت میهرپەرستیش لەناویاندا پەیڕوکرابێت[لمجلج].

16، هەریـەك لـە مێژوونووسـان (ڕۆدۆلـف، دۆنکێـر، ئێـدوارد مایـەر) هەزارسـاڵ پـێش زاییـنیـان بەسەردەمی دەرکەوتنی زەردەشت داناوە[لجلج].

17، لەکتێبی (مێژووی ئایینی زەردەشت)دا نووسراوە، ئایینی زەردەشت یەکـەم مەزهەبـە[لحلج] کە لـەم جیهانـەدا دەربـارەی ژیـانی جیهـانی دووەم و مەسـەلەی (قیامـەت) دەدوێـت، لـەم ئایینـەدا چـمکێکی گـەورە هەیـە کـە نـە لـە ئـایینی میـسری کـۆن و نـە لـە ئەندێـشە زۆر قووڵـەکانی هیندییەکانـدا

[سملج] (عەلائودینی سەجادی)، مێژووی ئەدەبی کوردی، چاپی دووەم، لاپەڕە 641.

[شملج] (هادی بەهمەنی)، پەیامی هەورامان، بەرگی یەکەم، لاپەڕە (333).

[لحلج] (موشیر ئەلدەولە حەسەن پیرنیا)، تأریخ ایران باستان، جلد اول، لاپەڕە (164)

[لمجلج] سەرچاوەی پێشوو، جلد اول، لاپەڕە (220)

[لجلج] (جەلالودینی ئەشتیانی)، زرتشت، مزدیسناو حکومەت، لاپەڕە (86)، چاپی حەوتەم.

[لحلج] پێویستە لێرەدا ئەوە بڵێین (زەردەشتییەت) دینە نەوەك مەزهەب. (ئەیوب)

دەبینرێت، دەقەکەشی ئەمەیە: (جیهان مێژووی هەیە وپەیڕەوی یاسای گۆڕانکارییەکان دەکات و دۆخی ئێستای جیهان بۆ قۆناغی کۆتایی رابەریدەکات)[لخلج].

18‌ یۆنانییەکان بە (زەردەشت)یان وتووە (زوروئاسترس)، رۆمییەکان بە (زوروئاستر) و ئەوروپاییەکانیش هەر بە (زوروئاست) ناویانهێناوە[برلج].

19‌ (هەرتل) پێیوایە (زەردەشت) لە سەردەمی (گوشتاسپی هەخامەنشی)دا ژیاوە، دەربارەی ئەم زاتە نووسیویەتی: زەردەشت بەهیچ شێوەیەك كاهن و رەوانانی نەبووە، بەدڵنیاییەوە لە چینی جووتیارە و بەچینەکانی (ئەشراف، جەنگاوەر، رەوانانی)یەوە پەیوەستنەبووە[ترلج].

20‌ ئەندازیار ئەنداز حەوێزی لەکتێبی (ئاوێستا‌ نامەی مەنەڤی ئایینی زەردەشت)دا نووسیویەتی: مێژوونووسی یۆنانی (کسانتۆس) ساڵی (450پ.ز) وتوویەتی: زەردەشت (شەش سەد ساڵ) پێش جەنگی (خشیارشا) دژ بە یۆنانییەکان لەدایکبووە، بەوپێیەی ئەو شەڕە (480ساڵ) بەرلەزایین روویداوە بەواتا زەردەشت (600 + 480 = 1080) ساڵ بەرلەزایین ژیاوە. هەر لەدرێژەی ئەم نووسینەدا هاتووە: باوکی زەردەشت ناوی (پوروش ئەسپ Pourshaspa) و دایکی ناوی (دوغدۆڤا Daghdova) بووە و لەگوندی (هەردشنە)ی نزیك بە (ورمێ) لەدایکبووە[برلج].

21‌ جۆزێف طایر نووسیویەتی: مێژووی لە دایکبوون و مردنی (زەردەشت) بە شێوەیەکی گشتی بە (660 و 583پ.ز) دیاریکراوە، هەرچەند هەندێك لە زانایان دەڵێن پێیدەچێت بەچەند سەدەیەك پێش ئەم مێژووە ژیابێت و بۆی هەیە ماوەی ژیانی هەزار ساڵ پێش زایین بووبێت[سملج].

23‌ ئەحمەدی کوڕی ئەبوبەکر نووسیویەتی: زەردەشت بە (وەخسوورسیماری) ناویدەرکردووە[شملج]، لە تێکستەکانی (رێوڕەچەی یارسان= کاکەیی)دا ناوی ((وەخسوورسیماری) هاتووە، هەروەها هەمان ناو لەفەرموودەیەکی (پیشالیاری زەردەشتی)دا هاتووە بەم شێوەیە:

هۆشت جەواتەی پیشالیار بۆ   گۆشت جە کیاستەی زانای سیمار بۆ

[لخلج] (عەبدوڵا موبلغی ئابادانی)‌ مێژووی ئایینی زەردەشت‌ وەرگێڕانی (وریا قانیع)‌چاپی دووەم‌ لاپەڕە (59).

[برلج] (عەبدوڵا موبلغی ئابادانی)‌ مێژووی ئایینی زەردەشت‌ وەرگێڕانی (وریاقانیع)‌ چاپی دووەم‌ لاپەڕە (55).

[ترلج] (کەمال نووری مەعرووف) ‌ ئایازەردەشت کاهنێك بووە‌ لێکۆڵینەوە‌ گۆڤاری (بانە رۆژ) ژمارە (5) ل32.

[برلج] (ئەندازیار ئەنداز حەوێزی)‌ ئاڤێستا‌ نامەی مەنەڤی ئایینی زەردەشت‌ لاپەڕە 12.

[سملج] (جوزیف طایر)‌ حکمة الادیان الحیة ‌ ترجمة (المحامی حسین الکیلانی)‌ مراجعة الاستاذ محمود الملاح)‌منشورات (دار مکتبة الحیاة)‌بیروت.

[شملج] (ئەحمەدی کوڕی ئەبووبەکر)‌ دبستان المذاهب‌ لاپەڕە (10).

پاش دەرخستنی دەمەتەقێی ژمارەیەك لەسەرچاوەكان دینەسەر ئەوەی (زەردەشت) هەر لەتەمەنی منداڵییەوە لەڕووی ژیری و سەلیقە و تێگەیشتنەوە لەگەڵ هاوتەمەنەكانیدا جیاوازبووە، لەم بوارەدا هەندێك كرداری سەیروسەمەرەی نواندوون[1].

لەتەمەنی حەوت ساڵییەوە هەتاوەكو پانزە ساڵان لەلای بیریارێكی گەورە و پیرۆزی ئەو سەردەمە فێری هەندێك (بنەمای مەزهەبی، كاروباری كشتیاری، پیشەی دەرمانگەری) بووە، كاتێك توورانییەكان هێرشیانبردۆتە سەر ئێران، زەردەشت كە لە هەرەتی گەنجیەتیدا بووە چووەتە گۆڕەپانی جەنگەوە و دژی سوپای توووران قارەمانانە جەنگاوە[2]، لەتەمەنی بیست ساڵیدا دنیای گۆشەگیریی هەڵبژاردووە و دەستیداوەتە تێڕامان و تێفكرین، لەتەمەنی سی ساڵیدا نیشتمانەكەی خۆی بەجێهێشتووە و روویكردووەتە چۆڵایی و كێوەكان، چووەتە كەناری رووباری (دائیتا) كە رووباری (ئاراكس)یشی پێدەڵێن، لەو شوێنەدا داوای لە خەڵك كردووە دەستبدەنە خواپەرستی و خواناسی[3].

بەرامبەر بە بانگهێشتەكەی زەردەشت (ماگ= موغ[4])ەكان سەرسەختانە بەرپەرچیانداوەتەوە و دژی وەستاون، بۆیە ناچار بووە لەگەڵ ژمارەیەك لە دەستوپێوەندەكانیدا كۆچیكردووە و هاتۆتە (بەڵخ)، لەوێ كوڵەباڵێكی سپیی لەبەركردووە و بەدەستێكی بڕێك ئاگر و بەدەستەكەی تری (گاڵۆك = گۆچان)ێكی لەداری سەروو گرتووە بەدەستیەوە و چووە بۆلای (گوشتاسپ)ی پاشای مەملەكەتی بەڵخ و داوای لێكردووە بێتەسەر دینەكەی[5].

زەردەشت ماوەی دووساڵ هەوڵی بەردەوامیداوە هەتاوەكو گوشتاسپ باوەڕپێبهێنێت، بەڵام چونكە پاشا لەژێركاریگەریی قسەی (موغەكان = رەوانانیەكان)دا بووە، ئەوانیش بەهەنگاوی ئەهریمەنانەی خۆیان سەرسەختانە دژایەتیانكردووە و دژی دینەكەی راپەڕیون، دواجار بوون بەهۆی ئەوەی بیگرێت و بیخاتە زیندانەوە، بەڵام پاش دووساڵ (پەرجوویەكی= موعجیزەیەكی) لێدەركەوتووە،

---

[1] (محەممەد ئەمین زەكی بەگ)، خولاصەیەكی تاریخی كورد و كوردستان، بەرگی یەكەم، ل195، نووسینی چاپی نوێ 2000.

[2] (عەبدولعەزیمی رەزائیی)، تأریخ دەهزار سالە ایران – جلد اول، لاپەڕە (71).

[3] (محەممەد رەسووڵ هاوار)، كورد و باكووری كوردستان لەسەرەتای مێژووەوە هەتا شەڕی دووەمی جیهان، بەرگی یەكەم، ل (83).

[4] (ماگ= موغ) ئەم وشەیە بەزمانی ئاشووری بە (مج، ماج) هاتووە كە واتای گەورە و گران دەگەیەنێت، لەسەردەمی كۆندا بە جادووگەر وتراوە (موغ)، موغەكانی زەردەشتیش هەر لەسەردەمی ژیانی زەردەشتەوە تائێستا پێشەوایی دینی زەردەشتییان لە ئەستۆدایە.

[5] عەلائوددینی سەجادی، مێژووی ئەدەبی كوردی، چاپی دووەم، لاپەڕە (642).

ئیتر گوشتاسپ باوەڕپێهێناوە و تەواوی هێزی خۆی بۆ بڵاوکردنەوەی دینەکەی بەکارهێناوە، پاش گوشتاسپی پاشا هەموو دەستوپێوەندەکان و فەرمانبەرەکانیشی چوونەتەسەر دینی زەردەشتی[برلح]، پێویستە لێرەدا ئاماژە بۆ ئەوە بکەین کە دانایی (جاماسپ)ی وەزیر کاریگەری زۆری هەبووە بۆ ئەوەی گوشتاسپ باوەڕ بەدینی زەردەشتی بهێنێت، زۆربەی سەرچاوەکانیش باسی ئەوەدەکەن گوایا (زەردەشت و جاماسپ) ژنبەژنیانکردووە.

هەر لەم بوارەدا دەوترێت بەبۆنەی باوەڕهێنانی (گوشتاسپ و دەستوپێوەندەکانی) زەردەشت دارێکی سەرووی ناشتووە، ئەو دارە هەتاکو ساڵی (861ز) ماوە، بەڵام لەو ساڵەدا خەلیفەی عەباسی (المتوکل علی الله[ترلح]) فەرمانیداوە بڕیویانە و هێناویانەتە (سامەڕا) و لەدرووستکردنی سەراکەیدا بەکاریانهێناوە[برلح].

بەپێی هەندێك سەرچاوە، زەردەشت لەماوەی بیست ساڵی پاشماوەی تەمەنیدا دوو نەبەردیی لەگەڵ دوژمنانی دینەکەیدا بەرپاکردووە، جەنگی دووەمیان لە سەردەمێکدا بووە کە ناوبراو تەمەنی گەیشتۆتە حەفتاوحەوت ساڵ، هەرچەند لەو جەنگەدا سەرەتا سەرکەوتووە، بەڵام لەدواییدا کوژراوە و دەربارەی کوشتنەکەشی رازی جۆراوجۆر هەن بەم شێوەیە:

1- (محەممەد ئەمین زەکی بەگ) بەپشتبەست بە کتێبی (مێژووی کۆنی خۆرهەڵاتی نزیك) نووسیویەتی: زەردەشت لەجەنگێکدا بۆ بڵاوکردنەوەی دینەکەی کە لەگەڵ نەتەوەی (هیون)دا بەرپاکراوە کوژراوە، سەرداری لەشکری هیون لەو شەڕەدا ناوی (ئێرجاسپ) بووە[سملح].

2- (ئەندازیار ئەنداز حەوێزی) نووسیویەتی: زەردەشت لەشەڕی توورانییەکاندا بەسەرکردایەتیی (تۆربراتۆر) کوژراوە[شملح].

[برلح] (عەبدولا موبلغی ئابادانی)، مێژووی ئایینی زەردەشت، وەرگێڕانی (وریا قانیع)، چاپی دووەم، لاپەڕە (54).

[ترلح] (متوکل علی الله) بەدناوترین خەلیفەی عەباسی بووە، ساڵی (232ك=846ز) پاش کۆچی دوایی خەلیفە (الواثق)ی برای بە یارمەتی سەردارانی تورك بووە بە خەلیفە، بە شێوەیەکی راستەوخۆ لە ژێر کاریگەری راسپاردە و رێنمایی ئەواندا بووە، ئازاردانی وەحشیانەی نەوەکانی حەزرەتی (عەلی کوڕی ئەبی گالب) و هەڵدانەوەی گۆڕی شەهیدەکانی (کەربەلا) لە کارە هەرە دزێوەکانی ناوبراون، ساڵی (247ك= 861ز) کە هەمان ساڵی درووستکردنی سەراکەیەتی، بەدەستی یەکێك لە کوڕەکانی بە ناوی (موعتەمید) کوژراوە.

بڕوانە: (عەبدولعەزیزی رەزایی)، (تاریخ دە هزار سالە ایران، جلد دوم، لاپەڕە (211، 212) .

[يرلح] (محەممەد ئەمین زەکی بەگ)، خوڵاصەیەکی تاریخی کورد و کوردستان، بەرگی یەکەم لاپەڕە (196).

[سملح] سەرچاوەی پێشوو، بەرگی یەکەم لاپەڕە 197.

[شملح] (ئەندازیار ئەنداز حەوێزی)، ئاوێستا، نامەی مەنەڤی ئایینی زەردەشت)، بەشی یەکەم.

3ـ (مەحەممەد رەسووڵ هاوار) نووسیویەتی: (زرادەشت) لەتەمەنی پیری و لەشەڕێکدا لەگەڵ (شەعبی هیونی) کە سەرکردەکەیان (ئێرجاسپ) بووە، کوژراوە[1].

4ـ نووسەرەکانی ئاوێستا پاش نزیکەی هەزار ساڵێك لە کوژرانی زەردەشت وتویانە تووڕانییەکان بەزۆر شاری (بەڵخ)یان داگیرکردووە و تووڕانییەك لەناکاو پەلاماری ئەو پێغەمبەرەی خوای داوە لە کاتێکدا کە خەریکی خواپەرستی بووە و لەبەردەم میحرابی ئاگردا کوشتوویەتی[2].

پاش ئەم باس وخواسانەی رابوردن، دەچینەسەر خستنەڕووی گرنگترین بنەماکانی دینی زەردەشتی وەك لە خوارەوە هاتووە:

1ـ فەلسەفەی دروستبوونی دنیا: لەسەر رۆشنایی کتێبی ئاوێستا کە کتێبی پیرۆزی زەردەشتییەکانە و هەندێك سەرچاوەی تری پەهلەوی، دنیا لەدوو هێز پەیدابووە، بەم شێوەیە:

اـ هێزی ڕووناکی

بـ هێزی تاریکی

هەر لەسەر ئەو بنەمایەش جیهان بووە بە دوو لەشکرەوە بە ناوی (لەشکری ڕووناکی) و (لەشکری تاریکی)، سەرداری لەشکری ڕووناکی پێیدەوترێت (ئاهورامەزدا = هرمز = سپنتامینۆ)، سەرداری لەشکری تاریکیش پێیدەوترێت (ئەهریمەن = ئەنگرمینۆ).

ئاهورامەزدا: ناوەکەی لەدوو بەش پێکهاتووە کە بریتین لە (ئاهورا[3]) و (مەزدا)، ئاهورا لە بڕوای دینی ئارییەکاندا قووڵایی و ڕیشەی دێرینی هەیە چونکە ناوی (خوا)کەیان بووە و بەواتای (سەروەر) دێت. (مەزد)یش بەواتای (زانا، ژیر) دێت، هەردوو بەشەکە بەسەریەکەوە دەبن بە (سەروەری زانا، سەروەری ژیر). کە دەقاودەق بەرامبەر (العلی العلیم)ی عەرەبییە، زەردەشتییەکان دەڵێن (ئاهورامەزدا) لەسەر هەموو شتێکەوەیە و ئاگای لەهەمووشتێکە، هیچ شتێك وەك ئەو نییە.

---

[1] (محەممەد رەسووڵ هاوار)ـ کورد و باکووری کوردستان لەسەرەتای مێژووەوە هەتا شەڕی دووەمی جیهان ـ بەرگی یەکەمـ ل (83).

[2] (د.عەلی شەریعەتی) ـ تأریخ و شناخت ادیانـ ل 249ـ251.

[3] دەربارەی ناوی (ئاهورا) دکتۆر جەمال رەشید نووسیویەتی: لە راستیدا (ئاهورا) هەر دەبێت (وارونا) بێت کە زۆربەی گەلانی هیندوئەورووپایی پەرستوویانە، لە نێو ئەو داستانەشیاندا باسیانکردووە کە پێش سەرهەڵدانی ئایینەکانی هاوچەرخدا هەبوون.

بڕوانە: کتێبی (لێکۆڵینەوەیەکی زمانەوانی دەربارەی مێژووی وڵاتی کوردەواری).

ئەهریمەن = ئەنگریمنۆ: هێمایەکە بۆ (ڕەوانی تێکدەر، مردن، تاریکی، پیسی، خراپی، درۆ)، بەردەوام لەگەڵ ئاهورامەزدادا لەجەنگ و ململانێدایە.

(ئاهورامەزدا) کە خوای خێرە شەش یاریدەدەری هەن، پێیاندەوترێت (ئەمەشەسپنتان = ئامشاسپندانە = ڕەوانی نەمر و ئەزەلی) و ئەمانەش ناوەکانیانە:

1- زەند هومەن= وەهومەن=بەهمەن: بە واتای (فریشتەی ڕەوشتباش، فریشتەی خێر و چاکە)، هێمای ژیری و زانایی و زانستی خوداییە.

2- ئەشەڤەهێشتە= ئۆردیبەهێشت: بەواتای (فریشتەی ڕاستی و دادوەری)، خاوەنی هەمووئاگر و ئاگردانەکانی سەر ڕووی زەوییە.

3- هەورڤەتات= شەهریوەر: بەواتای (فریشتەی توانا) کە ڕزق و ڕۆزی هەموو بەندەکانی خوای بەدەستە.

4- ئەناهیتا= سپەندارمەز: بەواتای فریشتەی (بەرەکەت و خۆشەویستی)، کاری ئەم فریشتەیە ئاوەدانکردنەوە و سەوزکردنی زەوییە.

5- هوروتات=خورداد: بەواتای (فریشتەی سوودمەندی، کامەرانی، سەرکەوتن) ئەمیش شادی و خۆشی بەرەوانی شادان دەبەخشێت.

6- هڤەرخشەیتە= مورداد: بە واتای فریشتەی نەمری و هەمیشەیی[*].

ئەمشەسپەنتان هەمیشە لەخزمەتی (ئاهورامەزدا) دان و چاوەڕوانی فەرمانەکانی دەکەن و لەڕێگەی ئەمانەوە دنیا بەڕێوەدەبات، هاوکات بەرامبەر بە (ئاهورامەزدا و ئەمشەسپەنتان)یش، (ئەهریمەن) و شەش یاریدەدەری وەستاون، یاریدەدەرەکانی ئەهریمەن (دەئو= دێو)ن و ئەرکیان تێکدانی کارەکانی (ئاهورامەزدا و ئەمشەسپەنتان)ە.

بەپێی باوەڕی زەردەشتییەکان وەك لە ئاوێستادا هاتووە (ئاهورامەزدا) سەرەتا جیهانی ڕەوانەکانی درووستکردووە و ماوەی سێ هەزار ساڵ حوکمی بەسەرداکردوون، ئینجا ئەهریمەن لە جیهانی تاریکییەوە هاتۆتە ناو جێهانی ڕووناکی، پاشان ئاهورامەزدا جیهانی مادی، بەشەش قۆناغ، لەماوەی سێ هەزار ساڵدا درووستکردووە، ئەمانەش ناوی قۆناغەکانن:

---

[*] بڕوانە ئەم کتێبانە:

1- تاریخ و شناخت ادیان – بەرگی دووەم- لاپەڕە (204 ، 205) نووسینی د. عەلی شەریعەتی.

2- عەبدوڵا موبلغی ئابادانی- مێژووی ئایینی زەردەشت- لاپەڕە (47، 48) وەرگێڕانی وریا قانیع.

3- مێژووی وێژەی کوردی بەرگی یەکەم- لاپەڕە (65،64) نووسینی د. صدیقی بۆرەکەیی.

1- میدیۆزرم = Maidyuzarm: لەم قۆناغەدا (ئاسمان، ئەستێرەکان، رێگەی کاکێشان=(درب التبانە)ی دروستکردوون.

2- میدیۆشم = Mdidushem: لەم قۆناغەدا ئاوەکانی درووستکردوون.

3- پیتی شهیم = Paityshahim: لەم قۆناغەدا زەوی دروستکردووە.

4- ئەیاترم Ayatherm: لەم قۆناغەدا (دار، گژوگیا، شینایی) درووستکردوون.

5- میدیارم Maidyarem: لەم قۆناغەدا بێجگە لەمرۆڤ هەموو گیانلەبەرەکانی درووستکردووە.

6- هەمسپدمدم Hamaspathmadm: لەم قۆناغەدا (مرۆڤ)ی درووستکردووە.

بەم پێیە مرۆڤ لەقۆناغی شەشەمدا درووستکراوە، بەهاتنەدنیای (زەردەشت)یش ئەهریمەن بێهێزبووە و لەو رۆژەشەوە تا ئێستا سەرکەوتنی ئاهورامەزدا بەسەریدا بەردەوامە، هەتاوەکو جارێکی تر دەچێتەوە ناو دنیای تاریکییەوە[لخلخ].

هەرلەم بوارەدا (پرۆفیسۆر کریستنسن) نووسیویوتی: بەپێی یەشتە کۆنەکان دەورەی ژیان دوانزەهەزارساڵ بەردەوامدەبێت، لەسێ هەزار ساڵی یەکەمیاندا هەردوو جیهانی (ئاهورامەزدا و ئەهریمەن) لەبێدەنگیدا بوون، پاش ئەوە ئەهریمەن لەجیهانی تاریکییەوە هاتۆتە دەرەوە ویستوویەتی جیهانی رووناکی لەناوببات، ئاهورامەزدا جەنگێکی نۆ هەزارساڵی دژی راگەیاندووە، لەبەرئەوەی ئاهورامەزدا ئاگاداری هەموو شتەکانە و زانیویەتی ئەو جەنگە بەشکستی جیهانی تاریکی کۆتاییدێت، ئەهریمەن لە ترساندا ماوەی سێ هەزار ساڵ بەئیفلیجی لە تاریکیدا ماوەتەوە، لەو ماوەیەدا ئاهورامەزدا دەستیکردووە بەدرووستکردنی دنیا، پاش ئەوەی لەکارەکەی بووەتەوە ئەو (گا)یەی دروستکردووە کە بە(گای یەکەم) ناسراوە و ئینجا مرۆڤی یەکەمی بەناوی (گیومرد = گیامەرەتەن)ی درووستکردووە.

لەوکاتەدا ئەهریمەن بەهەموو هێزێکیەوە کەوتۆتە دژایەتی ئاهورامەزدا، ئەوەش بەپیسکردنی سەرچاوە سروشتییەکان و درووستکردنی زیندەوەر و مێرووی زیانبەخش، هەربۆیە ئاهورامەزدا خەندەقێکی لەبەردەم ئاسماندا درووستکردووە، بەڵام ئەهریمەن لەئەنجامی هێرشە بەردەوامەکانیدا دواجار توانیویەتی (گای یەکەم و گیومەرد) بکوژێت، لەبەر ئەوەی تۆوی (گیومەرد) دارێکی لێرواوە و دوو مرۆڤ لەنەوەی ئادەم بەناوی (مشیگ، شیانگ)ی لێدرووستبوون. لەو کاتەوە ئیتر تێکەڵاوی لەنێوان چاکەوخراپەدا دەستپێکردووە[برلخ]. رۆڵی مرۆڤەکانیش لەو شەڕەدا بەتەنیشت چاکە، یان

[لخلخ] (محەممەد ئەمین زەکی بەگ)، خوڵاصەیەکی تاریخی کورد و کوردستان، بەرگی یەکەم، لاپەڕە 194.

[برلخ] (آرثر کریستنسن)، ایران فی عهد الساسانیین، ترجمة (یحیی الخشاب)، مراجعة (عبدالوهاب عزام)، ص (136-137)، القاهرة 1957.

خراپە بەپێی کردارەکانیان کاریگەربووە، پاش سێ هەزار ساڵی تر لەدرووستبوونی جیهان زەردەشت وەك رێپیشاندەرێك بۆ بانگهێشتکردنی خەڵك بۆسەر دینی راست سەریهەڵداوە، پاش ئەم ماوەیە لە تەمەنی دنیا تەنها سێ هەزار ساڵ دەمێنێت، پاش هەر هەزار ساڵێکیش (رزگارکارێك = سۆشیانس) لەتۆوی زەردەشت لەدایکدەبێت، ئەو تۆوەش لەیەکێك لەدەریاچەکاندا شاردراوەتەوە.

لەو چرکەیەدا کە دوا (سۆشیانس) لەدایکدەبێت، ئیتر دواجەنگ لەنێوان هێزی رووناکی و هێزی تاریکیدا دەسپێدەکات، دواجار هەموو مردووەکانیش زیندوو دەبنەوە و ئەستێرەی کلکداری (جوتچهر= جۆپیتەر) دەکەوێتەسەر زەوی و یەکسەر گڕدەگرێت، لەئەنجامدا هەموو میتاڵەکان دەتوێنەوە و بەسەر زەویدا و وەك لافاوێکی ئاگرین دەکەونەڕێ، هەمووخەڵك بەزیندووەکان و مردووە زیندووبووەکانیشەوە پێویستە بەناو ئەو لافاوەدا بڕۆن، لەدرێژەی نووسینەکەدا هاتووە ئەو لافاوە بۆ چاکەخوازان دەبێت بەشیرێکی گەرم و پاکیاندەکاتەوە و ئیتر دەچنە بەهەشت.

پاش ئەم دواجەنگە بۆ یەکجارەکی هێزی تاریکی و خراپەکار لەناودەچن و دەچنەوە ناو تاریکییەوە، زەوی تەختوپانوپۆڕ دەبێت، دنیا بۆ هەتاهەتایی بەپاکی و ئارامی دەمێنێتەوە[ترلخ].

2، تێڕوانین بۆ رەوان: بەباوەڕی زەردەشتییەکان رەوان نەمرە، هەموو مرۆڤێك پاش مردنی بەسێ ڕۆژ رەوانەکەی دێتەوە ناو ژیان و تامی ژیان دەچێژێت، ئینجا با هەڵیدەگرێت و دەیبات بۆ (پردی جینوەت) لەوێ لە بەردەم سێ دادوەردا دادگاییدەکرێت و گەورەی دادوەرەکانیش (میهر)ە، لەو دادگاییکردنەدا هەموو کردەوەکانی لەچاکە و خراپە بەتەرازوو دەکێشرێن، ئینجا پێویستە لەو پردە بپەڕێتەوە کە هەر لە قولەی (ئەلبورز)ەوە، هەتاوەکو ئاوی (دائیتیا) درێژدەبێتەوە، ئەگەر ئەو رەوانە چاکەکاربێت پردەکە پاندەبێت بەسەریدا دەپەڕێتەوە، ئەگەر خراپەکاریشبێت پردەکە زۆر تیژوتەنکدەبێت و دەکەوێتە ناو تاریکستانێکی ئەنگوستەچاوەوە[يرلخ].

رەوان ئەگەر خاوەنی سێ سیفەت بێت کە لەڕاستیدا کرۆکی دروشمە دینییەکانی زەردەشت پێکدەهێنن دەچێتە بەهەشت و ئەو دروشمانە بریتین لە:

1، هۆمیتە = نییەتی چاك = ئەندێشەی چاك.

2، هۆدارشتە = کرداری چاك.

3، هۆمواختە = گوفتاری چاك = قسەی چاك.

ئەم دروشمانە لەهەندێك سەرچاوەدا بەم ناوانە هاتوون (هومنگا، هوختگا، هورشگا[سملخ]).

[ترلخ] هەمان سەرچاوە، ل137.

[يرلخ] (محەممەد ئەمین زەکی بەگ)، خولاصەیەکی تاریخی کورد و کوردستان، بەرگی یەکەم لاپەڕە (198).

[سملخ] (عەبدولعەزیمی رەزائی)، تاریخ دەهزار ساڵە ایران، ل(74).

بەهەشـــت لای زەردەشـــتییەکان بـــە (ئەنهوەهیـــشت = ئەنگوەهێـــشت =ANGUVAHISHTA) ناویدەهێنرێت و بەواتای باشترین ژیان، یان چاکترین دنیا دێت.

رەوان ئەگەر خراپەکاربێت ئەوە دەچێتەناو دۆزەخەوە کەبە (دژانگهە) ناویدەهێنرێت[شملخ].

ئەو رەوانانەی کرداری چاکە و خراپەیان بەرامبەرن دەچنە شوێنێکەوە پێیدەوترێت (هەمـشتگان = هەمەستەکان)، لەو شوێنەدا سزاو پاداشت نین[لحجر]. (لێرەدا دەڵێین ئـەم شـوێنە لـە قورئـانی پـیرۆزدا پێیدەوترێت الاعراف).

3- بـەپیرۆز زانینـی ئـاگر و ئاتەشـگە: ئاگرپەرسـتی لـەدوای داسـتانەکەی حـەزرەتی ئیبراهیمـەوە دەستیپێکردووە، لە ئاوێستادا باسی ئاگر بەپێنج جۆرکراوە، ناوەکانیشیان لە (یەسـناکانی ژمـارە 11 و ژمارە 17[لجبر])دا بەم شێوەیە باسیان لێوەکراوە:

1- ئاگری وەهرام = ئاگری پەرستگە.

2- ئاگر لە نێو لەشی مرۆڤ و زیندەوەراندا.

3- ئاگری شاردراوەی ناو رووەك.

4- ئاگری نادیار کە لەناو هەوروبروسکەدایە.

5- ئەو ئاگرەی لە بەهەشتدا لەبـەردەم ئاهورامەزدادایـە، ئـەمجۆرەیان وەك لـەکتێبی مێـژووی ژیـانی زەردەشتدا باسی لێوەکراوە، ناوی (خورنە)یە و پەیوەندی بەبارەگای شکۆدار و گـەورەی پادشـاکانەوە هەیە، لەزمانی پەهلەویدا بە (خۆر) و لەزمانی فارسیشدا بە (خورشید) بەناوبانگە.

ئاگر لە ئاوێستادا پێیدەوترێت (ئاتر) بەڵام لەزمانی فارسیدا هەرلـە سـەدەکانی ناوەڕاسـتەوە ناوەکـە بـووە بـە (ئـازەر) و بـەکوڕی ئاهورامـەزدا نـاوبراوە، هەنـدێك لـە عیـساییەکان ئـاگری پـیرۆزی زەردەشتییەکانیان بەکچی ئاهورامـەزدا لەقەڵەمـداوە، بـەڵام ژمارەیـەك لـە کەشیـشەکانیان دژایـەتیی ئەم بۆچوونەیان کردووە، هەروەك (هوئونام) کـە یـەکێکبووە لـە کەشیـشە ناودارەکـانی عیـساییەکان لەرووی رقەوە ئاگری ئاتەشگەیەکی کوژاندووەتەوە و وتوویەتی: (نە ئەم خانووە پەرستگەی خوایە، نە ئەم ئاگرەش کچی خوایە).

لـە ئاوێـستای سـەردەمی ساسـانییەکاندا گـەلێك شـت دەربـارەی (پـیرۆزی ئـاگر، هـەروەها سـوود و دەسکەوتەکانی) بۆ پێشەوا ئایینیـەکان و ئەنجامـدانی ئەرکـەکانی مـرۆڤ لەبەرانبـەر ئـاگردا قـسەیان لەسەرکراوە[لجبر].

[شملخ] سەرچاوەی پێشوو ل74-78.

[لحجر] سەرچاوەی پێشوو ل137.

[لجبر] بڕوانە کتێبی (ئاوێستا، کتاب دوم، یسنە، ل151،168) نووسینی جلیل دوستخواه.

(پرۆفیسۆر کریستنسن) دەربارەی ئاگر و ئاتەشگە لای زەردەشتییەکان نووسیویەتی (ئاتەشگە = ماڵی ئاگر) بەشێوەیەکی گشتی هەشت دەرگای هەبووە، نموونەی ئەم جۆرە ئاتەشگەیە، ئاتەشگەکەی (شاری یەزد)ە کە لەسەردەمی لەشکرکێشی ئیسلامدا کراوە بە مزگەوتێکی گەورە[لجبر].

(مەسعوودی)یش دەربارەی داروپەردووەی ئاتەشگە کۆنەکەی (اسطخر) نووسیویەتی: ئەو شوێنە لەکۆندا جێگای بتەکان بووە، (کچی بەهمەنی[لخبر] کوڕی ئەسفەندیار) بتەکانی لابردوون و کردوویەتی بە ئاتەشگە، لەم ساڵەدا کە (934ز)یە خەڵك بە مزگەوتی (سلێمان کوڕی داود) ناویدەبەن، بیناکە بریتیە لەبینایەکی سەرسوڕهێنەر و چوارچێوەیەکی گەورەی هەیە، بەهەرچواردەورەکەیدا شوورایەکی گەورەی بەردین کێشراوە، چەندین وێنە لەسەر بەردەکان درووستکراون و جوانترین شێوە دەنوێنن، ئەوەی بێتە ئەم شوێنە وای بۆدەچێت کە وێنەکان هی پێغەمبەرانبن[ببر].

هەندێك لەمێژوونووسان وتوویانە ئەو ئاتەشگەیەی لەبەردەم گۆڕی شاکاندا لە باڵاخانەکەی (نەقشی رۆستەم)دا دروستکراوە و مێژووەکەی بۆ سەردەمی (هەخامەنشییەکان) دەگەڕێتەوە، نموونەیەکە لەو ئاتەشگەیانەی کە پارێزەری ئاگری سەرمەدی بوون، ئەو ئاتەشگەیە پێیدەوترێت (کەعبەی زەردەشت)[تبر].

ئەو ئاتەشگایانەی ئاگری پیرۆزیان تێداکراوەتەوە پێویستبووە رەچاوی ئەوەیان تێدا بکرێت بەهیچ شێوەیەك خۆر لەئاگرەکە نەدات، بۆیە لەناویاندا ژوورێکی تاریك درووستکراوە و ئاگری تێداکراوەتەوە، وێنەی ئەوجۆرە ئاتەشگەیانەش لە دراوی حوکمڕانەکانی فارسدا، هەرلەپێش (سلوکی)یەکانەوە و هەتاکو دواتریش بەرچاودەکەوێت.

دراوەکانی سەردەمی حوکمڕانیی ئەردەشیر کە لەمۆزەخانەی (کۆبنهاگن)دا پارێزراون وێنەی ئاتەشگەیەکی زەردەشتی پیشاندەدەن[یبر].

[لجبر] (عەبدوڵا موبلیغی ئابادانی)، مێژووی ژیانی زەردەشت، وەرگێڕانی وریا قانیع، چاپی دووەم، لاپەڕە (116).

[لحبر] (آرثر کریستنسن)، ایران فی عهد الساسانیین، ترجمة (یحیى الخشاب)، مراجعة (عبدالوهاب عزام)، ص (150)، القاهرة 1957.

[لخبر] (بەهمەن کوڕی ئەسفەندیار)، یان بەپێی هەندێك لەسەرچاوەکان کوڕی (بەهلو) باپیرە گەورەی سانەکانی هەورامان بووە.

[ببر] (ابوالحسن علی بن حسین المسعودی)، مروج الذهب ومعادن الجوهر، جلد (4) – ص (76، 77).

[تبر] (آرثر کریستنسن)، ایران فی عهد الساسانیین، ترجمة (یحیى الخشاب)، مراجعة (عبدالوهاب عزام)، ص (150)، القاهرة 1957

[یبر] هەمان سەرچاوەی پێشوو.

وێنەی ئاتەشگە لەسەر دراوی هەموو شاکانی دەوڵەتی ساسانی دەبینرێت، لەدراوی شا کۆنەکاندا هەتا سەردەمی (یەزدەگوردی دووەم)، وشەی ئاگر بەدوای ناوی ئەو پاشاوە کە فەرمانی لێدانی دراوەکەی داوە نووسراوە.

ئاگر لەناو خێزانە ئێرانیەکاندا پلەی جۆراوجۆری هەبووە وەك:

1 وەجاخ[سمبر] = ئاگری ماڵ.

2 ئاگری عەشیرەت.

3 ئاگری گوند کەپێیوتراوە (ئازران).

4 ئاگری ناوچە و هەرێم کەپێیوتراوە (وەهرام)، یان (وەرهران).

ئاگری ماڵ ئەرکی نێرینەی خێزان بووە، بەڵام ئاگری گوند لەلایەن دوو لە (هەربەد=هەربەرز[شمبر])ەکانەوە سەرپەرشتیکراوە، لەکاتێکدا ئاگری (وەرهران = ئاگری ناوچە و هەرێم) پێویستبووە لەلایەن ئەنجومەنێکی هەڵبژاردەوە لە (هەربەد=هەربەرز)ەکان و لەلایەن (مووبد)ێکەوە سەرپەرشتیبکرێت[لحتر].

(کیریتر هێربد)ی گەورە مووبد کە لەسەردەمی حوکمڕانیی (شاپووری یەکەم، هورمزی یەکەم، بەهرامی یەکەم، بەهرامی دووەم)دا ماوەی سی ساڵ رابەرایەتی رەوانانییەکانی دیینی زەردەشتی کردووە وتوویەتی: ئاییینی مەزدایی بەدەستی من بەهێزبوو، زاناکان من پەروەردەمکردن، هەربەدەستی منیشبوو ئاتەشگەکان کرانەوە و (موغ)یان لەسەر دانرا، سوپای پادشا بۆهەر جێگایەك

[سمبر] وەجاخ لە کولتووری دینی ئێمەی کورددا قووڵاییەکی دێرینی هەیە، کردنەوەی ئاگری ناوماڵ لای زەردەشتییەکان ئەرکی نێرینە بووە، هەرماڵێك نێرینەیان نەبووبێت ئیتر ئاگرەکەیان کوژاوەتەوە و وەجاخیان کوێربووەتەوە، تا ئێستاش لەناو کۆمەڵی کوردەواریدا ئەو خێزانانەی منداڵی نێرینەیان نییە، ئەگەر منداڵی مێینەشیان هەبێت هەر پێیاندەوترێت وەجاخکوێر، هەرچۆن ئەوانەش کە هیچ منداڵیان نییە بەوەجاخکوێر لەقەڵەمدەدرێن.

[شمبر] هەربەد=هەربەرز: لە دینی زەردەشتیدا پێیاندەوترێت (ئەشتراپایتی)، خوارەزمی وتوویەتی: وشەی هەربد بەواتای خزمەتکاری ئاگر دێت، (تەبەری)ش وتوویەتی: (کیسرای دووەم) فەرمانیداوە بەدرووستکردنی ئاتەشگەکان و دوانزە هەزار هەربدی بەسەرەوە داناون، سەرداری هەربدەکانیش بەواتای گەورەی هەربدەکان پێیدەوترێت (هەربدان هەربد).

بڕوانە کتێبی (ایران فی عهد الساسانیین) ص (106، 107) تالیف (آرثر کریستنسن) ترجمة یحیی الخشاب، مراجعة عبدالوهاب عزام القاهرة 1957

[لحتر] (آرثر کریستنسن) ایران فی عهد الساسانیین ترجمة یحیی الخشاب مراجعة (عبدلوهاب عزام) ص151 القاهرة 1957.

دەڕۆیشت لەو شوێنەدا ئاتەشگە دەکرایەوە، هەر بۆ نموونە لە (ئەنتاکیە) چەندین ئاتەشگە کرانەوە[1].

ئاگر لای زەردەشتییەکان نیشانەی گیانی نوورانی خوای گەورەیە و هەر ئاگردانێکیش جێگە و ڕێگەی تایبەتی خۆی هەیە، لەوێشەوە ئاگری هەمیشەیی دەسووتێت و نابێت بەدەستلێدان و هەناسە هەلْکێشان لەبەرانبەریدا پیسبکرێت، مووبدەکان کەخزمەتی ئاگر دەکەن پێویستە لەسەریان دەستکێش لەدەستبکەن و دەمیشیان هەلْبەستن.

هەروەك لە سەرچاوە مێژوویەکاندا باسکراوە چەند ئاتەشگەیەکی گەورە و بەناوبانگ لەئێراندا هەبوون، وەك:

1- ئاتەشگەی ئازەرگوشەسپ: ئەم ئاتەشگەیە لەباکووری (شیز)دا بووە لەهەرێمی ئازەربایجان، تایبەتبووە بە پادشاکان و شوێنەکەشی وادیاریکراوە گوایا دەکەوێتە ناوشوێنەوارەکانی (تەختی سلێمان)، لەناوەڕاستی ڕێگەی نێوان (ورمێ = ئورمیە و هەمەدان)دایە.

پادشاکانی دەولْەتی ساسانی بەردەوام (زیڕ، پارە، زەوی، کۆیلە) و شتی گرانبەهایان وەك دیاری پێشکەشکردووە بەم ئاتەشگەیە، لەکاتی دەسبەکاربوونیشیاندا لەسەر تەختی پاشایەتی بەپێ ڕۆیشتوون بۆ زیارەتی (ئازەرگوشەسپ) و قوربانیی گەورەیان بۆکردووە، ئەم ئاتەشگەیە لەسەردەمی ساسانیەکاندا، هێمای یەکگرتنی دین و دەولْەت بووە.

2- ئاتەشگەی فریغ: بەپێی چەند گێڕانەوەیەك ئەم ئاتەشگەیە لەسەر (کێوی ڕۆشن) بووە لەهەرێمی کابلستان و ئاتەشگەی (مووبد، پیشەوەر)ەکان بووە، هەندێکیش پێیانوایە لە (اصطخر)دا بووە، مەسعوودی بەناوی (ئازەر جۆی= ئاگری جۆی) ناویهێناوە[2].

3- ئاتەشگەی ئازەر بەرزین میهر: کەوتۆتە خۆرهەلاْتی ئێرانەوە ولە چیاکانی (ڕێوەند)دا بووە لە باکووری خۆرهەلاْتی (نەیساپوور)، ئاتەشگەی جووتیارەکان بووە.

بێجگە لەمانەی ناومانهێنان، لە ئێراندا چەند ئاتەشگەیەکی تر هەبوون، هەرچەند لە رووی گرنگییەوە بەپلەی دوو هاتوون، بەلاْم شوین بایەخپێدانی گەورە بوون، لەوانە: (ئاتەشگەی نەیساپوور، ئاتەشگەی ئەرجان لە هەرێمی فارس، ئاتەشگەی کرکرا، ئاتەشگەی شیروان لەنزیك (رەی)، ئاتەشگەی قەزوین، ئاتەشگەی قووش، ئاتەشگەی طوس)[3].

---

[1] (عەبدولاْ موبلیغی ئابادانی)- مێژووی ئاینی زەردەشت- وەرگێڕانی وریا قانیع- چاپی دووەم- ل113.

[2] - (ابو الحسن علی بن حسین المسعودی)- مروج الذهب ومعادن الجوهر – جلد (4)- ص (75).

[3] شتێکی سەیرە لە زۆربەی سەرچاوەکاندا ناوی (ئاتەشگەی پاوە) نەهاتووە، لەکاتێکدا دوای ئاتەشگەی (ئازەرگوشەسپ) بەدووەمین ئاتەشگەی زەردەشتی لە قەلْەمدەدرێت، پێدەچێت ئەمەش هەر بۆ سڕینەوەی

ئـاگری ئاتەشـكە هەمیـشە لەلایـەن پیـاوە دینییەكانــەوە چـاودێری و سەرپەرشـتیكراوە و بـەدارێكی تایبـەت ئـەمدیو و ئـەودیوكراوە، ئـەو دارە داری رووەكێكـە پێیـدەوترێت (بەرسـم)، بـەپێی نـەریتێكی تایبـەت بڕاوەتەوە.

هەر لەم بوارەدا پێویستە باس لەوە بكەین بۆنی ئاتـشگەكان بـەردەوام بـە (بوخـورد، سـووتەمەنییە بۆنــدارەكانی تــر) خۆشـكراوە، رۆژانــەش پێــنج جـار لەلایــەن پیـاوە دینییەكانــەوە نــزای تایبــەت خوێنراوە و پاشـان ئـەركی دینـی و مەزهـەبی خۆیـان ئەنجامـداوە، لەسـەر هـەموو زەردەشـتییەكیش پێویستە بڕوات بۆ ئاتەشگە و نزای (ستایشی ئاگر) بخوێنێت كەپێیدەوترێت (ئاتـەش نیایـشین)، بـە بـڕوای زەردەشـتییەكان هـەر كەسـێك رۆژانــە سـێ جـار بڕواتـە ئاتەشـگەو نـزای (ئاتـەش نیایـشین) بخوێنێت، خوشگوزەران و بەختەوەر دەبێت و لەرووی رەوانیشەوە ئاسوودەیە.

تایبەتمەندییـە مێـژوویی و كولتوورییـەكانی گـەلی كـورد بێـت، ئـەگینا چ پاسـاوێكی هەیـە؟، بـۆ سـەلماندنی ئـەم راستییەش كە ئاتەشگەی پاوە دووەم ئاتەشگەی زەردەشتی بووە لە ئێراندا، تكایە بڕوانـە: (دلیـل راهنمـائی سیاحی شهرستان پاوە)، لە بلاّوكراوەكانی فرهنگ و ارشادات اسلامی پاوە.

85 **(عەبدولا موبلغی ئابادانی) مێژووی ئایینی زەردەشت – وەرگێڕانی (وریا قانیع) چاپی دوەم لاپەڕە (121، 122).**

(آرثر كریستنسن) ایران فی عهد الساسانیین ترجمة یحیی الخشاب مراجعة (عبدلوهاب عزام) ص 159 القاهرة 1957.

واژەی مەجووس بەچەند مانایەك هاتووە، لەوانە: (ئاگرپەرست، راهیب، خومار، سەرخۆش، خاوەنی مەیخانە، شاخی گا، رەگی دارخورما) و هەندێك جاریش بە مانای (كافر و بتپەرست) هاتووە، لەچەند شوێنێكی (تەوڕات)دا ناوی مەجووس هێنراوە، لە (ئینجیل)دا زیاتر لە تەوڕات باسی مەجووس كراوە، لە بەندی دووەمی (ئینجیلی مەتی)دا هاتووە: مەجووسییەكان لە سەرەتاوە كەسانێك بوون بە هۆی ئەستێرەیەكەوە لە خۆرهەلاّتدا ئاگاداری لە دایكبوونی (مەسیح) بوون، لەم بارەوە نووسراوە: (كە (یەسووع لە دایكبوو لە بیت لەحمی یەهودا لە رۆژانی شا هیرۆدیسدا ئەوەتا ئاگرپەرستان لە خۆرهەلاّتەوە بۆ ئۆرشەلیم هاتن، ئەیان وت لە ئەو لە كوێیە ئەو شای جوەی كە لە دایك بووە ؟ ئەستێرەی ئەومان دیوە لە خۆرهەلاّتدا و هاتووین كڕنوشی بۆ ببەین).

تێبینی: ئەمەی لە كەوانەكەدا نووسراوە دەقی نووسینەكەی ناو (ئینجیلی مەتی=ئینجیلی مەتتا)یە هەروەك خۆی و بە بێدەستكاری روونووسەكەی نووسیمانەوە.

بڕوانە (ئینجیلی مەتی= ئینجیلی مەتتا)بەندی دووەمئایەتی (1 2)بەرچڤەی (قەشە یووسف پەری و كەریم زەند) چاپخانەی راپەڕین سلێمانی1872 .

لەکۆتایی ئەم خاڵەدا دەڵێین زەردەشتییەکان ئاگر بە نووری خوادەزانن و ئاگر پەرستنین، (مەجوسییەت) و ئاگر پەرستی تاوانێکی نارەوایە، دوژمنەکانیان داویانەتە پاڵیان.

4 باوەڕبوون بە (یەزد= یەزت = ئێزد)ەکان ، بەپێی باوەڕی زەردەشتییەکان ئەمانە بوونەوەری موجەڕەدن و ژمارەیان (30) یەزدە، دەبن بەدوو کۆمەڵەوە بەناوی (یەزدی ئاسمانی و یەزدی زەمینی)، هەر یەکێکیشان تایبەتە بە یەکێك لە ڕۆژەکانی مانگەوە، هەرە چاکترین یەزدی زەمینی (زەردەشت)ە کە خەڵك بۆ خواپەرستی و دینی راستی بانگدەکات، لە رۆژی دەرکەوتنیشیەوە سەرکەوتنی هێزی چاکە و رووناکی بەسەر هێزی خراپە و تاریکدا بەردەوامە.

5 نوێژ: هەموو زەردەشتییەك لەسەری پێویستە رۆژانە پێنج جار نوێژ بکات، لە کاتی نوێژکردندا روودەکەنە رووناکی وەك: (تیشکی خۆر، رووناکی مانگ، رووناکی چرا)، ناوی نوێژەکانیشیان و کاتەکانیان بەم شێوەیەی لای خوارەوە دیاریکراوە:

هاون گا= HAVANGAH: لە هەڵهاتنی خۆرەوە هەتاکو نیوەڕۆ.

رپیت وین گا= REPITHWINGAH:لە نیوەڕۆوە هەتاکو سێ سەعات پاش نیوەڕۆ، لەسەردەمی کۆنیشدا کەسەعات نەبووە، ئەم نوێژە لەماوەی نێوان نیوەڕۆ بۆ کاتی گەیشتنی خۆر بە $\frac{3}{4}$ ئاسمان ئەنجامدراوە.

ئەزیرین گا= OZIRINGAH: لەسەعات سێی پاش نیوەڕۆ وە هەتاکو دەرکەوتنی ئەستێرەکان.

ئەیویس رۆتریم گا= AIWISRATHRIMGAH:لەسەرەتای شەوەوە هەتاکو نیوە شەو.

ئوشهین گا= USHAHINVAH:لەنیوە شەوەوە هەتاکو هەڵهاتنی خۆر.

مەرجەکانی نوێژکردنیش بریتین لە:

1 پاکیی لەش لەهەموو پیسی و پۆخڵییەك.

2 پاکیی جلوبەرگ لەچەپەڵی:خوێن، موو، نینۆك و هەموو شتە هاوشێوەکانی تر.

3 شتنی دەمو چاو و دەست و قاچ.

4 داکەندنی چۆغە و کوشتی زەردەشتی لەکاتی نوێژکردندا.

لە (قاموس کتاب مقدس)دا کە روونکردنەوەی زۆربەی وشە و ناوەکانی ناو (تەورات و ئینجیلە)ە هاتووە: (مەجووس) لە بنەڕەتدا زاراوەیەکی کلدانییە و واتای (کەهەنە) دەگەیەنێت کە پلەی کۆمەڵایەتیان لە نێوان حوکمڕانەکان و خەڵکدا بووە.

بڕوانە کتێبی (مێژووی ئایینی زەڕدەشت) چاپی دووەم لاپەڕە (91)، نووسینی (عەبدولا موبلغی ئابادانی)، وەرگێڕانی (وریاقانیع).

(عەبدولعەزیمی رەزائی) تاریخ دەهزار ساله ایران لاپەرە (79).

5/ شوێنی نوێژکردن نابێت بەپارەی دزیکردن کڕدرابێت، یاخود بەزۆر لەکەسێك داگیرکرابێت، ئەو شوێنە پێویستە دووربێت لەهەموو پیسو پۆخڵییەکەوە و بەلای کەمە وە سێ هەنگاو بەدەورووبەریدا پاك و خاوێنبێت.
سەبارەت بە ڕۆژووش، لەبەر ئەوەی ڕۆژوو دەبووە هۆی لاوازبوون و بێتوانایی جووتیارەکان کە هێزی بەرهەمهێنەی ئەو سەردەمانە بوون، بۆیە (زەردەشت) ڕۆژووگرتنی لێقەدەغەکردوون.
6/ بەپیرۆز زانینی سەرچاوە سروشتییەکان وەك:(ئاگر، ئاو، هەوا، خاك)، سەبارەت بە ئاگر لە خاڵی پێشوتردا لەبارەیەوە قسەمانکرد کە هێمای دینی زەردەشتییە، بەلاَم سەرچاوەکانی تری وەك: (ئاو، هەوا، خاك)یش بەلایانەوە پیرۆزن و هەرگیز نابێت پیسبکرێن[شمتر]، هەر لەم بوارەدا زەردەشتییە کۆنەکان مردووەکانیان بردوونەتە سەر لوتکەی چیایەکی بەرز و لەوێ دایانناون بۆ ئەوەی دڕندە و باڵندەی کێوی و گۆشتەکەیان بخۆن، بڕوایان وابووە ناشتنی مردوو لەناو زەویدا دەبێت بەهۆی پیسکردنی زەوییەکە و سووتاندنیشی ئاگر و هەوا پیسدەکەن، بەلاَم پاشان ئەم بڕوایەیان پاشان گۆڕانی بەسەردا هاتووە، لەم بوارەدا گەشتیارێکی بوودایی بەناوی (هیون تسانگ) وتوویەتی: ئێرانییەکان بەزۆری لاشەی مردووەکانیان لە چۆلاَییدا فڕێدەدان، بەلاَم (سیاوەش) نەیویستووە لەسەر ئەونەریتە بڕوات، بۆیە کاتێك هاوسەرەکەی مردووە، گۆڕی بۆ هەڵکەندووە و شاردوویەتییەوە.
لەچوار چێوەی ئەو گۆانەی لەرووی تێڕوانییانەوە بۆ لاشەی مردوو بەسەر بڕوایاندا هاتووە، زەردەشتییەکان بە تێپەڕبوونی ڕۆژگار لەم بوارەدا هەڵسوکەوتیان گۆڕیوە و (دخمە[لحیر])یان درووستکردووە بۆ ئەوەی لاشەی مردووکانیانی تێدا بشارنەوە.

[سمتر] چۆغەی زەردەشتی، لەهەندێك سەرچاوەدا بە (بەروانکە) ناویهێنراوە، بریتییە لە چۆغەیەکی کەمێك درێژ کە لە کەتان، یان دەزووی سپی درووستدەکرێت و بەسەر شەرواڵدا بەردەدرێتەوە.
سەبارەت بە کوشتی زەردەشتیش بریتییە لە پشتوێنێك لە (72) تاڵ بەنی رێسراو درووستدەکرێت، هەر لەتەمەنی پانزە ساڵییەوە دەکرێتە پشت و چەند گرێیەکی لێدەدرێت، تا ئێستاش لەهەندێك ناوچەی کوردستاندا ئەم شێوازەی پشتوێنبەستنە بەردەوامە.
[شمتر] (محەممەد ئەمین زەکی بەگ)/ خولاَصەیەکی تاریخی کورد و کوردستان/ بەرگی یەکەم/لاپەڕە (199)/ چاپی نوێ ساڵی 2000.
[لحیر] (دخمە) بریتییە لە بینایەك لەشێوە گشتییەکەیدا بازنەییە و بەدیوارێکی بەردین دەوریدراوە، پێویستە لە (10/12کم) لەنزیکترین ئاوەدانییەوە دووربێت، زۆرتر بەسەر لوتکەی چیا بەرزەکانەوە درووستدەکرێت، لە ئێراندا تا ئەم ڕۆژانەش (دخمە)ی زەردەشتی هەیە.

له كتێبی (وەندیداد)دا، كه یەكێكه لەبەشەكانی كتێبی پیرۆزی ئاوێستا، هاتووه: زەردەشت پاش پاڕانەوه لە ئاهورامەزدا فەرمووییەتی: ئەی خوای تاك و تەنها پێمنالێی خۆشترین شوێنی زەوی لەكوێدایە؟ ئاهورامەزداش لەوەڵامدا فەرموویەتی: ئەی زەردەشتی ئەسپیتمان خۆشترین شوێنی زەوی ئەوشوێنەیە كه ماڵێكی تێدا درووستبكرێت و ئاگردانێكی تێدابێت، (ژن و منداڵ، گا و مەر)ی زۆری تێدا بێت، خەڵك دانەوێڵە و داری میوه و ئالیكی زۆریان هەبێت، لەو شوێنەدا كشتوكاڵی زۆربكەن و زەوی تێرئاوبكەن، چونكه زەویەك كه كشتوكاڵی تێدانەكرێت وەك ژنێكی نەزۆك وایە كەمنداڵی نەبێت[*].

هەر لەم بوارەدا (زەردەشت) فەرمانیداوه به شوێنكەوتووەكانی، بۆ ئەوەی بەردەوام دانەوێڵە و میوه بهێنرێنەبەرهەم، پێویسته كشتوكاڵبكرێت، شوێنه وشك و بەیارەكان پاراوبكرێن و زۆنگاو لەزەویدا نەمێنێت، وەك پێویستی و ئەركێكی دینی، دەبێ هەموو زەردەشتییەك دارێك بڕوێنێت.

7 تێڕوانین بۆ تاوان: تاوان لای زەردەشتییەكان شتێكی خۆكردە و هەموو مرۆڤێك دەتوانێت بەویستی خۆی لەتاوان دوورەپەرێزبێت، یاخود بەپێچەوانەوە دەتوانێت خۆی به تاوانكاری بسپێرێت، لەم بوارەدا ئیتر بەدبەختی، یان خۆشبەختی مرۆڤ، تاوانكاری و بێتاوانی راسته و راست پەیوەستن بەئازادی ئیرادەی خۆیەوە[*]، هەر لێرەشەوە دەتوانێت ژیانی خۆی بكات به ئاهەنگێكی خۆش و دلگیر، یاخود به ئاوازێكی شووم و خەماوی، گەورەترین تاوانەكانیش لای زەردەشتییەكان ئەمانەن:

بتپەرستی، زینا، نێربازی، خەڵككوشتن، خۆكوژی، داوێنپیسی، سۆزانیەتی، سوودخواردن، جادووگەری، باوەڕبوون بەئەفسانه، درۆ و دەلەسە، دزی، پەیمانشكێنی، بێئەمەكی، تەمەڵی و تەوەزەلی، كینەبازی، لووتبەرزی و لەخۆ بایبوون، خۆپەرستی، ناهەقی، چاوچنۆكی، دەمەدەمێ، بەخیلی، بوختانكردن، تووڕەیی، شیوەن و زاریكردن بۆ مردوو،خەڵك فریودان، بایەخنەدان به رێنمایی تەندرووستی، بەزەیی نەهاتنەوه به ئاژەڵدا و چلەكێشی[*].

8 ژن و مێردی و هاوسەری: له زۆر شوێنی ئاوێستادا ناوی ژن لەگەڵ ناوی پیاودا هاتووه، به پێی تێڕوانینی زەردەشتییەكان ژن پێویسته ویژدان ئازادبێت هەتا كاری ویستراوی لێبوەشێتەوه، چونكه

---

[*] (د.صدیقی بۆرەكەیی) مێژووی وێژەی كوردی بەرگی یەكەم لاپەڕه (9،10).

[*] بڕوانه كتێبی ئاوێستا بەرگی یەكەم لاپەڕه (43) تۆژینەوه ولێكۆڵینەوەی (د.جلیل دوستخواه) له بلاۆوكراوەكانی مروارید.

[*] عەبدولعەزیمی رەزائی تاریخ دەهزار ساڵه ایران لاپەڕه (78، 79).

پــەروەردە و پێگەیانــدن و پارێزگــاری وەچــەی مــرۆڤ لــە باشــترین شــێوەدا لەلایــەن ژنــەوە بەرهەمدەهێنرێت، لەم بوارەدا (زەردەشت) فەرموویەتی:

ئەی کیژانی شووکردوو، ئەی ئەو لاوانەی تازە ژیانی هاوسەریتان پێکەناوە، لە ڕێگەی ویژدانی خۆتانەوە هەر یەکێکتان پێشبڕکێی ئەوی ترتان بکەن بۆ ئەوەی نەفستان پاکبێت.

ئەمانەی خوارەوەش هەندێك وردەکارین لە بواری ژیانی (ژن و مێردیی) زەردەشتییەکاندا:

1- کچ کە تەمەنی گەیشتە (9) ساڵ دەکرێت ناوی بەشوودانی لێبهێنرێت، بەڵام گواستنەوەی بۆ ماڵی مێرد دەبێت تەمەنی لە دوانزە ساڵ کەمترنەبێت.

2- کچ کە بۆ یەکەمجار تێکەوت= سەر و عوزری شت و هێشتا بەشوو نەدرابوو، ئەوە باوکی تاوانبارە و بەچەند بارەبوونەوەی تێکەوتنەکەی ئەوەندەجار تاوانی باوکەکەی زیاددەکات، ڕادەی تاوانی هەر جارێکیشیان (1500) درهەمە و بەرامبەر بە و تاوانە، لەو دنیا لەسەر (پردی جینوەت) سزای باوکەکەی دەدرێت.

3- باشترین شت بۆ کچان پاش تەمەنی (15) ساڵ شووکردنە.

4- نیشانەکانی ژنی باش بریتین لە: (داوێنپاکی، ئازارنەدانی مێرد بە زمانی، پارێزگاریی ئابووریی ماڵ، ڕێکوپێکی لەگەڵ مێردا، پارێزگاریی کەلوپەلی ناوماڵ)[1].

5- کۆمەککردن بەو کەسانەی گەیشتوونەتە تەمەنی (باڵقبوون) و هێشتا ژن و ماڵیان پێکەوە نەناوە، لەکرداره زۆر چاکەکانە و پاداشتی خاوەنەکەی دەدرێتەوە.

6- هەمووکەسێك لەسەری پێویستە هاوکاریی هاوتەمەنی خۆی بکات لە پێکەوەنانی خێزان و دابینکردنی بژێویدا.

لێرەدا ئاماژە بۆ یەکێك لە فەرموودەکانی (ئاهورامەزدا) دەکەین، کە بە (زەردەشت) دەڵێت، ئەی زەردەشتی ئەسپیتمان لای من پیاوی خاوەن ژن لە پیاوی بێژن و پیاوی خاوەن خێزان لە پیاوی بێخێزان لە پێشترن[2].

هەر لەدرێژەی ئەم باسەدا قسە لەسەر ئەوەدەکەین، لای زەردەشتییەکان فرەژنی کارێکی خراپ و ناڕەوایە، جۆری (ژن و مێرد)ی بە پێنج ناو و بەم شێوەیە دیاریکراوە:

1- پاشاژن: بەو ژن و مێردییە دەوترێت کە کچێکی باڵق بەرەزامەندی دایك و باوکی بدرێت بەشوو بەکوڕێك و بە بووکی بۆی ببرێت.

---

[1] (هادی بەهمەنی)- پەیامی هەورامان- بەرگی یەکەم- لاپەڕە (396).

[2] (عەبدولعەزیمی ڕەزائی)- تاریخ دەهزارساڵ ایران- لاپەڕە (83).

2ـ چاكزژن: بەو ژن و مێردییە دەوترێت كاتێك بێوەژنێك پاش مردنی مێردەكەی لەكەسێكی تر مارەبكرێت.

3ـ ئەیوك ژن=یەكانەژن: بریتییە لەو ژن و مێردییەی كە كەسێك كچێك بهێنێت تەنها كچی ماڵبێت، كاتێك مێردەكەی یەكەم منداڵی دەبێت، دەكرێت بەكوڕی باوكی ژنەكە و ئیتر هەرچییەك لەباوكی ژنەكەوە بەمیرات بمێنێتەوە بۆ ئەو كوڕە دەبێت.

4ـ سترژن: ئەم جۆرەیان بریتییە لەوەی كاتێك كوڕێكی باڵق، یاخود پیاوێكی بێژن دەمرن، كەسوكاری مردووەكە لەسەر خەرجیی خۆیان كچێك لە لاوێك مارەدەكەن، بەلاّم بەمەرجێك ژن و پیاوەكە پەیمانبدەن یەكێك لە كوڕەكانیان بە كوڕی كابرای مردوو بدەنەقەڵەم.

5ـ خودسەرژنی:= ژنی خاوەنڕا: كاتێك كوڕ و كچێكی باڵق بە ویستی خۆیان بیانەوێ خێزان پێكەوەبنێن، بەلاّم بەهەر هۆیەكەوە بێت كەسوكاری كچە ناڕازیبن، خۆیان دەتوانن ببن بەهاوسەری یەكتری و كەس ناتوانێت رێگە لە كارەیان بگرێت، بەلاّم كچەكە لە میراتی باوكی بێبەشدەبێت، تەنها لە حاڵەتێدا نەبێت دایك و باوكەكەی بەشێوەی نووسین ئەو مافەی بۆ بسەلمێنن[*].

سەبارەت بە تەلاّقدانیش رەویەی تایبەت بە خۆی هەیە، تەلاّق لای زەردەشتییەكان ئازاد نییە تەنها لەم حاڵەتانەی خوارەوەدا نەبێت:

ئەگەر ژن لەسەرنوێنی نووستنی مێردەكەی ناشایستەییكرد.

هەركاتێك بەبێڕەزامەندیی مێردەكەی دوژمنێك بشارێتەوە.

ئەگەر فێری جادووگەری بوو یاخود باوەڕی پێیبوو.

لەكاتی نەزۆكی و منداڵنەبووندا، چ بۆژن، چ بۆ پیاو.

لەكاتێكدا مێردەكەی بۆ ماوەی پێنج ساڵ هیچ هەواڵێكی نەبێت.

لەكاتی دەستدرێژیكردنی سێكسیدا چ بۆژن، چ بۆ پیاو.

ئەوگەر یەكێكیان ئەقڵیان لەدەستدا و شێتبوون[**].

لێرەدا پێویستە ئاماژەبكەین بەوەی لە دینی زەردەشتیدا كچ وەكو كوڕ لە میراتی ماڵە باوانی دەبات.

9ـ پابەندبوون بەجەژنە زەردەشتییەكانەوە و گێڕانی ئاهەنگ بە بۆنەیانەوە، جەژنە گرنگەكانیشیان ئەمانەن:

1ـ جەژنی نەورۆز.

---

[*] (عەبدولا موبلغی ئابادانی)ـ مێژووی ژیانی زەردەشت ـ وەرگێڕانی (وریاقانیع)ـ چاپی دووەم ـ لاپەڕە (170، 171،172).

[**] (ئەردەشیر ئازەرگوشەسپ)ـ ائین زناشوئی زردشتی ـ لاپەڕە (22).

2 جەژنی لەدایکبوونی زەردەشت لە رۆژی شەشەمی مانگی فەروەردینـدا= رۆژی شەشەمی مانگی خاکەلێوەی کوردی.

3 جەژنی گاهانبار.

4 جەژنی تیرگان= رۆژی سەرکەوتنی ئێرانییەکان بەسەر توورانییەکاندا.

5 جەژنی میهرگان= رۆژی دانیشتنی فەرەیدوون لەسەر تەختی پادشایەتی.

6 جەژنی سەدە= رۆژی (میهر)یشی پێدەوترێت.

7 جەژنی مانگەکان: وەك (فەروەردینگان، ئۆردیبەهێشتگان، خوردادگان[سمیر]).

10 پابەندبوون بە پۆشینی بەروانکە و پشتێنی زەڕدوشتییەوە=کوشتی زەردەشتی.

[سمیر] ناوی جەژنە زەڕدەشتییەکان بەپێی سەرچاوەکان جیاوازن، بۆ نموونە لە ئاوێستادا ناوەکانیان بەم شێوەیەن: میزیۆی زرمیە، میزیۆی شام، میزیای ریە، همس پتمائیدە، پایتسش هیمە، ئەیاسریمە.

تیشكێك بۆ سەر كتێبی پیرۆزی ئاوێستا

هەروەك لە ناوونیشانی ئەم كتێبەدا دەركەوتووە، ئێمە ناوی دوو كتێبمان هێناوە ئەوانیش (ئاوێستا و بارگە بارگە)ن، بۆیە پێویستە ئەگەرچی بە كورتیشبێت تیشكبخەینە سەریان و قسەیەكیان لێوەبكەین.

سەبارەت بە (كتێبی ئاوێستا) و ئەو زمانەی پێینووسراوە جیاوازی لە سەرچاوەكاندا هەن, لەم باسەدا بۆچوون و تێڕوانینی هەندێك لەسەرچاوەكان دەخەینەڕوو:

1 (پلۆنیۆس)ی یۆنانی كە لەسەدەی یەكەمی زاییندا ژیاوە نووسیویەتی: ئاوێستا (2) ملیۆن سروود بووە, زەردەشت خۆی ئەو كتێبەی نووسیوە و ئێستا نەماوە.

2 (د. جەلیل دۆستخواە) نووسیویەتی: یەكەم كەس لە ئەوروپا لێكۆڵینەوەی لەسەر (ئاوێستا) كردووە, (بریسۆن) بووە و لێكۆڵینەوەكەشی ساڵی (1590 ز) لە پاریس بلاَوكراوەتەوە, دواتر خۆرهەلاَتناسی ئینگلیزی بەناوبانگ (تۆماس هاید) بەهەمان ڕێچكەدا چووە و ساڵی (1700 ز) كتێبێكی بەزمانی لاتینی لەسەر ئاوێستا نووسیوە, زانیارییەكانیشی لە نووسینە (یۆنانی, رۆمانی, ئێرانی, عەرەبی)یەكانەوە وەرگرتوون, هەر لەدرێژەی نووسینەكەدا هاتووە (ئیبراهیم پورداود) ساڵی (1925 ز) لەسەر بانگهێشت و داواكاری فارسەكانی هیندستان, لەوێ لەئەنجامی بیروڕا گۆڕینەوە لەگەڵ (ئاوێستاناسان و زانایان)دا لێكۆڵینەوەكانی خۆی كەپێشتر لە (ئەوروپا) دەستیپێكردوون تەواویكردوون و هەر لەوێش كتێبی (ئەدەبی مەزدیسنا)ی بەچاپگەیاندووە[1].

3 (عەبدولعەزیمی رەزائی) نووسیویەتی: چەندین وشەی ئینگلیزی ریشەیەكی ئاوێستاییان هەیە, هەربۆنموونە وشەی (best) كە لای ئینگلیزەكان بە واتای چاكترین دێت هەمان وشەی (بەهەشت)ە, وشەی (right)یش كە بەواتای راست دێت, لەهەمان وشەی (رات)ی ئاوێستاییەوە وەرگیراوە, هەروەها كاریگەری ئاوێستا و فەلسەفەی زەردەشت لە نووسینەكانی ژمارەیەك لە فەیلەسووفە گەورەكانی وەك: (كانت, هێگڵ, نیتشە)دا بەرچاودەكەوێت, زۆر لە بیریارانیش لەسەر ئەو بڕوایەن فەلسەفەی (هێگڵ) لەژێر كاریگەری بیری زەردەشتدا داڕێژراوە[2].

4(پرۆفیسۆر ارثر كریستنسن) نووسیویەتی: لەسەر رۆشنایی داستانە پارسییەكان (ئەردەشێری یەكەم= ئەردەشێری بابكان), پاش ئەوەی لەسەر تەختی حوكمڕانیی (دەوڵەتی ساسانی) دانیشتووە, فەرمانیداوە بە پیاوە رۆحانییەكانی زەردەشتی هەموو دەقە پەرت و بلاَوەكانی سەردەمی

---

[1] بڕوانە كتێبی (ئاوێستا)، بەرگی یەكەم، لاپەڕە (49) تۆژینەوە و لێكۆڵینەوەی (د. جلیل دوستخواه).

[2] (عەبدولعەزیمی رەزائی)، تاریخ دەهزار ساڵە ایران، بەرگی یەكەم، لاپەڕە (87).

ئەشكانییەكان كۆكراونەتەوە, ئینجا كراون بە كتێبێك و ئەو كتێبەش پیرۆزییەكی گەورەی دراوەتێ, پاشان بە فەرمانی(شاپووری یەكەم) كوڕی ئەردەشێر كە دوای باوكی حوكمڕانیگرتووەتە دەست كۆمەڵێك زانیاری دەربارەی (ئەستێرەناسی, پزیشكی) كە لە (هیندی, یۆنانی)یە كۆنەكانەوە وەرگێراون خراونەتە دووتوێی ئەو كتێبەوە, وێنەیەك لەو كتێبە نوێیەی (ئاوێستا) لە ئاتەشگەی (ئازەر گوشەسپ) دانراوە[لح].

5 (ڤلادیمێر مینۆرسكی) نووسیویەتی: بەپێی ئەو بەڵگانەی كەوتوونەتەدەست بۆماندەردەكەوێت, زمانی كوردی بەستراوە بەزمانی (ئاوێستا)وە كە كتێبی پیرۆزی ئاوێستای پێنووسراوە, بیرو ڕایەكیش هەیە كە (زمانی كوردی) وەكو بەشی زۆری شێوەزمانەكانی تری ئێران, زۆربەی كۆڵەكەكانی درووستبوونی لە زمانی میدی كۆنەوە وەرگرتووە[لخ].

6 (دكتۆر عەلی شەریعەتی) نووسیویەتی: كتێبی پیرۆزی ئایینی (مەزدا) ئاوێستایە, ئەم كتێبە لەسەدەی سێیەمی زاینیدا كۆكراوەتەوە و لەسەدەی چوارەمی زایینیدا بەناوی كتێبی شەریعەتی دینی زەردەشت راگەیەنراوە, پێنج سروودی كتێبەكەش (زەردەشت) خۆی دانەریانە[لد].

7 (هاشم رضی) نووسیویەتی: كتێبی ئاوێستا بریتییە لە (161) هەزار وشە, (39) هەزاریان لەبەشی (یەسنە) و (38) هەزاریان لەبەشی (ڤەندیدات= وەندیداد)دان, ئەوانی تریش بەسەر بەشەكانی تردا دابەشبوون[لذ].

8 (ارباب كیخسرو شاهرخ) نووسیویەتی: لە واقیعدا كتێبی (كاتاكان) كە سروودەكانی زەردەشتی تێدایە، خاوەنی گەورەترین بیر و ئەندێشەی (ئاری)یە و خۆری زێڕینی یەكتاپەرستی ئاهورایی تیایدا دەدرەوشێتەوە[لر].

9 (د. صدیقی بۆرەكەیی) نووسیویەتی: زۆربەی (زانایان, خۆرهەڵاتناسان, لێكۆڵەران) پێیانوایە (زەردەشت) كتێبی ئاوێستای بە(زمانی مادی) نووسیوە, لەم بوارەدا (مێجەر سۆن) وتوویەتی:

[لح] (ارثركریستنسن) ایران فی عهد الساسانیین ترجمه یحیی الخشاب مراجعه (عبدلوهاب عزام) ص 130 القاهره 1957..

[لخ] (ڤلادیمێر مینۆرسكی) –كورد وەرگێڕانی بۆ عەرەبی د.مارف خەزنەدار, وەرگێڕانی بۆ كوردی (حەمەسەعید حەمەكەریم) ل (83) 1984.

[لد] (د. عەلی شەریعەتی) تاریخ و شناخت ادیان جلد دوم ص(233).

[لذ] بڕوانە كتێبی (وەندیداد جلد اول چاپ اول) ل (124), نووسینی (هاشم رضی).

[لر] ارباب كیخسرو شاهرخ زرتشت پیامبری كه از نو باید شناخت لاپەڕە (11) تهران 1380.

سەرچاوەی زمانی کوردی (زمانی مادی)یە و بەپێی هەندێك بەڵگە ئاوێستای زەردەشت بەم زمانە نووسراوەتەوە[سم].

10 ئەندازیار (ئەنداز حەوێزی) نووسیویەتی: ئاوێستای ئەم رۆژانە لە شەش بەشی سەرەکی پێکهاتووە بەم ناوانە: (گاتاکان, یەسنا, یەشتەکان, خوردەئاوێستا, ویسپەرد, وەندیداد= ماڤەندادی=Vidaevata), هەرلە درێژەی نووسینەکەیدا هاتووە: ئاوێستا لەیەك سەردەمدا و بەدەستی یەك کەس نەنووسراوەتەوە, گاتاکان کە کۆنترین بەشی ئاوێستان سروودبێژەکەیان خودی زەردەشت بووە, سەردەمەکەیان دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی دەیەمی پێش زایین, بەڵام بەشەکانی تر لەدواییدا و بەدەستی چەندکەسێك نووسراونەتەوە, ئەو زمانەی ئاوێستای پێنووسراوە پێیدەوترێت (زمانی ئاوێستایی)[شم].

11 (عەبدوڵا موبلغی ئابادانی) نووسیویەتی: ناوی ئاوێستا هەروەکو ناوی زەردەشت لەمێژوودا بەچەند جۆرێك نووسراوە وەك: (ئەوستا, ئەویستا, بستاق, ئیساق, ئیتیساع, ئیستا, ئابستا, ئاڤستا, ئەبستا, ئاوێستا), لەسەرچاوە ئیسلامییەکانیشدا بە (بستاه, ئەبستاق, ئەفستاق) نووسراوە, دەربارەی ئەم وشەیەش لەنێوان زاناکاندا جۆرە هاودەنگیەك هەیە, هەندێك بەواتای (پەنا)ی لێکدەدەنەوە, هەندێکی تریش بەواتای (زانست و زانیاری) دادەنێن, ژمارەیەکی دیکەش بەواتای (دەقی بنچینەیی) دادەنێن[لحلج].

ئەوەی کە سەلمێنراوە ئەوەیە کە ئاوێستا بەواتای (بنچینە) و دەقی ئەسڵی هاتووە, وشەی ئاوێستاش هەمیشە لەگەڵ وشەکانی (زەند و پازەند[لجلج])دایە.

12 (جوزیف طایر) نووسیویەتی: کتێبی پیرۆزی زەردەشتییەکان (ئاڤستا=avesta)یە بە مانای (شەریعە), ئەم کتێبە کۆمەڵێك ئادابی بەنرخی تیدان و دەبێت بە پێنج بەشەوە, (ئەسکەندەر) لە هێرشەکەیدا بۆ سەر (فارس) هەموو کتێبە زەردەشتییەکانی لە ناو بردوون, بەڵام پاشان فارسەکان توانیویانە سەربەخۆیی خۆیان بە دەستبهێننەوە و چەند هەوڵێکی رێك و پێکیان داوە بۆ

[سم] (د.صدیقی بۆرەکەیی) مێژووی وێژەی کوردی بەرگی یەکەم لاپەڕە (22).

[شم] (ئەنداز حەوێزی) ئاوێستا نامەی مەنەڤی ئایینی زەردەشت لاپەڕە (20).

[لحلج] (عەبدوڵا موبلیغی ئابادانی) مێژووی ئاینی زەردەشت) وەرگێڕانی وریا قانیع لاپەڕە (66).

[لجلج] لێرەدا پێویستە باس لەوە بکەین (زەند) بریتیە لە کتێبی لێکۆڵینەوە و شیکردنەوەی ئاوێستا, لەسەردەمی ساسانییەکاندا بەزمانی پەهلەوی نووسراوە, (پازەند)یش لێکۆڵینەوەی کتێبی (زەند)ە بەزمانی پارسی نووسراوە.

نووسینەوەی (ئاوێستا)، لە ئەنجامی ئەو هەوڵانەدا توانیویانە لە چوارچێوەی رازی دەماودەمی پەرت و بڵاو دەربیبهێنن[لجلمج].

13، (عەلائوددینی سەجادی) نووسیویەتی: لەبندەست تەعالیمی ئاوێستاوە سۆراخی هەندێك لەپادشاکانی کۆنی فارس وەکو (دارا)، لەسەر تەختەبەردەکانی (ئەستەخەر) ماوەتەوە، ئەدەبەکەی ئەویش هەرتێکڕای ئەدەبی ئایینییە و هەموو رووله (ئاهورامەزدا) دەکاتەوە[لحلمج].

14، (محەممەد بەهائوددین مەلا صاحب) نووسیویەتی: ئاوێستای کۆن بەشێوەی هەورامی نووسراوەتەوە، لەنامەخانەی گشتی تاراندا چەند لاپەڕەیەك لەئاوێستا تائێستاش ماون، هەرلە درێژەوی نووسینەکەیدا لیستێکی بەراوردکاری لەنێوان زمانی ئاوێستا و هەردوو شێوەزمانی هەورامی و سۆرانی خستووەتەڕوو، ئاماژەشی بەوەکردووە ئەو لیستەی بەدەستکارییەوە لە (کتێبی زەردەشت)ی مامۆستا شاکر فەتاح وەرگرتووە[لخلمج].

15، (ئیرەجی بەهرامی) نووسیویەتی: لەسرووده کۆنەکانی ئەو ئاوێستایەی لەبەردەستدایە، سروودێك هەیە کە ستایشی (میهر) دەکات و کۆمەڵێك سیفەتی گەورەی داوەتەپاڵی، لەستایش و پەرستندا لەپایەی (ئاهورامەزدا)دایە[ئرلمج].

16، (محەممەد رەسوڵ هاوار) نووسیویەتی: دەربارەی پەیوەندی زمانی ئاوێستا لە گەڵ هەردوو زمانی (سانسکریتی و پارسی)، خوالێخۆشبوو (تۆفیق وەهبی) جارێك بۆی باسکردم: ئەوانەی لەو سەردەمەدا بەسانسکرسیتی و پارسی کۆن دواون زمانەکانیان زۆر لەیەکەوە نزیکبووە، بەڵام سەیر ئەوەیە هەر پاش شەشسەد بۆ حەوتسەد ساڵ، ئەو سێ زمانە لەیەتری دوور کەوتوونەتەوە، لەکاتێکدا پێشتر زۆر لەیەکترەوە نزیك بوون، هەرچۆن ئەمڕۆ (رووسەکان و پۆڵۆنییەکان) لەیەکتری دەگەن، ئەوسا ئەوانیش وابوون[ترلمج].

17، (هادی بەهمەنی) نووسیویەتی: ئاوێستا بەیەك زمان نووسراوە، بەڵام ئەو زمانە سێ چوار زاراوەی هەیە[يرلمج].

[لجلمج] (جوزیف طایر)، حکمة الادیان الحیة، ترجمة (المحامی حسین الکیلانی)،مراجعة (الاستاذ محمود الملاح).

[لحلمج] (عەلائوددینی سەجادی)، مێژووی ئەدەبی کوردی، چاپی دووەم، لاپەڕە (649).

[لخلمج] (محەممەد بەهائوددین مەلا صاحب) ، پیرشالیاری زەردەشتی، لاپەڕە (13).

[ئرلمج] (ئیرەجی بەهرامی)، اسطورة اهل حق، ل (62، 63).

[ترلمج] (محەممەد رەسوڵ هاوار)، کورد و باکووری کوردستان لەسەرتای مێژووەوە هەتا شەڕی دووەمی جیهان، ل (81).

[يرلمج] (هادی بەهمەنی)، پەیامی هەورامان، بەرگی یەکەم، ل (347).

18[ا] (قانیعی شاعیر) پێیوابووە ئاوێستا کتێبی یەزدانییە و بۆ زەردەشتی پێغەمبەر بە هەورامی نێردراوە, لەم بوارەدا فەرموویەتی:

کتێبی زەردەشت کە ئاوێستایە
وەك باقی کتێب خەڵاتی خوایە
بەزمان هەورامی هاتەسەر بەشەر
یانی های زەردەشت بووبە پێغەمبەر[سملج]

شایەنی باسکردنە لێکۆڵینەوەکانی بواری (ئاوێستا ناسی) هەر لەسەرەتای سەدەی بیستەمی زاینییەوە گەرموگوڕییەکی بەرچاویان بەخۆوە بینیوە, ژمارەیەکی زۆر لە (زمانناسان, بیریاران, خۆرهەڵاتناسان) بەو بوارەدا شۆڕبوونەتەوە, بۆنموونە ناوی ئەمانەی خوارەوەیان دەهێنین:
(هەرتل, یونکر, هۆساخ) لە ئەڵەمانیا.
(بیلی, گرۆشیج) لە بەریتانیا.
(دۆزیل, بنۆنیست) لە فەڕەنسا.
(کۆریلویچ) لە هەنگاریا.
(کریستنسن, باڕ, مۆرنگشترین) لە وڵاتانی ئەسکەندناڤی.
(ئەنکساریا, تاوادیا, تاراپۆرید, کەنگا, دەهابر) و چەند بیریارێکی تری فارس لە هیندوستان.
(سمیث) لە ئەمەریکا.
(فریمان, ئابایف) لە یەکێتی سۆڤێتی پێشوو.
لە کاتێکدا ئەم بیریارانەی ناومانهێنان لە دەرەوەی ئێراندا دەربارەی ئاوێستا سەرقاڵی لێکۆڵینەوەکانیان بوون, کەچی لە وڵاتی ئێران هەتاکو دەرکەوتنی لێکۆڵینەوەکەی (ئیبراهیم پورداود) بەناوی (ئەدەبیانی مەزدەیسنا)کە لەوڵاتی (هیندوستان)دا بۆ یەکەمجار بڵاویکردۆتەوە لەم بارەوە شتێك ئەنجامنەدراوە.[شملج]
(ئاوێستا) دەکرێت بەچەند بەشێکەوە یان بەمانایەکی تر دەکرێت بەچەند کتێبێکەوە, سەبارەت بە ژمارەی بەشەکانەوە جیاوازیی لەنێوان (لێکۆڵەران, ئاوێستاناسان, زمانناسان)دا هەیە, لەم بوارەدا هەندێك سەرچاوە باس لەوەدەکەن کە (ئاوێستا) پێنج بەشە بەم ناوانە:

[سملج] بڕوانە (دیوانی قانیع) شیعری لەگەڵ شاخی هەوراماندا ل (348) کۆکردنەوەی (بورهان قانیع).
[شملج] بڕوانە کتێبی (ئاوێستا) بەرگی یەکەم[ا] لاپەڕە (51) تۆژینەوە و لێکۆڵینەوەی (د. جلیل دوستخواه).

1ـ یەسناکان: بەپێی ئەو سەرچاوانە ئەم کتێبە (72) بەندە, کۆنترین بەشی ئاوێستایە و سروودەکانی زەردەشتی تێدا تۆمارکراون کە بریتین لە (17) سروودی ڕێك و پێك, هەم لەرووی زمان و هەم لە رووی هۆنینەوەوە.

2ـ یەشتەکان: بریتییە لە (21) بەند, باس لەستایشکردن و پێشکەشکردنی قوربانی دەکات.

3ـ ویسپەڕد= ڤیسپەرد: بریتییە لە (24) بەند و باس لە گەورە پیاوانی دینی زەردەشتی دەکات.

4ـ وەندیداد= ڤەندیدات: بریتییە لە (2) بەند و باس لە یاساکانی دژی (دێو) دەکات.

5ـ وردە ئاوێستا: هەموو نزا و پاڕانەوەکانی ڕۆژانەی زەردەشتییەکانی تێدایە[ـجـ].

لە هەندێك سەرچاوەی تریشدا هاتووە, کتێبی (ئاوێستا) شەش بەشە بەواتای شەش کتێبە بەم ناوانە:

1ـ یەسنا: بەمانای نیایش دێت و (72) بەندە.

2ـ گاتاکان: بەشیعر هۆنراونەتەو و وتە فەلسەفییەکانی زەردەشتییان لە خۆگرتووە .

3ـ یەشتەکان: ستایش و نیازە و بریتییە لە (21) بەش , وادێتە پێشچاو بەشێکیان پەیوەندییان بە پێش زەردەشتەوە بێت.

4ـ ویسپەڕد: بریتییە لە (24) بەش و (وێردی گشتیاران)ی پێدەوترێت.

5ـ وەندیداد: بەواتای (یاسای دژی دێو= دێوبەند), ئەم کتێبەیان پەیوەندی بەسەدەکانی پێش زەردەشتەوە هەیە.

6ـ خوردە ئاوێستا: بریتییە لە دوعای ڕۆژانە, زۆربەیان لەلایەن (مووبد)ەکانی سەردەمی ساسانیدا کۆکراونەتەوە و ئەندێشەکانی ئەو سەردەمە و پێشتریشیان لە خۆگرتووە[ـجـ].

لە هەندێك سەرچاوەدا هاتووە ئەو (ئاوێستا)یەی ئێستا هەیە ئاوێستای سەردەمی ساسانییەکانە کە کۆکراوەتەوە و زۆر بیری پڕوپووچی تیکەڵبووە, بریتییە لە شەش بەش بەم ناوانە:

1ـ گات 2ـ یەسنە 3ـ یەشت 4ـ ویسپەڕد 5ـ ڤەندیدات 6ـ گچکە= خوردە ئاوێستا.

وەك باویشە گاتەکان بەبەشێك لە (یەسنە) دادەنرێن, پاشان ئاوێستاناسان گاتەکانیان لەناو (یەسنە) دەرهێناون[ـجـ].

[ـجـ] ـ (عباسی قدیانی) ـ تاریخ ومذاهب در ایران.

نووسەری ئەم کتێبە بەهەڵەدا چووە چونکە (هات)ەکانی ئاوێستای بە(بەند) لەقەڵەمداوە لەکاتێکدا هەر (هات)ێکی ناو سروودەکان خۆی لە خۆیدا چەند بەندێکە.

(ئەیووب)

[ـجـ] (عەبدوڵا موبلغی ئابادانی) ـ مێژووی ژیانی زەردەشت ـ وەرگێڕانی (وریا قانیع) ـ چاپی دووەم ـ لاپەڕە (69).

[ـجـ] (هادی بەهمەنی) ـ پەیامی هەورامان ـ بەرگی یەکەم ـ لاپەڕە (346, 347).

لەسەر ڕۆشنایی کتێبی (ئاوێستا)ش بەشەکانی ئەم کتێبە بەم شێوەیەن:

کتێبی یەکەم/ گاتاکان: بریتییە لە 17 (هات [*]) و لەدوو توێی پێنج سروودان بەم ناوانە:

سروودی یەکەم بەناوی (ئەهونودگا=ئەهونەڤەدگا): بریتییە لە (7) هات, (لە هات)ی 28/34.

سروودی دووەم بەناوی (ئوشتەوەدگا= ئوشتەڤەدگا): بریتییە لە (4) هات , لە (هات)ی 43/ 46.

سروودی سێیەم بەناوی (سیپەتمەندگا= سپەنتەمەیمۆ) بریتییە لە (4) هات, لە (هات)ی 47/ 50.

سروودی چوارەم بەناوی (وهوخشتەرگا= ڤەهوخشتەر): بریتییە لە (1) هات کە (هات)ی (51)یەمینە.

سروودی پێنجەم بەناوی (وەهیشوایشت گا= ڤەهیشتۆیەشت): بریتییە لە (1) هات کە (هات)ی (53)یەمینە.

کەواتە کۆی هاتەکان= 7+ 4+ 4 +1 +1= 17هات[**].

لە خوارەوە دەقی بەندی یەکەم لە (هات)ی ژمارە (28) بە زمانی ئێستامان دەخەینە ڕوو:

(ئەی ئاهورامەزدا, ئەی سپەندمینۆ, لە کاتێکدا دەستەکانم بەرە و تۆ بەرزدەکەمەوە, داواکارم ئەم دنیایە پڕبکەیت لە خۆشی و شادی).

کتێبی دووەم/ یەسناکان: ناوی یەسنا لە ریشەی (یەزد= یەزت)ەوە وەرگیراوە, ئەم کتێبە بریتییە لە (72 هات) بەڵام (17هات)ی بەناوی گاتاکانەوە لێدەرهێنراوە و (55) هاتی ماوەتەوە, لەناو کتێبی (یەسنا)کاندا گەلێك بنەمای گرنگی دینی زەردەشتی بەرچاودەکەون, یەکێك لەوانە شایەتومانی زەردەشتییە.

کتێبی سێیەم/ یەشتەکان: یەشتەکانیش لەبەشە گرنگەکانی (ئاوێستا)ن, ژمارەیان (21) یەشتە, بە شێوەیەکی گشتی بریتین لە (931) بەند, وشەی (یەشت) بە واتای (قوربانی, یاخود خێر) دێت, یەشتەکان دەربارەی ستایشی فریشتەکان دەدوێن و هەر یەکێکیشیان لە کاتێکی تایبەتدا دەخوێنرێتەوە, هەر بۆ نموونە (فەروەردین یەشت), لە ڕۆژی نۆزدەی مانگی فەروەردین بەرامبەر بە نۆزدەی مانگی خاکەلێوەی کوردی دەخوێنرێتەوە, هەروەها (میهر یەشت), لە ڕۆژی شانزەی مانگی میهر بەرامبەر بە ڕۆژی شانزەی مانگی ڕەزبەری کوردی دەخوێنرێتەوە, یەشتەکان بەشێوەیەکی گشتی ئەمە ناوەکانیانن:

---

[*] (هات= هائیتی) وەك لەهەندێك بەشی ئاوێستادا ئاماژەپێکراوە بە واتای (پەیوەند)ەوە هاتووە.

(ئەیووب)

[**] بڕوانە کتێبی ئاوێستا/ بەرگی یەکەم/ (دفتر یکم –گاهان/ لاپەڕە (8 بۆ 87) توێژینەوە و لێکۆڵینەوەی (د. جلیل دوستخوا).

(هورمزد یەشت, خورداد یەشت, ماه یەشت, میهر یەشت, فەروەردین یەشت, زامیاد یەشت, حەوت ئەمشاسپندان, ئابان یەشت, تیر یەشت, سروش یەشت, بەهرام یەشت, ئوردیبەهێشت یەشت, خورشید یەشت, گوش یەشت, ئەشن یەشت, رام یەشت, ئەشناد یەشت, وەندیدیەشت)[1].

کتێبی چوارەم، وەندیداد= ڤەندیدات: ئەم کتێبە (22) بەشە و (846) بەندە, ناوەکەی بەئاوێستایی (ڤیدە ئەیوەدان)ە بە واتای یاسای دژی دێو, باس لە دنیای (ترس, شەیتان, جنۆکە, دێو ودرنج, جادووگەری) دەکات کەئەمانە هەموویان لای زەردەشتییەکان کرداری خراپە پیادە دەکەن و سەربە لەشکری تاریکین, هەر کارێك بەرێکوپێکی ئەنجامنەدرێت یاخود بەدڵی پیاوە رۆحانیەکانی زەردەشتی نەبێت, ئەوە دێو و شەیتان لەوێ خۆیان مەڵاسداوە و ئامادەی هێرشهێنانن, بۆ ئەوەی مرۆڤ خۆی لەو هێرشانە بپارێزێت, پێویستە لەسەری (وێرد)بخوێنێت, هەروەها گیانلەبەری زەرەرمەند بکوژێت[2].

کتێبی پێنجەم، ویسپەرد= ڤیسپەرد: بریتییە لە (24) کردە و (62) بەندە, لەم کتێبەدا سنووری خواپەرستی بۆ مرۆڤێکی سادە دیاریکراوە, هەر بۆنموونە لە (بەندی یەکەم، کردەی چوارەم)دا باس لەچۆنییەتی پاداشتدانەوەی چاکەکاران دەکات, بەوەی ئاهورامەزدا بەرامبەر چاکەکانیان پاداشتی گەورەیان دەداتەوە[3].

کتێبی شەشەم، وردە ئاوێیستا=گچکە ئاوێستا: ئەم بەشەیان لە لایەن (مووبد)ی بەناوبانگ (ئازەر پادمازاسپند)ەوە کۆکراوەتەوە, بریتییە لەباسوخواسی (نزا و پاڕانەوە, نوێژ, جەژنە دینیەکانی زەردەشتی, رێورەسمی ژنهێنان, مردن, رۆژانی خۆشی و ناخۆشی, کەفارەتی تاوان).

هەندێك لە بۆچوونەکان لەسەرئەوەیەکدەنگن کە (ئاوێستا) هەتاکو سەدەی شەشەمی زایینی وەچە پاش وەچە گوێزراوەتەوە, مێژوونووسە ئیسلامەکانیش باسی ئەوەیان کردووە کە (ئاوێستا) لەسەر (12 هەزار پێستەگا[4]) بەئاوی ئاڵتوون بەچوار (وێنە= نوسخە) نووسراوەتەوە, یەکێك لەو وێنانە لە (ئاتەشگەی ئازەرگوشەسپ) و دووەمیان لە (تەختی جەمشید) و یەکێکیشیان لە (ئاتەشگەی بەڵخ)دا بووە, ئەو وێنەیان لە (ئاتەشگەی بەڵخ)دا بووە لەکاتی هێرشی توورانییەکان بۆسەر ئەوێ و کوشتنی زەردەشت لەهەمان شوێندا, بەدەستی توورانییەکان لەناوچووە, وێنەکەی

---

[1] (عەبدوڵا موبلغی ئابادانی)، مێژووی ژیانی زەردەشت، وەرگێڕانی وریا قانیع، چاپی دووەم، لاپەڕە (67, 77).

[2] (هادی بەهمەنی)، پەیامی هەورامان، بەرگی یەکەم، لاپەڕە (383).

[3] بڕوانە کتێبی (ئاوێستا)، بەرگی دووەم، لاپەڕە (531) تۆژینەوە و لێکۆڵینەوەی (د.جلیل دوستخواه).

[4] لە نووسینە زەردەشتییەکاندا هاتووە, ئاوێستا لەسەر پێستی (دەهەزار گا) بەئاوی ئاڵتوون نووسراوەتەوە. بڕوانە کتێبی ئاوێستا، بەرگی یەکەم, لاپەڕە 14, تۆژینەوە و لێکۆڵینەوەی (د.جەلیل دۆستخواه).

(تـەختی جەمـشید)یـش بەدەسـتی لەشـکری ئەسـکەندەری مەکـدۆنی= ئەسـکەندەری فەیلـەقووس) سـووتێنراوە. ئاشـکرایە یۆنانییـەکان بەدرێـژایی دەسـەڵاتیان لـەوڵاتی (مـاد)دا دینێکـی بتپەرسـتیان سـەپاندووە, بـەڵام کـە ساسـانییەکان دەسـەڵاتیان گرتووەتەدەسـت و لـەنێوان سـاڵەکانی (226ز – 636ز) حکومڕانییـانکردووە, دینـی زەردەشـتیان بووژاندووەتـەوە و ڕۆحانییـە زەردەشـتییەکانیش کەوتوونەتـە هـەوڵی کۆکردنـەوەی ئاوێـستا, بـەپێی هەنـدێك بۆچـوون ئـەو هەوڵانـە مـاوەی شـەش سەدساڵ لەچەند قۆناغێکدا بەردەوامبوون, بەم شێوەیە:

1 حەسـەنی پیرنیـا نووسـیویەتی: (بـلاش)ی پاشـای ئەشـکانی هـەوڵی کۆکردنـەوەی ئاوێـستای داوە, بـەڵام ئاشـکرا نییـە لـەو هەوڵـەدا سـەرکەوتوو بووبێـت, یـان نـا, لەدرێـژەی نووسـینەکەدا هـاتووە پێدەچـێت ئـەو پاشـا ئەشـکانییە (بلاشـی یەکـەم) بووبێـت[شملج], هەرلـەم بـوارەدا (عـەلائوددینی سەجادی)ش هەمان دەربڕینی دووبارە کردووەتەوە.

هەندێك لەسەرچاوە مێژووییەکان قسەیان لەسەر ئەوە کـردووە گوایـا (بلاشـی پێنجـەم) کـە لەسـاڵی 208ز پاش مردنی باوکی حوکمڕانیی دەوڵەتی ئەشکانی گرتووەتـە دەسـت[لحلح], هـەوڵی کۆکردنـەوەی ئاوێستای داوە و یەکێك لە موغـەکانی بـەناوی (zadspiam)[لحلج]راسـپاردووە بـۆ ئـەوەی بـەو ئەرکـە هەڵبسێت.

2 ئەردەشێری بابکان = ئەردەشـێری یەکـەم کـە دامەزرێنـەری دەوڵـەتی ساسانییە, هـەر لەسـەرەتای دەستبەکاربوونییەوە لەسەر تەختی حوکمڕانیی هەوڵی کۆکردنەوەی ئاوێـستای داوە, ئـەو ئەرکەشـی سـپاردووە بـە ئەنجومـەنێکی گـەورە لەڕۆحانییـە زەردەشـتییەکان لـەژێر سەرپەرشـتی (تەنـسر = تەنەسور)ی موبدان موبد[لچلح] = گەورەی موبدەکان, لەو بوارەدا تەنسر سەفەری یۆنانی کردووە و ئـەو ئاوێستایەی گوایـا (ئەسـکەندەری مەکـدۆنی) لـەکاتی هێرشـەکانیدا بـۆ سـەر ئێـران ناردوویـەتی بـۆ یۆنان, لەگەڵ خۆیدا هێناویەتییەوە بۆ ئێران[لچلح].

[شملج] (موشیر ئەلدەولە حەسەنی پیرنیا) تاریخ ایران باستان – جلد 3) ص (2351).

[لحلح] (عەبدولعەزیمی رەزائی) تاریخ دەهزار سالە ایران –جلد (1)ص (298).

[لحلج] (هادی بەهمەنی) پەیامی هەورامان – بەرگی یەکەم)ل 352.

[لچلح] موبدان موبد: سەردار و ڕێپیشاندەری دینی و ئاراستەکاری ڕۆحی پادشاکان بوە, هاوکات راوێـژکاربووە لەهـەموو کاروبارە دینییەکاندا و دامەزراندن و وەلاخستنی هەموو کارمەندە دینییـەکانی لەئەسـتۆدا بـووە, بەشداری هـەموو ئەو ئەنجومەنانـەی کردووە کـە وەك دادگای پـشکنین بۆچارەسـەرکردنی کێشە دینییـەکان لەهـەموو هەرێمـەکانی حوکمڕانیی دەوڵەتدا دروستکراوون.

[لچلح] (عەبدولا موبلغی ئابادانی) مێژووی ئاینی زەردەشت) وەرگێڕانی (وریا قانیع) چاپی دووەم) ل72.

پێویسته ئاماژه بەوه بکەین ئەردەشیری بابکان ساڵی (220ز) لە ئەشکانییەکان یاخیبووه, بەپێی زۆربەی سەرچاوەکان ساڵی 226ز توانیویەتی بەسەر (ئەردەوان)ی پادشای ئەشکانیدا سەربکەوێت[1].

3، شاپووری یەکەم کوڕی ئەردەشێر, کە لەساڵەکانی 242، 272ز حوکمڕانیکردووه, فەرمایداوه کۆمەڵێك بابەت کە پەیوەندییان بەدینەوه نەبووه و باسیان لە زانستەکانی (پزیشکی, ئەستێرەناسی, لاهوت) کردووه بخرێنه ناو ئاوێستاوه و بکرێن بەپاشکۆیەك بۆی[2].

4، شاپووری دووەمی کوڕی هورمز لەسەردەمی حوکمڕانیی خۆیدا و بەمەبەستی ڕێگەگرتن لەناکۆکییه دینییانەی هەتا ئەو سەردەمەش بنەبڕ نەکراوون, فەرمانیداوه سەرلەنوێ بۆجارێکی تر ئاوێستا نووسراوەتەوه و نوێکراوەتەوه, ئەو ئەرکەشی سپاردووه بە ئەنجومەنێکی ڕۆحانی بەسەرپەرشتی موبەدان موبد (ئازەر میهر ئیسپەندان)[3].

لەهەندێك سەرچاوەدا هاتووه گوایا عەباسییەکان لەسەردەمی حوکمڕانیی (مەئموونی کوڕی هارون ئەلڕەشید)دا و بەفەرمانی خودی مەئموون, کەسێکیان بەناوی (ئازەر فرەنبەغ) ڕاسپاردووه بۆ کۆکردنەوەی ئاوێستا, (ئیبن نەدیم) باسی گرنگی ئەو کتێبەی کردووه کەلەو سەردەمەدا کۆکراوەتەوه وتوویەتی: ناوی (ژیاننامە) بووه, لە دەبەرگ پێکهاتووه[4].

یەکێك لە پیاوەدینییەکانی مەسیحی بەناوی (فرانس نۆ= francois nau), لە گۆڤاری (مێژووی ئایینەکان= revue de Ihistoire religions) بەرگی95،لاپەڕە (149، 199) ساڵی (1927ز)دا, وتارێکی دەربارەی دەستاودەستکردنی (ئاوێستا) بە پشتبەستن بە سەرچاوه (نەصرانییەکان) بڵاوکردووەتەوه و نووسیویەتی:

دەقه پیرۆزەکانی (مەزدی) هەر لەسەرەتاوه هەتاکو سەدەی حەوتەمی زایینی تەنها لە ڕێگەی دەماو دەمەوه بۆ نەوەکان گوێزراونەتەوه و زەردەشتییەکان تا دوارۆژەکانی حوکمڕانی (دەوڵەتی ساسانی) کتێبی دینی نووسراویان نەبووه, لەو سەردەمەدا پیاوه ڕۆحانییەکانی زەردەشتی ترسی ئەوەیان لێنیشتووه ڕاز و سەرگوزەشته دینییەکانیان بفەوتێن, بۆیه (ئاوێستای ساسانی)یان نووسیوەتەوه,

---

[1] (موشیر ئەلدەوله حەسەنی پیرنیا)، تاریخ ایران باستان – جلد (3)، ص (2218).

[2] (ارثر کریستنسن)، ایران فی عهد الساسانین، ترجمه یحیی الخشاب، مراجعه عبدالوهاب عزام، ص (130).

[3] هەمان سەرچاوەی پێشوو, ل131.

[4] بڕوانه کتێبی (پەیامی هەورامان – بەرگی یەکەم)، ل 352و پەراوێزی هەمان لاپەڕە, نووسینی (هادی بەهمەنی).

وشـەی (ئاوێـستا)ش کـە پێـشتر لەسـەدەکانی پێنجـەم و شەشـەمی زایینیـدا بـەکارهێنراوە لـەو سەردەمەدا مانای کتێبی دینی نەگەیاندووە و بە مانای (یاسا) بەکارهێنراوە[سملح].

لەسەر رۆشنایی هەندێك لەسەرچاوەکان, کتێبی ئاوێستای سـەردەمی حـوکمڕانیی هەخامەنـشییەکان زۆر گەورە بووە و لەهەزار بەش پێکهاتووە, فیردەوسی لەشانامەکەیدا باسی ئەوەیکردووە کە ئاوێستا لە (1200) بەش پێکهاتووە, لەرۆژگاری ساسانییەکاندا تەنها (348) بەشی ماوەنەتەوە, لەم بوارەدا پرۆفیسۆر کریستنسن نووسیویەتی: ئاوێستا لەم رۆژانەدا تەنها کەمێکی ماوە ئەوەی لەبەردەسـتدایە کورتەیەکـە لـە کتێبـی حەوتـەم و هەشـتەمی (دینکـەرد) کـە لەدەقـە پەهلەوییەکانـە و لەسـەدەی نۆیەمی زایینیدا کۆکراوەتـەوە, ناوەرۆکەکەشی تـەنها باسـی خواپەرسـتی ناکـات, بـەڵکو بریتییـە لـە (ئەنسکلۆپیدیا)یەك هەموو زانستەکانی تێدان[شملح].

کتێبـی (دینکـەرد) هـەروەك ئاوێـستا پـیرۆزە و لەسـەردەمی ساسـانییەکاندا کۆکراوەتـەوە, لەلایـەن یـەکێك لـە رۆحانییـە گـەورەکانی زەردەشـتییەوە نووسـراوەتەوە, هەرلـەم بـوارەدا دەوترێـت دەستنووسـێکی کـۆنی ئـەم کتێبـە کـە مێژووەکـەی بـۆ زیـاتر لـە (600) سـاڵ دەگەڕێتـەوە و نـاوی (بەهمەن یەشت)ە, ئێـستا لەکتێبخانـەی شـاری (کۆپنهـاگن)دا پـارێزراوە, ئـەو دەسـتنووسـە بەدەسـتی خانمێك نووسراوەتەوە بەناوی (میهرەبان خان)[لحلخ].

بۆ کۆتاییهێنان بەم باسە پرسیارێك خۆی قوتدەکاتەوە بەم شێوەیە:

ئایا ئاوێستا کتێبێکی ئاسمانییە یان نا؟

[سملح] (کریستنسن) لە کتێبی (ایران فی عهد الساسانیین) لاپـەڕە (496)دا دەربـارەی ئـەم بۆچـوونەی (فرانـسوا نـۆ) نووسـیویەتی: تیورەکـەی (نـۆ) دەبـارەی (ئاوێـستا) نـەگونجاوە و دیـارە نـاوبراو زۆر بێئاگـابووە لـەو هـەموو باسوخواسانەی پێش ساڵی (1927ز) دەربـارەی ئاوێـستا بڵاوکراونەتـەوە, هـیچ هۆیـەکی وانییـە بمانباتـە سـەر ئـەو بڕوایەی واتێبگەین گوایا ئەوانەی مێژووی دینی زەردەشتیان نووسیوەتە لە سەردەمی ساسانییەکاندا لـە دینەکـەی خۆیـان بێئاگـابوون, ئەگـەر دەقـی نووسـراوەی ئـەم دینـە پـێش سـەردەمی حـوکمڕانی (یـەزدەگوردی سـێیەم) بڵاونەبونایەتەوە و مەسەلەکە لای زەردەشتییەکان تەنها ئەوە بوایـە کـە موسڵمانەکان بـزانن ئـەوان خـاوەن کتێبـی پیرۆزن, دەبوایە (مووبدەکان) تەنها ئەو شتانەیان بنووسیایەتەو پەیوەسـتبوون بـە خوداپەرسـتییەوە و خۆیـان بـە نووسینمەوەی ئەو هەموو زانیاریانەوە سەرقاڵنەکردایە کە باس لـە (سروشـت و جوگرافیـا و مەسـەلە یاسـییەکان) دەکەن.

بڕوانە کتێبی (ایران فی عهد الساسانیین) لاپـەڕە (495-496) تـالیف (ارثـر کریستنـسن), ترجمـة یحیـی الخـشاب, مراجعة عبدالوهاب عزام.

[شملح] هەمان سەرچاوەی پێشوو ل131.

[لحلخ] (محەممەد ئەمین هەورامانی) مێژووی رێبازی زمانی کوردی ل (184) لەبلاوکراوەکانی مەڵبەندی رۆشـنبیری و کۆمەڵایەتی زانکۆی سەلاحەدین 1990.

وەڵامدانــەوەی پرســیارێکی لــەم چەشــنە قــسەی زۆر هەڵــدەگرێت, بــەڵام لێــرەدا ئێمــە تــەنها ئامــاژە بەهەندێك دەربڕین و بە تایبەت لەناویاندا بەدەربڕینە ئیسلامییەکان دەکەین, بەم شێوەیە:

سەرچاوە سەرەتاییەکانی ئیسلام جەختیان لەسەر ئــەوە کردۆتــەوە زەردەشــتییەکان خــاوەنی کتێبــی پیرۆزن, لە فیقهی ئیسلامیدا زەردەشتییەکان لەریزی یەهودی و مەسیحییەکاندا دانــراون, لەرەوشــت و سوننەتەکانی پێغەمبەری ئیسلامیشدا (د.خ) چەندین رێنمایی سەبارەت بە زەردەشتییەکان هەن.

هەنــدێك لــە پێــشەوایان و کارناســانی (شــیعە) لەســەر بنــچینەی روونکردنەوەیــەکی قورئــانی پــیرۆز زەردەشــتییەکان بــەخاوەن کتێــب دادەنــێن, لــەم بارەیــەوە ئیمــامی شەشــەم (جەعفــەری صــادق) فەرموویەتی: زەردەشتییەکان پێغەمبەرێکیان هەبوو کوشتیان, کتێبێکیشیان هەبوو سووتاندیان.

(ئەصبغی کوڕی بناتە) هاوڕێی ئیمامی عەلی کوڕی ئــەبوتالیب (خ.ل) گێڕاویەتیــەوە گوایــا حــەزرەتی عەلی فەرموویەتی: (زەردەشتییەکانە کتێبیان هەبوو پێغەمبەریان بــۆ رەوانــەکرابوو, مــن خــۆم ئــەو کتێبەم خوێدووەتەوە).

(شــێخی طــوســی) فەرموویــەتی: (المجــوس کــان لهــم کتــاب ثــم رفــع عــنهم, دلیلنــا اجمــاع الفرقــة و اخبارهم).

(ئــیبن عــەباس)یــش فەرموویــەتی: پێغەمبــەری ئیــسلام (د.خ) فەرمانیــداوە (جزیــە = ســەرانە) لەزەردەشــتییەکانی دانیــشتووی یەمــەن وەربگــرن, شــتێکی ئاشــکرایە (جزیــە) لەوانــە وەرگــیراوە کــە خاوەنی کتێبی ئاسمانی بوون وەك یەهود و مەسیحی[لمجلخ].

لە کتێبی (تاریخی دەهزار سالە ایران)دا هاتووە: زەردەشت پێغەمبەرێك بووە هەروەکو پێغەمبەرانی تر لەلایەن خواوە بۆسەر بەندەکانی نێردراوە, مەلەکوتی خوایی لەسەر زەوی جێگیر کردووە.

هەروەها پرۆفیسۆر (رضوی) لەکتێبی (پارسیان اهل کتابنـد) نووسـیویەتی: (زەنـد ئاوێـستا لـەرووی راسـتی و پارێزگـاری لەبنــەما جێگیرەکـانی هــەموو دینــە ئاسمانییــەکان دەسـتوور و یاسـای توونـدی هەیە.[لجلخ]

[لمجلخ] (عەبدوڵا موبلغی ئابادانی)، مێژووی ئایینی زەردەشت، چاپی دووەم، وەرگێڕانی (وریا قانیع) ل (89،90).

[لجلخ] (عەبدولعەزیمی ڕەزائی)، تاریخ دەهزار سالە ایران – جلد (1)، ص (298).

کتێبی (بارگە بارگە) فەرمووودەکانی (72) پیرەیە

سەبارەت بە (بارگە بارگە) دەڵێین: ئەم کتێبە یەکەم بەشی کتێبی پیرۆزی (سەرەنجام)ە[1]، یان دەتوانین بڵێین یەکەم کتێبە لەو شەش کتێبەی کە سەرەنجام پێکدەهێنن و ئەمانەش ناوەکانیانە: (بارگە بارگە، دەورەی حەوتەوانە، دەورەی چلتەن، گڵێم وە کۆڵ، دەورەی عابدین، وردە سەرەنجام= کورتەی سەرەنجام)، شیعرەکانی (بارگە بارگە) هەموویان بە شێوەزمانی (هەورامی) و لەسەر شێوازی دەهیجائی= دەبڕگەیی هۆنراونەتەوە (پێنج بەرامبەر پێنج)[2]، هۆنەرانی ئەم شیعرانە لە بازنەی (72) پیرەو هەموویان عاریف و شاعیر و خەڵکانی دیاری سەردەمی خۆیان و لە یارانی (سان سەهاکی بەرزنجی[3]) بوون، لە سەدەکانی حەوتەم و هەشتەمی کۆچی ژیاون، ئەم زاتانە لە شوێنە جیاجیاکانەوە هاتوونەتە (پەردیوەر[4])، لە سەر دەستی (سان سەهاك) و لە قۆناغی

---

1 سەرەنجام کتێبی پیرۆزی یارسانەکانە و بە (کەلام)یش ناویدەهێنن.

2 شێوازی دەهیجایی ئەو شێوازەیە کە ژمارەیەکی زۆر لە شاعیران شیعریان لەسەر هۆنیوەتەوە لەوانە: (سەیدی هەورامی، بێسارانی، سەی یاقۆی مایدەشتی، مەولەوی و دەیانی تریش).

3- لەسەر رۆشنایی ئەو سەرچاوانەی باسیان لە (سان سەهاك) کردووە بۆمان ئاشکرادەبێت، کە ناوبراو کوڕی (شێخ عیسای بەرزنجی) و دایکی ناوی (دایراك خاتوون) بووە، دەربارەی مێژووی ژیانی ئەم زاتە جیاوازی لە سەرچاوە مێژووییەکاندا هەن، لە (کتێبی سەرەنجام)دا هاتووە ساڵی (528ك=1133ز) لە دایکبووە و ساڵی (628ك=1230ز) کۆچی دواییکردووە، لە کورتەی سەرەنجامدا هاتووە: گوایا ساڵی (605ك=1208) لە دایکبووە بەڵام ساڵی مردنی نەنووسراوە، لە یاداشتەکانی (کاکا رەدائی)دا هاتووە ساڵی (445ك=1053ز) لە دایکبووە و ساڵی (588ك=1192ز) کۆچی دواییکردووە، لە کتێبی (شاهنامەی حەقیقەت)دا نووسراوە ساڵی (612ك=1215ز) لە دایکبووە و ساڵی (912ك=1506ز) کۆچی دواییکردووە، سەرەتای خوێندنی لەژێر دەستی باوکیدا بووە و پاشان لای (مەلا ئەلیاسی شارەزووری) خوێندوویەتی، دواتر بۆ خوێندنی (فقهی ئیسلامی) رۆیشتۆتە فوتابخانەی (نیزامییەی بەغداد)، لەوێوە چۆتە شام و لەوێ مۆڵەتی مەلایەتی وەرگرتووە، پاشان حەجیکردووە و گەڕاوەتەوە بۆ زێدو مەڵبەندەکەی خۆی، لە تەمەنی (29) ساڵیدا روویکردۆتە هەورامان لە (پەردیوەر) نیشتە جێبووە، ئیتر قۆناغێکی نوێ لە رێکخستنەوەی رێوڕەچەی یارسان لەسەردەستی (سان سەهاك)دا دەستپێکردووە.

(سان سەهاکی بەرزنجی) لە ناو هەر پێنج رێبەرە گەورەکەی (رێوڕەچەی یارسان)دا لە هەموویان زیاتر شوێن پەنجەی بە گەشەکردن و رێکخستنەوەیەوە دیار و کاریگەرە، یارسانەکان گەلێك (پەرجووی دینی= موعجیزەی دینی) دەدەنە پاڵی و بەبەرجەستەبوونی رەوانی خودایی دەزانن لە تەنی مرۆڤدا.

بڕوانە: سەرەنجام لاپەڕەکانی (16-19).

3 پەردیوەر قیبلەی یارسانەکانە وەك لەم دێڕانەدا دەردەکەوێت:

وە واتەی مەردان خەرقەی نوور نەوەر

ئاوم تەشارەن قیبلەم پەردیوەر.

(پەردیوەر) و ئاشکراکردنی دیینی (یارسان)دا بە پلەی پیر گەیشتوون، پاشان بە فەرمانی (سان سەهاك) بۆ شوێنەکانی خۆیان، یان هەر شوێنێکی تر کە پێویستیکردبێت نێردراون بە مەبەستی ڕێنماییکردنی یارسانەکان و بانگهێشتکردنی خەڵکانی تر بۆ سەر ڕێوڕەچەکە. لێرەدا زۆر بە کورتی بە مێژووی ژیانی ئەو زاتانەدا دەچینەوە:[5]

1 پیر سلێمانی سیستانی[6]: ناوبراو لە (سیستان) لە دایکبووە و لە سەدەی هەشتەمی کۆچی ژیاوە، لە تەمەنی لاویەتییەوە ڕۆیشتووەتە (بەغداد) و ساڵانێك لەوێ ماوەتەوە و پاشان بۆ شارەزوور گەڕاوەتەوە، ئینجا چووەتە (شێخان[7]) بۆ خزمەتی (سان سەهاکی بەرزنجی)، لە خزمەتیدا ماوەتەوە هەتا بە پلەی (پیر[8]) گەیشتووە، بە فەرمانی ناوبراو بۆ شارەزوور نێردراوە بە مەبەستی بانگهێشتکردن و ڕێنماییکردنی خەڵك بۆ سەر ڕێوڕەچەی یارسان، لە شارەزوور کۆچی دواییکردوە و هەر لەوێش بە خاکسپێردراوە[9] ناوبراو دانەری بەندی (1)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

2 پیر قابیل سەمەرقەندی: لە سەر ڕۆشنایی یاداشتەکانی (کرندی) ئەم زاتە لە دوادواکانی سەدەی هەشتەمی کۆچی لە (سەمەرقەند) لە دایکبووە، یەکێکبووە لە کەسێتییە دیارەکانی ئەو شارە، پاشان بە مەبەستی گەشتوگوزار وڵاتی خۆی جێهێشتووە، لە گەشتێکیدا هاتووەتە شارەزوور و ناوبانگی

هەروەها لە سروودی تەڵقینی مردوودا هاتووە:

موحاسب پیر مووسی ساحیب دەفتەرەن

قیبلەی هەقانیش نە پەردیوەرەن

5 سەمەرقەند یەکێکە لە شارە گەورەکانی وڵاتی (ئۆزبەکستان) کە لە کۆندا بەو وڵاتە وتراوە (ماوەرائولنەهر)، مێژووی دێرینی شارەکە بۆ چوار سەدە پێش زایین دەگەڕێتەوە، ئەم شارە مەڵبەندێکی گەورەی وانست و ئەدەب و عیرفان بووە، خەڵکی شارەکە موسڵمانی سونین و بە زمانی تورکی جەغتانی قسەدەکەن.

بڕوانە: فتح الله حکیمی، ممالك همجوار، لاپەڕە (136)، چاپخانە تابش، تهران.

6 لە هەندێك سەرچاوەدا بە (پیر سمایلی سیستانی) ناویهاتووە.

7 (شێخان) مەڵبەندی ئاشکراکردن و گەشەپێدانی دیینی (یارسان) بووە لە قۆناغی (پەردیوەر)دا، دەکەوێتە سەر لێواری زێی سیروان، لەو شوێنەدا ئاوی سیروان زۆر مات و بێدەنگ ڕێدەکات و هیچ دەنگێکی لێوەنایەت، یارسانەکان بۆ ئەو بێدەنگییە رازێکیان هەیە کە پەرجووی دیینی دەزانن.

8 پیر چەمکێکی دیینی گەورەیە، لە سەردەمی دەسەڵاتی ئەشکانییەکاندا (پاوەر)ی پێوتراوە، دوا پلەی دیینی بووە لای هەڵگرانی دیینی میترایی، دیارە زەردەشتییەکانیش (پیری موغان= مووبد مووبدان)یان هەیە، ئەم چەمکە لە رووی وشەسازییەوە گۆڕانی بەسەردا هاتووە بەمشێوەیە (پاوەر، باوەر، باوە)، هەروەها (پاوەر، پایەر، پیر)، ئاشکراشە لای یارسانەکان هەم (پیر) و هەم (باوە) پایەی دیینی و کۆمەڵایەتی گەورەیان هەبووە و هەیە، هەروەها (پیر) لە زۆربەی ڕێوڕەچەکانی سۆفیگەری ئیسلامیشدا یرۆزی و گەورەیی هەیە و بەو زاتانەی کە بە قۆناغی (بەقای دوای فەنا) گەیشتوون و بوون بە مورشیدی (تەواو و تەواوکەر) وتراوە پیری تەریقەت. (ئەیووب)

9 سەرەنجام، بارگە بارگە، لاپەرە (92).

(سان سەهاك)ی بیستووە، بۆیە لە شارەزوورەوە چووەتە (شێخان) و لە ژێردەستی ناوبراودا بە خوداپەرستی و ریازەتکێشان بە پلەی (پیر) گەیشتووە، ئینجا بۆ شوێنی دایکزادی خۆی گەڕاوەتەوە و لەوێ هەموو ژیانی بە رێنمایی و ئامۆژگاریکردنی خەڵکەوە گوزەراندوە، دواجار ساڵی (756ك) کۆچی دواییکردوە، (پیر قابیلی سەمەرقەندی) دانەری بەندی (2)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە[10].

3- پیر روکنەددین: ئەم زاتە خەڵکی ناوچەی هەورامانە، کەسێکی خوداناس و خۆنەویست و لە ناو خەڵکدا زۆر خۆشەویستبووە و رێزی لێگیراوە، لە سەدەی هەشتەمی کۆچی ژیاوە و لە خزمەتی (سان سەهاك)دا بە پلەی (پیر) گەیشتووە، هەموو ژیانی لە هەورامان بردووەتەسەر و هەر لەوێش کۆچی دواییکردوە، دانەری بەندی (3)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

4- پیر مکایەڵی دەودانی: ناوبراو ساڵی (651ك) لە بنەماڵەیەکی دەسەڵاتدار و زانستپەروەر لە گوندی (دەودان) لە دایکبووە، هەر لە تەمەنی منداڵییەوە خراوەتە بەر خوێندن، قورئانی پیرۆزی لەبەرکردووە و لە زمانی عەرەبیشدا دەسەڵاتێکی باشی پەیداکردووە، لەو سەردەمەدا کە (سان سەهاکی بەرزنجی) چووەتە (شێخان)، ئەم زاتە سەرەتا لە گەڵیدا کەوتووەتە ململانێ و دژایەتی کردووە، بەڵام پاش ماوەیەکی کورت چووەتە سەر رێوڕەچەی (یارسان) و لە خزمەتی (سان سەهاك)دا بە پلەی (پیر) گەیشتووە و هەر بە فەرمانی ئەویش بۆ رێنماییکردنی یارسانەکان بۆ چەند شوێنێك نێردراوە. ساڵی (736ك) لە (قەرەدەرە) کۆچی دواییکردووە و هەر لەوێش بەخاکسپێردراوە[11]. دانەری بەندی (4)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

تیرەی (مکایەڵی) کە یەکێکن لە تیرە گەورەکانی جافی موورادی پێیانوایە بە رەچەڵەك دەچنەوە سەر ئەم زاتە و بە (پیرمکایەڵی شەش ئەنگوست)یش ناویدەهێنن[12]، هەروەها باپیرەی (مەلایوسف جان)ە لە سەری دایکییەوە کە ئەویش دەبێتە باپیرە گەورەی شاعیری ناوداری گەلەکەمان (مەولەوی تاوەگۆزی)[13].

---

[10] - هەمان سەرچاوە، لاپەڕە (93، 94).

[11] - سەرەنجام، بارگە بارگە، لاپەڕە (95).

[12] - ئەیووب رۆستەم، (هەگبەو هەوارگە)، لاپەڕە 85، ساڵی 2003.

[13] - هەمان سەرچاوە، لاپەڕە (130).

[5] **پیرنالی مۆردینی: ئەم زاتە کوڕی (شێخ عەتالای شارەزووری)یە^(ق.س)^، ساڵی (662ک) لە گوندی (مۆردین^(ق.س)^)ی سەر بە قەزای هەڵەبجە لە دایکبووە، سەرەتا لای باوکی خوێندوویەتی و پاشان لە خزمەتی (مەلا ئەلیاسی شارەزووری^(ق.س)^)دا درێژەی بە خوێندن داوە، لە سەردەمی باووبرەوی (سان سەهاکی بەرزنجی) چووەتە (شێخان) و لە خزمەتی ناوبرادا بە پلەی (پیر) گەیشتووە، پاشان هەر بە فەرمانی (سان سەهاکی بەرزنجی) بۆ شوێنی دایکزادی خۆی گەڕاوەتەوە و سەرقاڵی ڕێنماییکردنی خەڵك بووە، لە کۆتایی سەدەی هەشتەمی کۆچی کۆچی دواییکردووە و هەر لە (مۆردین) بە خاکسپێردراوە^(ق.س)^، شایانی باسکردنە کە (مۆردین) لە چەند تێکستێکی یارساندا ناویهاتووە، بۆ نموونە لە بەندی بیست و یەکەمی (دەورەی عابدینی جاف)دا هاتووە:**

گەر خاس بێ لەم ڕۆژیارە

شاری کەرکووك لە تۆ دیارە

---

[14] لە هەندێك سەرچاوەدا بە (پیر عالی) ناوییاتووە و باس لەوەکراوە لە مەیدانی خوداپەرستیدا لە گەڵ (پیربنیامین) زۆرانیگرتووە، بەڵام (پیر بنیامین) داویەتی بە زەویدا، لەم بارەوە بڕوانە ئەم دوو دێڕە لە شیعری (پیر نەرە بالأمۆیی):

ئەو مۆردینەوەئەو مۆردینەوە

بارگەی شام وستەن ئەو مۆردینەوە

سرِ ها وە سینەی بنیامینەوە

پیر و پیر عالی یەك یەك دینەوە

[15] (مۆردین) گوندێکی ڕەنگینی سنووری قەزای هەڵەبجەیە، دەکەوێتە سەر سنووری نێوان هەردوو دەوڵەتی (ئێراق، ئێران)، لەو سنوورەدا تەنها ئاوی سیروان سنوورەکە لە یەك جیادەکاتەوە، قەڵای (مۆردێن) یەکێکە لە قەڵا بەناوبانگەکانی ناوچەکە و بەلای یارسانەکانەوە پیرۆزە و بەرامبەر قەڵای (سیمان) بنیاتنراوە.

(ئەیووب)

[16] (مەلا ئەلیاسی شارەزووری) ساڵی لە دایکبوونی ئاشکرانییە، بەڵام ساڵی (783ك) کۆچی دواییکردووە، زانایەکی گەورەو پایەبەرزی سەردەمی خۆی و یەکێك لە (قازی)یە هەرە ناودارەکان بووە، ژمارەیەکی زۆر لە مەلا گەورەکانی ئەو سەردەمە لای ئەم زاتە خوێندنیان تەواوکردووە و مۆڵەتی مەلایەتییان وەرگرتووە، هەریەك لە (سان سەهاکی بەرزنجی و عابدینی جاف) و ژمارەیەك لە بازنەی (72) پیرە، لای ناوبراو فقهی ئیسلامییان خوێندووە، هەروەها شاعرێکی گەورە و یەکێکبووە لە نەیارە سەرسەختەکانی ڕێوڕەچەی (یارسان) و چەند پارچە شیعرێکی هەیە بۆ (عابدینی جاف) کە داوادەکات لە ڕێوڕەچەی یارسان پەشیمانببێتەوە.

بڕوانە: صدیقی بۆرەکەیی، مێژووی وێژەی کوردی، بەرگی یەکەم، لاپەڕە (362، 363)، چاپخانەی چهر تەبریز، ساڵی (1370).

[17] سەرەنجام، بارگە بارگە، لاپەڕە (96).

مۆردین و زاو و شارباژێر

چێژ و پالەو خارو پاتێر[18]

پێویستە ئەوە بخەینەڕوو کە (پیر نالی مۆردینی) دانەری بەندی (5)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

6 پیر تاهیری ئەسفەهانی: تا ئێستا زانیارییەکی وەها سەبارەت بە مێژووی ژیانی ئەم زاتە بەردەستنەکەوتووە، هەر ئەوە هەیە کە ناوبراو خەڵکی (ئەسفەهان[19]) بووە، لە زێدی خۆیەوە هاتووەتە (شارەزوور) و هەتا کۆتایی تەمەنی تیایدا ماوەتەوە، دانەری بەندی (6)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

7 پیر شەمسی عەلەمدار: بە پێی ئەو زانیاریيانەی سەبارەت ناوبراو دەستکەوتوون، لە گوندی (تەڵسم) لە دایکبووە کە تەنها سێ فرسەنگ[20] لە (ئیسلام ئاباد)ەوە دوورە، زاناو دانایەکی گەورەی سەردەمی خۆی بووە، مەزاری ئەم زاتە لای یارسانەکان زۆر پیرۆزە و بە زۆری سەردانیدەکەن، پێیانوایە ئەو شوێنە نەوای بەجێگەیاندنی نزاکانیانە، دانەری بەندی (7)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

---

[18] سەرەنجام دەورەی عابدین لاپەڕە (514).

[19] (ئەسفەهان) کە لە سەرچاوە مێژووییەکاندا بە (پاسارگاد، پازارگاد) بەناوبانگە، شارێگی دێرین و گەورەی ئێرانە و چەندین شوێنەواری مێژوویی تێدایە، وەك تەختی جەمشید کە لە سەرچاوە یۆنانییەکاندا بە (پرسپۆلیس) ناویهێنراوە، ئەو شوێنەوارە (کۆشکی داریوشی گەورە و کۆشکی خشیارشا)ی تێدایە، هەروەها لە پشت کۆشکەکانەوە سێ دخمەی تێدایە، لە دووری پێنج کیلۆمەترێکیشەوە لەو شوێنەدا کە (نەقشی رۆستەم)ی پێدەوترێت چوار گۆڕستانی تێدایەکە لە کێوەکە هەڵکەندراون. (میسعەر) لە سەفەرنامەکەیدا نووسیویەتی: خاکی ئەسفەهان باشترین خاکی سەر رووی زەوییە، کەشوهەوای خۆشە و مێرووی زیانبەخشی تێدا نییە، مردوو لە خاکی ئەسفەهاندا نارزێت و بۆن ناکات بە رادەیەك ئەگەر کەسێك چاڵێك هەڵبکەنێت و بەرێکەوت بگاتە گۆڕی مرۆڤێك کە هەزار ساڵ لەوەوبەر مردبێت، دەبینێت لاشەی هەروەك خۆیەتی و گۆڕانێکی وەها بەسەریدا نەهاتووە.

لەم بارەوە بڕوانە:

1 دکتر عبدالله رازی تاریخ کامل ایران لاپەڕە (40، 41) چاپ چهارم 1347.

2 سفرنامە ابو دلف بر ایران با تعلیقات وتحقیقات (مینورسکی) ترجمە سید (ابو الفضل طباطبائی) انتشارات زوار تهران.

ئەمەی (ئەبو دەلەف) نووسیویەتی لە رووی زانستییەوە باوەڕپێنەکراوە و ناکرێت گۆشت و ئێسقانی مرۆڤ، یان هەر گیاندارێك پاش هەزاران ساڵ وەك خۆیان لە ناو خۆڵدا بمێننەوە.

(ئەیووب)

[20] فرسەنەنگ لە (6) کیلۆمەتر کەمێك زیاترە.

8- پیر کەمال مامۆڵانی: ئەم زاتە لە شارەزوور لە دایکبووە و خانەوادەکەی لە گوندی (مامۆڵان)ەوە هاتوونەتە شارەزوور، لە سەدەی هەشتەمی کۆچی ژیاوە و بە کەسێکی زۆر خوداناس ناوبانگیدەرکردووە و خەڵکان بە کەسێتییەکی پیرۆزیان زانیوە، لە هەورامان کۆچی دواییکردووە و دانەری بەندی (8)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

9- پیر راستگۆی قەرەداخی: ناوبراو لە قەرەداخ لە دایکبووە، زاناو دانشمەندیکی گەورەی سەردەمی خۆی بووە، چووەتە (شێخان) و لە خزمەتی (سان سەهاکی بەرزنجی)دا بە پلەی (پیر) گەیشتووە لە (شێخان) کۆچی دواییکردووە و هەر لەوێش بە خاکسپێردراوە. دانەری بەندی (9)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

10- پیر تەقی شاهۆیی: لە دەوروبەری کێوی شاهۆ لەدایکبووە، هەموو خێزانەکەیان بە زانست و سۆفیگەری بەناوبانگبوون و ناوبراویش سۆفییەکی تەواوەی ناو ئەوینی خودایی بووە، چووەتە گوندی (شێخان) و بە خزمەتی (سان سەهاکی بەرزنجی) بەرزنجی گەیشووە، زۆربەی شیعرە عیرفانییەکانی لە گوندی (شێخان) هۆنیونەتەوە، لە شارەزوور کۆچی دواییکردووە و هەر لەوێش بەخاکسپێردراوە، دانەری بەندی (10)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

11- پیر حەیدەری لوڕستانی: ناوبراو ساڵی (658ك) لە کەناری رووباری (مادیان) لە نزیك (خوڕەم ئاباد[21])ی ئێستا لە دایکبووە، هەر بە منداڵی خراوەتە بەرخوێندن و زانستە سەرەتاییەکانی خوێندووە، بە مەبەستی خوێندنی (فقهی ئیسلامی) هاتووەتە شارەزوور، پاش چەند ساڵێك لە خوێندن و کۆشش بۆ بە دەستهێنانی زانست چووەتە گوندی (شێخان) و لە خزمەتی (سان سەهاك)دا بە پلەی پیر گەیشتووە، پاشان بە فەرمانی ئەو زاتە بۆ زێدی خۆی گەڕاوەتەوە و هەموو تەمەنی بە رێنماییکردنی خەڵك و بانگهێشتکردنیان بۆ سەر رێوڕەچەی یارسان گوزەراندووە، ساڵی (733ك) کۆچی دواییکردووە، دانەری بەندی (11)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە[22].

12- پیر نەرە باڵامۆیی: ئەم زاتە بە رەچەڵەك خەڵکی هەورامانە و لە شارەزوور لەدایکبووە پیاوچاك و خوداناسێکی گەورەی سەردەمی خۆی بووە و لە سەدەی هەشتەمی کۆچی ژیاوە، بە

---

[21] (خوڕەم ئاباد) شارۆچکەیەکە خانووەکانی بەدەوروبەری گردیکدا بنیاتنراون بەسەر گردەکەوە قەڵایەکی ناودار هەیە بە ناوی (فلك الافلاك)، رووباری (گەشکان) بە کەناری شارۆچکەکەدا تێدەپەڕێت.

بڕوانە: بهمن کریمی- جغرافیای تاریخی غرب ایران- لاپەڕە (77)- تاران 1316.

[22] سەرەنجام- بارگە بارگە- لاپەڕە (102).

مەبەستی ڕێنماییکردنی یارسانەکان چووەتە لوڕستان و لەوێ کۆچی دواییکردووە و بەخاکسپێردراوە[23]، دانەری بەندی (12)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

13 پیر ئەحمەدی لوڕستانی: لە سەر ڕۆشنایی یاداشتەکانی کرندی، ساڵی (642ك) لە لوڕستان لەدایکبووە، هەر لە سەرەتای منداڵییەوە خراوەتە بەرخوێندن و زانستە سەرەتاییەکانی خوێندوە، پاشان بە مەبەستی بە دەستهێنانی (حیکمەت) بۆ چەند شوێنێك سەفەریکردووە، ماوەیەك لە شارەزوو و دواتریش لە (بەغداد) درێژەی بە هەوڵەکانی داوە بۆ بەدەستهێنانی زانست، پاشان گەڕاوەتەوە بۆ گوندی (شێخان) و لە خزمەتی (سان سەهاکی بەرزنجی)دا بە پلەی (پیر) گەیشتووە، ئینجا بۆ شوێنی دایکزادی خۆی گەڕاوەتەوە و هەر لەوێش کۆچی دواییکردوە، دانەری بەندی (13)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

14 پیر تاجەددینی فارس: سەبارەت بەم زاتە تا ئێستا هەر ئەوەندە زانراوە کە لە یارە دیارەکانی (سان سەهاك) بووە و لە خزمەتی ئەو زاتەدا بە پلەی (پیر) گەیشتووە، دانەری بەندی (14)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

15 پیر حوسێنی کاشانی: یەکێکبووە لە یارانی (سان سەاکی بەرزنجی)، خێزانەکەیان لە (کاشان)ەوە هاتوونەتە شارەزوور، ناوبراو لە شارەزوور لە دایکبووە، لە سەدەی هەشتەمی کۆچی ژیاوە و لە (شێخان) کۆچی دواییکردووە[24]، دانەری بەندی (15)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

16 پیر مەحمووی بەغدادی: بە پێی یاداشتەکانی (کرندی)، ساڵی (661ك) لە بەغداد لە دایکبووە، منداڵبووە باوکی کۆچی دواییکردووە و دایکی خستوویەتیە بەر خوێندن، لە تەمەنی گەنجیەتیدا دەستیداوەتە گەڕان و گەشتکردن بە هەرێمە جیاجیاکاندا و هەتا هاتووەتە شارەزوور، لە خزمەتی (مەلا ئەلیاسی شارەزووری)دا زانستی (کەلام)ی خوێندووە، پاش چەند ساڵێك لە مانەوەی لە شارەزوور چووەتە (شێخان) بۆ خزمەتی (سان سەهاکی بەرزنجی) هەتا بە پلەی (پیر) گەیشتووە، ئینجا بە فەرمانی ناوبراو بۆ شارەزوور گەڕاوەتەو و بەرێنمایکردنی خەڵکەوە سەرقاڵبووە، ساڵی (735ك) کۆچی دواییکردووە و لە شارەزوور بەخاکسپێردراوە، دانەری بەندی (16)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

---

[23] هەمان سەرچاوە لاپەڕە (103).

[24] هەمان سەرچاوە لاپەڕە (105).

17 پیر ئیبراهیمی جاف[؇]: له سەر رۆشنایی کتێبی بارگە بارگە ساڵی (651ك) لە گوندی (هاوار[؇]) لەدایکبووە، باوکی ئەم زاتە یەکێکبووە لە دەوڵەمەند و دەسەلاّتدارەکانی ناوچەکە، سەرەتا تێکەلاّوی دونیای سۆفیگەری بووە و وەك ئەویندارێکی راستی ناو خۆشەویستی خودایی، پاشان چووەتە گوندی (شێخان) و لە خزمەتی (سان سەهاکی بەرزنجی)دا بە پلەی (پیر) گەیشتووە، ئینجا بۆ شوێنی دایکزادی خۆی گەڕاوەتەوە و هەموو تەمەنی بۆ گەشەپێدانی رێوڕەچەی یارسان

---

[25] لە چەندین سەرچاوەدا سەبارەت بە (ئێلی جاف) باسوخواس خراونەتەڕوو، هەندێك لەو سەرچاوانە راستی زۆریان تێدان و هەشیانن زانیارییەکانیان تێکەڵ وپێکەڵن، مەگەر لێکۆڵەر باش کەو و بێژنگیانبکات ئەوجا بتوانێت بگاتە راستییەکان، بەلاّم زۆربەیان لەسەر ئەوە یەکدەنگن لە سەر ئەوەی کە ئێلی جاف یەکێکە لە ئێلە گەورەکانی کورد و لە سەرزەمینێکی بەرفراوانی خۆرهەلاّت و باشووری کوردستاندا دەژین، کوردی رەسەنن و هیچ وابەستەبوونێکی نەژادیان بە دەرەوەی نەتەوەی کوردەوە نییە، سەبارەت بە رەچەڵەك و رەگوڕیشەیان لە مێژووداو شێوازی ژیان و گوزەرانیانیان، لە لایەن ژمارەیەك لە (نووسەران، مێژوونووسان، خۆرهەلاّتناسان، لێکۆڵەران، توێژەران، گەڕیدە و گەشتیاران) و لە سەرچاوەی جیاجیادا قسەوباس کراون. (ئەیووب)

[26] (هاوار) یەکێکە لە گوندەکانی هەڵگرانی رێوڕەچەی یارسان و دەکەوێتە ناو (هەورامانی لهۆن) لە سنووری قەزای هەڵەبجە، بە پێی سەرچاوەکان زیاتر لە (800) ساڵ شوێنی دالّدەدان و هانابۆبردنی یارسانەکان بووە، چەندین مەزارگە و نشینگەی گەورە پیاوانی (یارسان) لە ناو گوندەکە و دەوروبەریدا هەن لەوانە: مەزاری میر ئەسکەندەر، کاکەی جاور= کاکەی جابر) هەروەها نشینگەی (داودی دەلیل) و (شا ئیبراهیمی ئێوەت= مەلەك تەیار). لە سەردەمی ژیانی (سان سەهاك)دا بە فەرمانی ئەو زاتە (داودی دەلیل) هاتووەتە هاوار وەك لەم دێڕانەدا دەردەکەوێت:

داود ئۆ هاوار داود ئۆ هاوار

داود هەواڵەن بلۆ ئۆ هاوار

هەروەها تێکستەکانی (یارسان) دڵنیایەدەدەن کە (سان سەهاك) هاوینان هاتووەتە شاخی شنروێ و لەوێ بارگەی خستووە، ئەو شوێنە تا ئێستاش پێیدەوترێت (چادرگە)، دەربارەی پیرۆزی ئەم شوێنە (عابدینی جاف) لە شیعرەکانی خۆیدا وتوویەتی:

بۆرێ وەیانە بۆرێ وەیانە

وەستەنمان پوورە زاتی یەکدانە

شنروێ بەرزا مدیۆنە هاوار

ئەحمەد عابدین بەرۆ وە دەوار

بڕوانە: ئەیووب رۆستەم، یارسان، لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی –دینییە، لاپەڕەکانی (263، 269).

گوزەراندووە، ساڵی (730ك) لە گوندی هاوار کۆچی دواییکردووە و بەخاکسپێردراوە[ڕەلج]، دانەری بەندی (18)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

19 پیر سلێمانی ئەردەلانی: ساڵی (676ك) لە گوندی (حەسەن ئاوا)ی سەر بە پارێزگای کوردستان[سملج] لەدایکبووە، هەر لە منداڵییەوە خراوەتە بەر خوێندن، قورئانی پیرۆز و زانستە سەرەتاییەکانی خوێندووە، بە مەبەستی درێژەدان بە خوێندن رۆیشتووەتە (بەغداد)، لەوێ لە خزمەت گەورە زانایانی ئەو سەردەمەدا درێژەی بە خوێندنەکەی داوە، ئینجا بۆ شوێنی دایکزادی گەڕاوەتەوە پاش چەند ساڵێك چووەتە گوندی (شێخان) و لە خزمەت (سان سەهاکی بەرزنجی)دا ماوەتەوە هەتا بە پلەی (پیر) گەیشتووە، ساڵانێکی زۆری تەمەنی لە ناوچەی هەورامانددا بە ریازەتکێشان گوزەراندووە، پاشان دەستیداوەتە رێنماییکردنی خەڵك، لە دەستنووسی (سەرەنجام)ەکەی ئاغای گوڵزاری هاتووە، ئەم زاتە لە (تەپەسوو= تەپی سەفا) کۆچی دواییکردووە و هەر لەوێش بە خاکسپێردراوە، سەبارەت بە لە دونیا دەرچوونی لە هەمان سەرچاوەدا نووسراوە:

وە سەنە هەفتصەد چەنی شەست و نۆ

سلێمان لوا وە کۆی تەپەسو

لەم دێڕەدا دەردەکەوێت کە لە ساڵی (761ك) کۆچی دواییکردووە، دانەری بەندی (19)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە..

20 پیر خالقی ئەردەبیلی: ئەم زاتە لە ئەردەبیل[شملج] لەدایکبووە و لە سەدەی هەشتەمی کۆچی ژیاوە، (ئەردەبیل) لە کۆندا شوێنی نیشتەجێبوونی کورد بووە، ئەو کوردە شەدادییانەی بەرامەبەر دەسەلاتی دەوڵەتی عەباسی ساڵی (340ك) راپەڕین لە ئەردەبیل نیشتەجێبوون، ناوبراو لە زادگای خۆیەوە هاتووەتە شارەزوور و هەر لەوێش کۆچی دواییکردووە و بەخاکسپێردراوە، دانەری بەندی (20)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

---

[27] سەرەنجام، بارگە بارگە، لاپەڕە (107).

[28] (ئەردەیل) دەکەوێتە سنووری ئازەربایجانی خۆرهەلات و کوێستانێکی قەشەنگ و ساردترین شاری ئێرانە، بایەخێکی دێرینەی لە رووی بازرگانی و پیشەسازییەوە هەیە و لە کۆندا مەلبەندی گەورەی بازرگانی شارەکانی ئازەریاجان و کافکاس بووە.

21- پیر مەنسووری شۆشتەری: ساڵی (646ك) لە (شۆشتەر[30]) لە دایکبووە، بە مەبەستی بەدەستهێنانی زانست چووەتە شاری (بەغداد)، لە ژێردەستی زانا بەناوبانگەکانی ئەو سەردەمەدا زانستی (کەلام)ی خوێندووە و پاشان بۆ (شارەزوور) گەڕاوەتەوە، ئینجا چووەتە (شێخان) و لە خزمەتی (سان سەهاکی بەرزنجی)دا بە پلەی (پیر) گەیشتووە، هەر لە سەر فەرمانی ئەو زاتەش بۆ (شۆشتەر) گەڕاوەتەوە و هەتا کۆتایی ژیانی سەرقاڵی ڕێنماییکردنی خەڵك بووە، ساڵی (738ك) کۆچی دواییکردووە و لە (شۆشتەر) بەخاکسپێردراوە[31]. دانەری بەندی (21)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

22- پیر عیسای شقاقی: ئەم زاتە لە هەورامان لەدایکبووە و لە سەدەی هەشتەمی کۆچی ژیاوە، لە دەستنووسەکانی کتێبی پیرۆزی (سەرەنجام)دا تەنها ناوو سەردەمی ژیانی باسیان لێوەکراوە و ئیتر هیچی تر نەخراوەتەڕوو، دانەری بەندی (22)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

23- پیر حەیدەر کەڵ مەیدانی: ناوبراو خەڵکی دەورووبەری (کرماشان) بووە و لە سەدەی هەشتەمی کۆچی ژیاوە. لە گوندی (هاوار) کۆچی دواییکردووە و بەخاکسپێردراوە، دانەری بەندی (23)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

24- پیر مالیکی گۆران: ئەم زاتە ساڵی(642ك) لە گوندی (سەراودوودەرە) لەدایکبووە، ئەم گوندە یەکێکە لە گوندەکانی سنووری (کەنگاوەر) و تەنها (2) فرسەنگ لێیەوە دوورە، بە مەبەستی بەدەستهێنانی زانست سەفەری (ئێراق و شام)ی کردووە و لای زانا بەناوبانگەکان (فقهی ئیسلامی) خوێندووە، پاشان بە خزمەتی (سان سەهاکی بەرزنجی) گەیشتووە و هەتا بە پلەی (پیر) گەیشتووە لە خزمەتیدا ماوەتەوە، ئینجا بە فەرمانی ئەو زاتە بۆ شوێنی دایکزادی خۆی گەڕاوەتەوە، خانەقایەکی گەورەی بنیاتناوە و ژمارەیەکی ئێجگار زۆر مورید و شوێنکەوتوو لە دەوری کۆبوونەتەوە. ساڵی (735ك) کۆچی دواییکردووەبە تەنشت خانەقاکەیەوە بە خاکسپێردراوە، دانەری بەندی (24)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

25- پیرماملی مایدەشتی: لە کۆتاییەکانی سەدەی حەوتەمی کۆچی لە (مایدەشت) لەدایکبووە، لە خزمەتی (شەمسەددینی مایدەشتی)دا زانستە سەرەتاییەکانی خوێندووە، ئینجا لە خزمەتی زانا

---

[30] شوشتەر: شاریکی زۆر دێرینە و زۆربەی خانووەکانی لە بەردو گەچ دروستکراون، دەوترێت ئەم شارە پاش وێرانبوونی شاری (شووش)ی مێژوویی بنیاتنراوە، بە هاوین کەشوهەوایەکی زۆر گەرمی هەیە، سنوورەکەی لە باکوورەوە بە بەشێك لە (بەختیاری)، لە خۆرهەڵاتەوە بە (مەسجد سلێمان) لە خۆرئاواوە بە (دێزفوول) و لە باشوورەوە بە (خوزستان) دەوردراوە.

بڕوانە: بهمن کریمی، جغرافیای مفصل تاریخی غرب ایران، تاران، 1316.

[31] سەرەنجام، بارگە بارگە، لاپەڕە (111).

دیارەکانی ئەو ناوچەیەدا درێژەی بە خوێندن داوە. شارەزاییەکی باشی لە دیینە کۆنەکاندا هەبووە، هەروەها عاریفێکی گەورەی سەردەمی خۆی بووە، ناوبراو بە خزمەتی (سان سەهاکی بەرزنجی) گەیشتووە و هەتا بە پلەی (پیر) گەیشتووە لە (شێخان) ماوەتەوە، پاشان بۆ (مایدەشت) گەڕاوەتەوە و هەر لەوێش کۆچی دواییکردووە و بەخاکسپێردراوە، دانەری بەندی (25)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

26 پیر ناسری بەختیاری: ئەم زاتە لە شارەزوور لە دایکبووە، یەکێکبووە لە یارە دیارەکانی (سان سەهاکی بەرزنجی) و لە سەدەی هەشتەمی کۆچی ژیاوە، زاناو عاریفێکی گەورە بووە و ناوبانگییەکی زۆری پەیداکردووە، لە شارەزوور کۆچی دواییکردووە، دانەری بەندی (26)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

27 پیر عیسای پساکانی: ئەم زاتە لە (نەهاوەند) لەدایکبووە، لەو سەردەمەدا بە (نەهاوەند) وتراوە (ماء البصرة)، زانستە سەرەتاییەکانی لە (نەهاوەند) خوێندووە، بۆ بەدەستهێنانی زانست و حیکمەت سەفەری چەندین شوێنی کردووە. پاشان لە خزمەتی (مەلا ئەلیاسی شارەزووری)دا زانستی (کەلام و فقهی ئیسلامی) خوێندووە، هەروەها لە خزمەتی (مەلا غەفووری شارەزووری[32])دا فەلسەفەی خوێندووە، ئینجا چووەتە (شێخان) بۆ خزمەتی (سان سەهاکی بەرزنجی) و بە ریازەتکێشانەوە سەرقاڵبووە هەتا بە پلەی (پیر) گەیشتووە، بە فەرمانی ئەو زاتە بۆ شوێنی دایکزادی خۆی گەڕاوەتەوە و هەموو تەمەنی بە ڕێنماییکردنی خەڵکەوە گوزەراندووە، ساڵی (741ك) کۆچی دواییکردووە[33]، دانەری بەندی (27)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

28 پیر خەلیلی مووسڵی: ناوبراو کوڕی (عەبدولقادر)و ساڵی (654ك) لە مووسڵ لە دایکبووە، زانستە سەرەتاییەکانی لە (مووسڵ) خوێندووە. بۆ درێژەدان بە خوێندن زۆر شوێن گەڕاوە هەتا لە شارەزوور بە خزمەتی (مەلا ئەلیاسی شارەزووری) گەیشتووە و درێژەی بە خوێندن داوە، لە شارەزوورەوە چووەتە (شێخان) و لە خزمەتی (سان سەهاکی بەرزنجی)دا ماوەتەوە هەتا بە پلەی

---

[32] مەلا غەفووری شارەزووری، بە پێی کتێبی (دەورەی عابدین) لە کۆتایی سەدەی حەوتەمی کۆچی لە شارەزوور لەدایکبووە، لە شام خوێندنی تەواوکردووە و بە یەکێك لە زانا گەورەکانی سەردەمی خۆی دەژمێردرێت، یەکێکبووە لە بازنەی ئەو زانایانەی زۆر بەسەختی دژایەتی (سان سەهاکی بەرزنجی) و یارەکانیان کردووە، ساڵی (791ك) کۆچی دواییکردووە.

بڕوانە (سدیقی بۆرەکەیی، مێژووی وێژەی کوردی، بەرگی یەکەم، لاپەڕە (366، 367). چاپخانە چهر تبریز، ساڵی. 1370

[33] سەرەنجام، بارگە بارگە، لاپەڕە (117).

(پیر) گەیشتووە، پاشان بۆ (مووسڵ) گەڕاوەتەوە و ساڵی (742ك) كۆچی دواییكردووە، دانەری بەندی (28)ی كتێبی (بارگە بارگە)یە[34].

29 پیر جەعفەری كوردستانی: یەكێبووە لە یارانی (سان سەهاكی بەرزنجی) و لە بازنەی (72) پیرە و كەسێكی پیاوچاك و خوداناسبووە، زمانی زۆر پاراو و توانایەكی گەورەی لە رێكخستن و هۆنینەوەی شیعردا هەبووە و چەندین پارچە شیعری لە شوێن بەجێماوە، دانەری بەندی (29)ی كتێبی (بارگە بارگە)یە.

30 پیر هەمزەی بیری شایی: بە پێی یاداشتەكانی (كرندی) لە كۆتایی سەدەی هەشتەمی كۆچی لە دەوروبەری كێوی شاهۆ لە دایكبووە. هەر لە منداڵییەوە خراوەتە بەرخوێندن و زمانی عەرەبی خوێندووە، پاشان چووەتە (شێخان) و لە خزمەتی (سان سەهاكی بەرزنجی)دا بووە هەتا بە پلەی (پیر) گەیشتووە، هەر بە فەرمانی (سان سەهاك) لە هەورامانددا سەرقاڵی رێنماییكردنی خەڵك بووە، هەر لە هەمان ناوچەش كۆچی دواییكردووە و بەخاكسپێردراوە، دانەری بەندی (30)ی كتێبی (بارگە بارگە)یە.

31 پیر حوسێنی ئەستەمووڵی: ئەم زاتە لە كۆتایی سەدەی حەوتەمی كۆچی لە (ئەستەمووڵ) لە دایكبووە، هەر لە تەمەنی گەنجییەتییەوە چووەتە (شێخان) و لە خزمەتی (سان سەهاكی بەرزنجی)دا بە پلەی (پیر) گەیشتووە، بە فەرمانی ئەم زاتە بە مەبەستی رێنماییكردنی خەڵك بۆ چەند شوێنێك نێردراوە، دواجار بۆ (شێخان) گەڕاوەتەوە و هەر لەوێش كۆچی دواییكردووە و بە خاكسپێردراوە، دانەری بەندی (31)ی كتێبی (بارگە بارگە)یە.

32 پیر ئەلیاسی مۆریاسی: ئەم زاتە خوداناسێكی گەورە و كەسێكی عاریف بووە، بە پێی (سەرەنجام) لە سەدەی هەشتەمی كۆچی ژیاوە، لە خزمەتی (سان سەهاكی بەرزنجی)دا بە پلەی (پیر) گەیشتووە، دانەری بەندی (32)ی كتێبی (بارگە بارگە)یە[35].

33 پیر فەیرۆزی هیندی: ئەوەی سەبارەت بەم زاتە لە بەردەستدایە دڵنیاییدەدات كە لە سەدەی هەشتەمی كۆچی ژیاوە و خەڵكی (هیندستان) بووە. هەر لە تەمەنی گەنجییەتییەوە چووەتە خزمەتی (سان سەهاكی بەرزنجی) و لە (شێخان) ماوەتەوە هەتا بە پلەی (پیر) گەیشتووە، هەتا كۆتایی تەمەنی لە (شێخان) ماوەتەوە و هەر لەوێش بەخاكسپێردراوە[36]، دانەری بەندی (33)ی كتێبی (بارگە بارگە)یە.

---

[34] هەمان سەرچاوە لاپەڕە (118).

[35] هەمان سەرچاوە لاپەڕە (121).

[36] هەمان سەرچاوە لاپەڕە (122).

34 پیر ئەیازی مەغریبی: لە سەدەی هەشتەمی کۆچی ژیاوە و هەر لە گەنجییەتییەوە چووەتە (شێخان) بۆ خزمەتی (سان سەهاکی بەرزنجی) هەتا بە پلەی (پیر) گەیشتووە، پەیوەندییەکی زۆر توندی لە گەڵ (سان سەهاك)دا هەبووە و شاگردەکانی زۆر سوودیان لە زانست و کەماڵی ناوبراو وەرگرتووە، دانەری بەندی (34)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

35 پیر نگای دارتانی: ئەم زاتە لە شاعیر و عاریفە هەرە دیاری سەردەمەکەی بووە، لە شارەزوور خوێندوویەتی و لە سەدەی هەشتەمی کۆچی ژیاوە، لە خزمەتی (خواجە ئیسحاقی خەتایی) فقهی ئیسلامی خوێندووە و لە خزمەت (سان سەهاکی بەرنجی)دا بە پلەی (پیر) گەیشتووە، هەر لە گوندی (شێخان)یش گۆچی دواییکردووە، دانەری بەندی (35)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

36 پیر قەمەر سوار قماشی: سەبارەت بەم زاتە زانیارییەکی وەها لەبەردەستدا نییە. ئەوەی لە (سەرەنجام)دا هاتووە نووسراوە پیرێکی زانا و دانا و لە زانستە ئەقڵی و نەقڵییەکاندا دەستێکی باڵای هەبووە. لێرەدا پێویستدەکات کەمێك سەبارەت بە زانستی (ئەقڵ و نەقڵی) قسەمان هەبن.

شتێکی ئاشکرایە هەر لەسەرەتای سەرهەڵدانی بیری مرۆڤەوە، چەند تیۆرێك لە بواری (کارکردن، داهێنان و ئەفراندنی) مرۆڤدا سەریانهەڵداوە، موریدەکانی دوان لەم تیۆران بەردەوام لە پێشبڕکێ و ململانێدان، ئەوانەش هەردوو تیۆری (سروش و بلیمەتی) و (ئەقلگەرایی)ن، سەرەتای ململانێکەشیان لە دوو تابلۆی (رافائێل)ی گەورە وێنەکێشی یۆنانیدا بەرجەستەکراوە، کاتێك کە لەبەردەم (قوتابخانەی فیکری ئەثینا)دا ئەو دوو تابلۆیەی داناوە.

تابلۆی یەکەمیان وێنەی (ئیفلاتوون) بووە کە سەیری ئاسمانی کردووە و هەردوو دەستی بەرزکردوونەتەوە، وەك بیەوێت بڵێت (ئێمە لەوێوە هاتووینەتە خوارەوە).

تابلۆی دووەمیشیان وێنەی (ئەرستۆ) بووە کە هەردوو چاوی بڕیونەتە زەوی، وەك بیەوێت بڵێت (ئێمە لێرەوە دەرهاتووین).

سەبارەت بە تیۆری (سروش و بلیمەتی)، ئەم تیورە وای لەقەڵەمدەدات مرۆڤ بوونەوەرێکی بێدەسەڵاتە، هەرچی دێت بەسەریدا فەرمانێکی ئاسمانییە و دەبێت بۆی ملکەچبێت، ئەم تیورە لەهەموو بوارەکانی ژیانی مرۆڤدا رەگی داکوتاوە و کاریگەریی گەورەی درووستکردووە، رەگەکانی ئەم تیورە لە نووسینەکانی (هۆمیرۆس و هیراقایطس)دا دەبینرێن، بەڵام لەڕووی مێژووییەوە (ئیفلاتوون) بە داهێنەری لەقەڵەمدەدرێت[*].

---

[*] بڕوانە: (فلسفة الفن) رؤية جديدة، ص(24)، الدكتور على عبدالمعطى محمد، دار النهضة العربية للطباعة والنشر، بيروت1985.

 (تیۆری ئەقلگەرایی)ش پێیوایە ئەقڵی مرۆڤ سەرچاوەی هەمووداهێنان و ئەفراندنێکیەتی، ئەم تیۆرە هزری مرۆڤ لە هەموو بیرکردنەوەیەکی ئەفسانەیی و غەیبی رزگاردەکات و دەڵێت: مرۆڤ خۆی سەرپشکە بەوەی چۆن چارەنووسی دیاریدەکات، ئەوەش لە رێگەی بەکارهێنانی ئەقڵ و ئیرادەیەوە، لەم بوارەدا فەیلەسووفی فەڕەنسی (باسکاڵ) وتوویەتی: هەرگیز ناتوانم بیر لەوەبکەمەوە مرۆڤێك هەبێت خاوەنی (بیر) نەبێت، چونکە ئەگەر وابوو ئەوە دەبێت بە بوونەوەرێکی بێجووڵە و وەك بەردێك وایە[سملح].

ململانێی نێوان ئەم دوو تیۆرە بە پێی سەردەمە جیاوازەکان گەشەیکردووە و خوێندنەوەی نوێی بۆکراوە، لە سەدەکانی ناوەڕاست و راستە و راست لە سەدەی دوانزەیەمی زایینیدا، هەندیك لە (زانا، بیریار، نووسەر)ەکان هەوڵیانداوە چەمکی نوێ بۆ پەیوەندی نێوان مرۆڤەکان بێننەئاراوە، لە ئەنجامی بایەخدان بە هونەر و ئەدەب و مێژوو، ئاستی بیرکردنەوەی مرۆڤ گەشەیکردووە، هەر لەم بوارەدا فەیلەسووفی گەورەی ئیتالی (دانتی) لە سەدەی چواردەیەمی زاییینیدا، رەخنەی زۆری لە (پاپا و کەنیسە) گرتووە کە چارەنووسی مرۆڤ بە ئاسمانەوە دەبەستنەوە، لە یەکێك لە شیعرە دوورودرێژەکانیدا بە ناو نیشانی (الکومیدیا الالهیة)، وتوویەتی: هەندێك لە پاپاکان دەچنە دۆزەخ و ئەوانەی ئەوان پێیاندەڵێن (گومڕا و لادەر لە دین) دەچنە بەهەشت[شملح].

لە سەدەکانی دواتریشدا چەندین فەیلەسووف و بیریاری ئازادیخواز، باسی ئەوەیان کردووە، مرۆڤ لە ژیانیدا لە رێی بەکارهێنانی (ئەقڵ و ئیرادە)یەوە کارەکانی خوای مەزن و درووستکار تەواودەکات، هاوکات وتوویانە (شارستانییەتی مرۆڤایەتی) تەنها لە دۆخێکی تەواو لە سەربەستیدا گەشەدەکات، هەریەك لە فەیلەسووفی فەڕەنسی (مۆنتین)، فەیلەسووفی بەریتانی (هۆبس)، فەیلەسووفی هۆڵەندی (سپینۆزا) بەهەمان رێچکەدا چوون.

(دیکارت) لە سەدەی حەڤدەیەمی زاییینیدا، فەلسەفەکانی سەدەکانی ناوەڕاستی داونەتە داوە و وتوویەتی: مرۆڤ دەبێت ملکەچی دەسەڵاتی ئەقڵی بێت و بوونی مرۆڤی بە بیرکردنەوەیەوە بەستووە، لێرەدا وتە بەناوبانگەکەی دەهێنینەوە یاد کە وتوویەتی: (من هەم مادام بیر دەکەمەوە)، هەر بۆیە کەنیسە کتێبەکانی ئەم فەیلەسووفەی قەدەغەکردوون[لمحلخ].

[سملح] سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە (39).

[شملح] (ادیب صعب) الدین والمجتمع لاپەڕە (94) دار النهار بیروت 1983

[لمحلخ] هەمان سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە (100).

(ڤۆڵتێر) لەسەدەی هەژدەیەمی زایینیدا داوای ئازادکردنی ئەقڵی مرۆڤی کردووە لە هەموو فشارێك و وتوویەتی: خودای گەورە خۆی دروستکار و ئەندازیارە، دنیای درووستکردووە وەك شانۆیەك بۆ ئەوەی هەموو کەسێك لە ڕێی ئەقڵیەوە ڕۆڵی خۆی تێدابگێڕێت[لجلخ].

(هێگڵ) وتوویەتی: درووستکاری ئەم گەردوونە خۆی کەماڵی ڕەهایە، مرۆڤ هەرگیز ناتوانێت لە ڕێی ئەقڵی و هەستەکانییەوە ڕاستەخۆ پێیبزانێت و سۆسەیبکات، بۆیە گەردوونیشی درووستکردوە، هەتاکو مرۆڤ لە ڕێی تێگەیشتن لە دەورووبەرە مادییەکەیەوە بە ئەقڵی پەی بە خودی درووستکارەکەی ببات[لحلخ].

سەبارەت بە کاریگەری ئەقڵ لەسەر مرۆڤ چەندین (بیریار، فەیلەسووف، زانا، ئەدیب و شاعیر)ی موسڵمانیش بۆچوون و تێڕوانینی خۆیان خستووەتەڕوو، بە شێوەیەك مشتومڕ و هەندێکجاریش ململانێی خوێناوی لێکەوتووەتەوە، لەم بوارەدا فەیلەسووفەکانی (موعتەزلە) باشترین نموونەن، لای موعتەزلەکان (ئەقڵ) تەنها وەکیلی خودای گەورەیە لای مرۆڤ و تەنها ڕێگەیە بۆ گەیشتن بە (کەماڵ)[لحلخ].

(ئیمامی غەزالی) یەکێکبووە لەو فەیلەسووفانەی کە بوونی مرۆڤی بەستووە بە ئیرادەیەوە، لەم بوارەدا وتوویەتی (من هەم مادام ئیرادەم هەیە)، ژمارەیەك لە بیریاران وتوویانە (غەزالی و دیکارت) سەبارەت بە مرۆڤ یەك بۆچوونیان هەبووە، تەنها جیاوازی لە نێوانیاندا ئەوەیە کە (ئیمامی غەزالی) ئیرادە و (دیکارت)یش ئەقڵی بەکاریگەر زانیوە.

(جاحظ) وتوویوتی: ئەقڵ وەکیلی خودای گەورەیە لە مرۆڤدا و پێویستە لەسەری هەموو شتەکان لە ڕێگەی ئەقڵیەوە ڕاڤەبکات[لخلخ].

بە پشتبەستن بەو زانیارییانەی خرانەڕوو ئاشکرادەبێت کە زانستە نەقڵییەکان لە تیۆری (بەهرە و بلیمەتی) و زانستە ئەقڵیەکانیش لە تیۆری (ئەقڵگەرایی)یەوە سەرچاوەدەگرن.

تا ئێرە شتێکمان سەبارەت زانستی (ئەقڵ و نەقڵی) وت کە (پیر قەمەر سەراو قوماشی) تیایاندا بەهرەمەند بووە، ناوبراو دانەری بەندی (36)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

[لجلخ] هەمان سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە (106).

[لحلخ] (د.نوری جعفر)، فلسفه التربیه، لاپەڕە (28)، مطبعة الزهراء، بغداد، 1959.

[لحلخ] (د. محمد عماره)، الخلافه ونشاه الاحزاب الاسلامیه، لاپەڕە (206،207)، المؤسسه العربیه للدراسات والنشر، بیروت، 1977.

[لخلخ] (رسائل الجاحظ)، ص (92)، تحقیق عبد السلام هارون –القاهرة 1964.

37 پیر تاماسپی کرمانی: بە پێی یاداشتەکانی (کرندی) ساڵی (653ک) لە (کرمان) لە دایکبووە، هەر لە منداڵییەوە خراوەتەبەرخوێندن و زانستە سەرەتاییەکانی خوێندووە، پاشان بە مەبەستی گەشتکردن چەند شوێنێك گەڕاوە، چووەتە (شێخان) و لە خزمەتی (سان سەهاکی بەرزنجی)دا بە پلەی (پیر) گەیشتووە. ساڵی (737ک) بە دەستی نەیارانی کوژراوە[45]، دانەری بەندی (37)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

38 پیر تەیمووری هەورامانی: ئەم زاتە لە کۆتایی سەدەی حەوتەمی کۆچی لە هەورامان لە دایکبووە، هەر لە منداڵییەوە خراوەتە بەر خوێندن بە مەبەستی فێربوونی زمان و ئەدەب، پاشان لە خزمەتی چەند زانایەکدا (کەلام و فقهی ئیسلامی) خوێندووە، هەر بە گەنجییەتی سەفەری (بەغداد)ی کردووە و بە خوێندنی قورئانی پیرۆز و ریازەتکێشانەوە سەرقاڵبووە، پاشان بۆ هەورامان گەڕاوەتەوە و چووەتە (شێخان) بۆ خزمەتی (سان سەهاکی بەرزنجی) و لە خزمەت ئەو زاتەدا بە پلەی (پیر) گەیشتووە. بە فەرمانی (سان سەهاك) بۆ موسڵ نێردراوە و هەموو ساڵانی تەمەنی لەوێ بردووەتەسەر، هەر لەوێش کۆچی دواییکردووە و بەخاکسپێردراوە، دانەرە بەندی (38)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

39 پیر رەحمەتی بەمبەیی: لە شارەزوور لەدایکبووە و لە سەدەی هەشتەمی کۆچی ژیاوە، پیرێکی زانا و دانا بووە و شارەزایی و زانیاری زۆری لە دیینە کۆنەکاندا هەبووە، لە فەلسەفە و حیکمەتدا باڵادەستبووە و زۆربەی کاتەکانی ژیانی بە ریازەتکێشان بردۆتەسەر، دانەری بەندی (39)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

40 پیر قوبادی دێوانە: ساڵی (639ک) لە (دینەوەر[46]) لە دایکبووە، ساڵی (668ک) چووەتە (شێخان) بۆ خزمەتی (سان سەهاکی بەرزنجی) و لە خزمەتی ئەو زاتەدا ماوەتەوە هەتا بە پلەی (پیر) گەیشتووە، بە فەرمانی (سان سەهاکی بەرزنجی) و بە مەبەستی رینماییکردنی خەڵك بۆ

---

[45] بە پێی ئەو سەرچاوانەی باسیان لە مێژووی ژیانی حەفتاودوو پیرە کردووە، تەنها کەسێك لەو پیرانە کە بە کوشتن کۆتایی بە ژیانی هاتبێت (پیر تاماسپی کرمانی) بووە، ئەمەش دڵنیاییدەدا ئەو پەیامەی ناوبراوان بۆ خەڵك پەخشیانکردووە، پەیامی ئاشتی و ژیاندۆستی بووە، لە بەرامبەریشیدا بەرگریەکی دیینی و کۆمەلایەتی سەخت نەبووە، ئەو بەرگرییەش کە بووبێت تەنها لە قاڵبێکی زۆر تەسکی کەسەکاندا بووە و رەهەندێکی دیینی و کۆمەلایەتی و سیاسی فراوانی نەبووە، ئەگینا دەبوایە ژمارەیەکیی زۆریان بە کوشتن کۆتایی بە ژیانیان بهاتایە.

(ئەیووب)

[46] (نەهاوەند) وەك لە کتێبی (نزهە القلوب)دا هاتووە بەمشێوەیە باسی لێوە کراوە، کەشوهەوایەکی مامناوەندی هەیە و سەرچاوەی (ئاو)یش لە کێوی (ئەلوەند)ەوە دێت. زەویەکەی بەرزە و باخاتێکی بەورفراوانی هەیە زۆربەی دانیشتوانەکەی (کورد)ن و مەزهەبیان شیعەی دوانزە ئیمامیە

چەندین گوند و شار نێردراوە، دواجار بۆ شوێنی دایکزادی خۆی گەڕاوەتەوە و هەر لەوێش کۆچی دواییکردووە و بەخاکسپێردراوە، دانەری بەندی (40)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

41 پیر کازمی کەنگاوەری: بە پێی یاداشتەکانی (کرندی) ئەم زاتە کوڕی (ئیبراهیمی کەنگاوەری)یە و ساڵی (686ک) لە (کەنگاوەر[47]) لە دایکبووە و هەتا تەمەنی بیست و پێنج ساڵی تیایدا ماوەتەوە، پاشان چووەتە (شێخان) و لە خزمەتی (سان سەهاکی بەرزنجی)دا بە پلەی (پیر) گەیشتووە، ئینجا بە فەرمانی ئەم زاتە بۆ شوێنی دایکزادی گەڕاوەتەوە و هەتا کۆتایی ژیانی بە ڕێنماییکردنی خەڵکەوە سەرقاڵبووە، ناوبراو تەمەنێکی درێژی (89) ساڵی گوزەراندووە و ساڵی (775ک) کۆچی دواییکردووە، دەوترێت ژمارەیەکی ئێجگار زۆر لە زانایان و پیاوچاکانی ئەو سەردەمە بەشداری بەخاکسپاردنی تەرمەکەیان کردووە. دانەری بەندی (41)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

42 پیر دانیاڵ داڵەهۆیی: ئەم زاتە لە سەدەی هەشتەمی کۆچی ژیاوە، ئەوەندە کەسێکی خوداناسبووە، زۆرجار وەك سۆفییە گەورەکانی دونیای ئیسلام جلوبەرگی زۆر زبری پۆشیوە، پەیوەندییەکی پتەوی بە (سان سەهاکی بەرزنجی)یەوە هەبووە و لە خزمەتیدا بە پلەی پیر گەیشتووە، دانەری بەندی (42)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

43 پیر سەفەری قەڵاجەیی: ئەم زاتە لە گوندی (قەڵاجە)ی سەر بە (ئیلام) لە دایکبووە. لە سەدەی هەشتەمی کۆچی ژیاوە و زۆربەی ساڵەکانی تەمەنی لە شارەزوور و دەورووبەری گوزەراندووە، لە خزمەتی (سان سەهاکی بەرزنجی)دا بە پلەی (پیر) گەیشتووە، دانەری بەندی (43)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

44 پیر مووسای میانەیی: ئەم زاتە کوڕی (عەلاددین) و لە زانا دیارەکانی سەردەمی خۆی بووە، ساڵی (681ک) لە گوندی (میانە)ی سەر بە مایدەشت لە دایکبووە، هەر لە منداڵییەوە لای باوکی خراوەتەبەر خوێندن و زانستە سەرەتاییەکانی خوێندووە، بە مەبەستی درێژەدان بە خوێندن چووەتە (کەنگاوەر) لە خزمەتی زانای گەورە (نورەدیینی کەنگاوەری)دا ماوەیەکی زۆر (فقهی ئیسلامی) خوێندووە، ئینجا سەفەری (شێخان)ی کردووە و لە خزمەتی (سان سەهاکی بەرزنجی)دا بە پلەی (پیر) گەیشتووە. هەر بە فەرمانی ئەم زاتە و بۆ ڕێنماییکردنی خەڵك بۆ شارەکانی

---

[47] **شاری (کەنگاوەر) لە سەرچاوە مێژووییە یۆنانییەکاندا بە (کەنگۆباز) ناویهاتووە، زۆربەی شارەکە لە سەر شوێنەوارەکانی سەردەمی دەوڵەتی ئەشکانی و پەرستگەی گەورەی (ئەناهیتا) بنیاتنراوە. (ئەناهیتا) لە دیینی کۆنی ئێرانییەکانەدا هەمان پایەی (ئەفرۆدێتی) هەیە.**

بڕوانە: بهمن کریمی، جغرافیای مفصل تاریخی غرب ایران، لاپەڕەکانی (225، 269)، تاران، 1316.

(کرماشان و کەرکووك و بەغداد) نێردراوە، لە دوا ساڵەکانی تەمەنیدا بۆ شوێنی دایکزادی خۆی گەڕاوەتەوە و هەر لەوێش کۆچی دواییکردووە، دانەری بەندی (44)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

45ٔ پیر سوورەی هیندۆڵەیی: ئەم زاتە لە سەدەی هەشتەمی کۆچی ژیاوە، لە خزمەتی زانایانی ئەو سەردەمەی شارەزووردا خوێندوویەتی، لە ژێر دەستی (سان سەهاکی بەرزنجی)دا بە پلەی (پیر) گەیشتووە، لە سەرەتای نیوەی دووەمی سەدەی هەشتەمی کۆچی کۆچی دواییکردووە، دانەری بەندی (45)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

46ٔ پیر سادقی مازیندەرانی: بە پێی یاداشتەکانی (کرندی) لە کۆتایی سەدەی حەوتەمی کۆچی لە (مازیندەران) لەدایکبووە. لە سەرەتای تەمەنییەوە لە ئەڵقەکانی فێرکردنی (عەبدولکەریمی مازیندەرانی)دا ئامادەیی هەبووە، پاشان سەفەری (نەیشاپوور)ی کردووە و لەوێشەوە هاتووەتە شارەزوور و ساڵانێك بە مەبەستی خوێندنی کەلام و فقهی ئیسلامی) تیایدا نیشتەجێبووە، ئینجا بۆ هەورامان گەڕاوەتەوە و چووەتە گوندی (شێخان) و تیایدا نیشتەجێبووە، لە ژێر دەستی (سان سەهاکی بەرزنجی)دا بە پلەی (پیر) گەیشتووە، لە ساڵی (779ك) کۆچی دواییکردووە و هەر لە (شێخان) بەخاکشپێردراوە، دانەری بەندی (46)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

47ٔ پیر نیعمەتی تەوەردار: ئەم زاتە لە سەدەی حەوتەمی کۆچی ژیاوە، یەکێکبووە لە یارانی (سان سەهاکی بەرنجی) و لە بازنەی (72) پیرە بووە، هەر بە گەنجییەتی هاتووەتە (شێخان) و لە ژێر دەستی (سان سەهاکی بەرزنجی)دا بە پلەی (پیر) گەیشتووە، لە شارەزوور کۆچی دواییکردووە، دانەری بەندی (47)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

48ٔ پیر دلاوەری دەرەشیشی[48]: لە سەدەی هەشتەمی کۆچی ژیاوە و یەکێکبووە لە یارانی (سان سەهاکی بەرزنجی)، لە زانستە ئەقڵ و نەقڵییەکاندا دەستێکی باڵای هەبووە، ساڵانێکی زۆر لە شارەزوور و هەوراماندا بۆ پەرەپێدانی دیینی یارسان کۆششیکردووە، پەیوەندی پتەوی بە (سان

---

[48] دەرەشیشٔ یەکێکە لە گوندەکانی سەر بە قەزای هەڵەبجە، وەك لە هەندێك سەرچاوەدا هاتووە (تیرەی کەمانگەر) سەرەتا لەم گوندەدا ژیاون و لێرەوە بۆ شوێنەکانی نیشتەجێبوونی ئێستایان لە (ئافریان، ماویان، کۆرەدەرە، تفین، تاودۆڵاو...هتد) لە خۆرهەڵاتی کوردستان رۆیشتوون.

لە شیعر و سروودەکانی یارساندا ناوی دەرەشیش هاتووە، ئەم دێڕەی خوارەوە نموونەیەکە سەبارەت بە پیرۆزی (دەرەشیش) لای یارسانەکان:

زولاڵ دەرەشیش زولاڵ دەرەشیش

یادگار من زولاڵ دورەشیش

(ئەیووب)

سەهاکی بەرزنجی)یەوە هەبووە و لە خزمەتیدا بە پلەی (پیر) گەیشتووە، لە شێخان کۆچی دواییکردووە، دانەری بەندی (48)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

49[49] پیر حەیاتی ماچینی: لە سەدەی هەشتەمی کۆچی ژیاوە و یەکێکبووە لە یارانی (سان سەهاکی بەرزنجی)، هەر لە تەمنی گەنجییەتییەوە کەمەندکێشی (سان سەهاکی بەرزنجی) بووە و دەستەو داوێنی بووەتەوە، وەك لە سەرچاوەکاندا هاتووە ئەم زاتە بە پلەی (حق الیقین) گەیشتووە، پێویستە لێرەدا بڵێین (حق الیقین) واتا باوەڕی راستەقینە بە راستی ناسینی خودای مەزان کە لەئەوپەڕی تێگەیشتن و دڵنیایی و زانیارییەوە سەرچاوەدەگرێت، ئەمەش بە پێی بۆچوونی شاسوارانی رێگەی سۆفیگەری ئیسلامی، مرۆڤ هەرگیز ناتوانێت لە ریێ حیکمەت و فەلسەفەوە بیگاتێ، ئەوان دەڵێن فەلسەفە هەمیشە پشت بە ئاوەزی مرۆڤ دەبەستێت، ئاوەزیش هەرچەندێك بێت هەر بردێکی دیاریکراوی هەیە، چونکە (ئاوەز) کاتێك دەتواتنێت شت بناسێت و بە خەڵکیشی بناسێت کە لە چوارچێوە و ناوەرۆکی شتەکە ئاگاداربێت، دەی کەواتە چۆن دەبێت ئاوەزی مرۆڤ بتوانێت هەموو جیهان و بوونەوەرەکانی بناسێت. خۆ دیارە جیهانی (ئەودیوی سروشت= ماوراء الطبیعة) زانیارییەکی مانەوییە و پەیوەندی بە رەوانی مرۆڤەوە هەیە و لە بازنەی مادە بەدەرە، کەواتە چۆن ئەوەی کە خۆی لە دەرەوەی هەستە بە هەستەکانی مرۆڤ دەناسرێت؟؟. لێرەوە دەوترێت سۆفییەکان لە رێی هێزی مانەوییەوە بەو ئەنجامە دەگەن، کەواتە رێگەی سۆفی بۆ دۆزینەوە و ناسینی راستی خودایی رێی (رەوان)ـە نەوەك مادە کە ئەمەش پێیدەوترێت (حق ایقین)[شملخ].

دوای ئەم چەند دێڕە دێینەوە سەر ئەوە بڵێین (پیر حەیاتی ماچینی) لە خزمەتی (سان سەهاك)دا بە پلەی (پیر) گەیشتووە، لە شارەزوور کۆچی دواییکردووە، دانەری بەندی (49)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

50[49] پیر قانوونی شامی: ناوبراو خەڵکی وڵاتی شام و لە کوردەکانی ئەوێ بووە، لە کۆتاییەکانی سەدەی حەوتەمی کۆچی لە دایکبووە، بە گەنجییەتی چووەتە (شێخان) و لە خزمەت سان سەهاکی بەرزنجی)دا ماوەتەوە هەتا بە پلەی (پیر) گەیشتووە، بە فەرمانی (سان سەهاك) بۆ شوێنی دایکزادی خۆی گەڕاوەتەوە و هەر لەوێش کۆچی دواییکردووە، دانەری بەندی (50)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

51[49] پیر حاتەمی هەمەدانی: بە پێی یاداشتەکانی (کرندی) ساڵی (654ك) لە هەمەدان لەدایکبووە، خێزانەکەیان بە بایەخدان بە خوێندن و زانست ناسراو بوون، هەر لە تەمەنی منداڵییەوە خراوەتە بەر خوێندن، لە زادگای خۆیدا فێری خوێندن و لەبەرکردنی قورئانی پیرۆز و زمانی عەرەبی و

---

[49] ئەمین شێخ عەلادین نەقشبەندی، تەصەوف چیە، لاپەڕەکانی (48، 49، 50)، چاپی یەکەم، 1985 بەغداد.

هۆنینەوەی شیعر بووە، سەفەری بۆ (ئێراق و حیجاز) کردووە و هاوڕێیەتی زاناکانی کردووە، پاشان چووەتە (شێخان) و لە خزمەتی (سان سەهاکی بەرزنجی)دا بە پلەی (پیر) گەیشتووە، ئینجا بە فەرمانی ئەم زاتە بۆ چەند شوێنێك بە مەبەستی رێنماییکردنی خەڵك نێردراوە، لە دوا ساڵەکانی تەمەنیدا لە هەمەدان خانەقایەکی بنیاتناوە و ژمارەیەکی زۆر مورید لە دەوری کۆبوونەتەوە، هەر لەوێش کۆچی دواییکردووە و لە ناو خانەقاکەیدا بە خاکسپێردراوە، دانەری بەندی (51)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

52 پیر محەممەدی شارەزووری: بە پێی یاداشتەکانی (کرندی) ساڵی (638ك) لە شارەزوور لەدایکبووە، هەر لە تەمەنی منداڵییەوە خراوەتەبەر خوێندن و زانستە سەرەتاییەکانی خوێندووە، بەمەبەستی درێژەدان بە خوێندن چووەتە (بەغداد) لەوێ لەفەلسەفە و حیکمەت بەهرەمەندبووە، پاشان چووەتە (شێخان) و بووە بەیەکێك لە موریدەکانی (سان سەهاکی بەرزنجی)، هەر لە خزمەت ئەم زاتەدا بە پلەی (پیر) گەیشتووە، پاشان بۆ شوێنی دایکزادی خۆی گەڕاوەتەوە و هەتا کۆتایی تەمەنی بە رێنماییکردنی خەڵکەوە سەرقاڵبووە، بە پێی باوەڕی ناوبراو بارگەی شایی تەنها لە لای سینەپاکان دادەبەزێت و خودای گەرە تەنها رازونیازی داوێنپاکان قبوڵدەکات چونکە خۆی دێتە ناو دڵی پاکان و چاکەکاران[50]. ئەم زاتە ئەو ساڵی 733ك) لە شارەزوور کۆچی دواییکردووە، دانەری بەندی (52)ی کتێبی بارگە بارگەیە.

53 پیر ناری هەورامی: ئەم زاتە بە یەکێك لە شاعیر و زانا دیارەکانی سەردەمی خۆی لە قەڵەمدەدرێت، لە سەدەی هەشتەمی کۆچی ژیاوە. لە (شێخان) بە خزمەتی (سان سەهاکی بەرزنجی) گەیشتووە و هەتا بە پلەی (پیر) گەیشتووە لە خزمەتی ئەم زاتەدا ماوەتەوە، پاشان بۆ زێدی خۆی گەڕاوەتەوە و سەرقاڵی رێنماییکردنی خەڵك بووە لە سەر رێوڕەچەی یارسان، لە هەورامان کۆچی دواییکردووە و هەر لەوێش بە خاکسپێردراوە، دانەری بەندی (53)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

54 پیر ئیسماعیلی کۆهلانی: لە نیوەی دووەمی سەدەی حەوتەمی کۆچی لە گوندی (کۆهلان) لە دایکبووە، (کۆهلان) یەکێکە لە گوندە هەرە دێرینەکانی ناوچەی (بێڵەوار)ی سەر بە کرماشان، گردێکی تێدایە کە چەندین بینا و بالاخانەی کۆن لەخۆدەگرێت. ناوبراو هەر لەگوندەکەی خۆیاندا

---

[50] باوەڕی خۆی سەبارەت بە پاکی لە شیعرەکانیدا بەمشێوەیە دەرخستووە:

بارگەی شام وستەن ئۆ سینە پاکان

هەر کە بنیشۆ وە لاڵەو ئامان

بێ دیدەی حەرام پاکش بۆ دامان

وە هەدەر نەنیشان گردین غولامان

بڕوانە: سەرەنجام بارگە بارگە لاپەڕە (71).

زانسته سەرەتاییەکانی خوێندوە، پاشان بە مەبەستی بەدەستهێنانی زانستی زیاتر هاتووەتە شارەزوور و تیایدا نیشتەجێبووە، ئینجا چووەتە (شێخان) و لە خزمەتی (سان سەهاکی بەرزجی)دا بە پلەی (پیر) گەیشتووە و لە سەر فەرمانی ئەم زاتە بە ڕێنماییکردنی خەڵکەوە سەرقاڵبووە. دانەری بەندی (54)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

55 پیر نازدارخاتوون شیرازی: بە پێی یاداشتەکانی (کرندی) ناوبراو لە (شیراز) لەدایکبووە، بە مەبەستی خوداپەرستی هەر لە تەمەنی گەنجیەتییەوە چووەتە ناو دونیای گۆشەگیری و ریازەتکێشانەوە و بەتەواوی وازی لە خۆشییەکانی ژیان هێناوە، دەستێکی باڵای لە حیکمەت و فەلسەفەدا هەبووە بە تایبەت فەلسەفەی یۆنانی، چووەتە گوندی (شێخان) و لە خزمەتی (سان سەهاکی بەرزنجی)دا بە پلەی پیر گەیشتووە، ئینجا بە فەرمانی (سان سەهاکی بەرزنجی) بۆ شیراز گەڕاوەتەوە و هەموو تەمەنی خۆی بە ڕێنماییکردنی خەڵك گوزەراندووە، لە شیعرەکانی ناوبراودا باس لەوەکراوە ڕەوانی (داودی دەلیل) کە دەلیلی یارسانەکانە لە قۆناغی (پەردیوەر)دا و یەکێکە لەو دوو لکەی خودی (سان سەهاك) سەرپێپێسپاردوون کە ئەو دوو لکەش (پیر بنیامین و داود)ن، ڕەوانی پێشتر لە دوونی (مەنسووری حەلاج)دا بووە وەك لەم دێڕە شیعرەدا دەردەکەوێت:

منصور بێ داود ڕەهبەر یاری

زکریا مووسا پا دەفتەرداری[51]

(پیر خاتوو نازدار شیرازی) ساڵی (764ك) لە شیراز[52] کۆچی دواییکردووە و هەر لەوێ بەخاکسپێردراوە، دانەری بەندی (55)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

56 پیر نەریمانی شاهۆیی: ئەم زاتە لە سەدەی هەشتەمی کۆچی ژیاوە، کەسێکی خوداناس و خۆنەویست، سۆفییەکی تەواوەی ناو ناو ئەوینی خودایی بووە، چووەتە (شێخان) و لە خزمەتی (سان سەهاکی بەرزنجی)دا بە پلەی (پیر) گەیشتووە، بە فەرمانی (سان سەهاك) دەستیداوەتە ڕێنماییکردنی خەڵك و هەتا دواساتەکانی تەمەنی بەوکارەوە سەرقاڵبووە، دانەری بەندی (56)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

---

[51] سەرەنجام، بارگە بارگە، لاپەڕە (75).

[52] (شیراز) یەکێکە لە مەڵبەندە گەورەکانی زانست و عیرفان، دەیان زاناو عاریف و شاعیری پایەبەرزی تێدا هەڵکەوتووە، لەوانە: (شێخ فەخرەدینی شیرازی، موشرفەدین کوڕی موسڵحەدین ناسراو بە (سەعدی شیرازی)، شەمسەدین محەممەد ناسراو بە (حافزی شیرازی)، زەکەریا فارسی ناسراو بە (وامیق)، سەباحەدینی سومبولی ناسراو بە (عاریف)، ئەبو ئەسحەق طعمة..هتد).

بڕوانە: دکتر عبدالله رازی، تاریخ کامل ایران، ل (354، 389، 393)، چاپ چهارم، 1347.

57. پیر تەیاری خۆراسانی: ناوبراو لە سەدەی هەشتەمی کۆچی ژیاوە، بە گەنجییەتی هاتووەتە خزمەتی (سان سەهاکی بەرزنجی) و هەتا بە پلەی (پیر) گەیشتووە لە (شێخان) ماوەتەوە. لە حیکمەت و فەلسەفەدا زۆر بەهرەمەند بووە و شارەزاییەکی زۆری لەزانستە باتنییەکاندا هەبووە، دانەری بەندی (57)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

58. پیر عینوانی کەعبەیی: ئەم خوداناسە گەورە، یەکێکبووە لە پێشەوایانی دیاری ڕێوڕەچەی یارسان، وەك چاکەکارێکی بەناوبانگی سەردەمی خۆی ناوبانگیدەرکردووە، لە خزمەتی (سان سەهاکی بەرزنجی)دا لە گوندی (شێخان) بە پلەی (پیر) گەیشتووە، دانەری بەندی (58)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

59. پیر ئەحمەدی گەنجەیی: ناوبراو لە سەدەی هەشتەمی کۆچی ژیاوە، چەندین ساڵی تەمەنی بۆ بەدەستهێنانی (زانست و حیکمەت) هەوەها هاوڕییەتکردنی گەورەپیاوانی ڕێوڕەچەی (یارسان)ەوە گوزەراندووە و لەم بوارەدا کۆششیکردووە، پلەیەکی بەرزی لە رووی کەماڵی دەروونی و رەوانانییەوە بەدەستهێناوە، لە گوندی (شێخان) و لە خزمەت (سان سەهاکی بەرزنجی)دا بە پلەی (پیر) گەیشتووە، ساڵانێکی زۆری تەمەنی سەرقاڵی رێنماییکردنی خەڵك بووە، دانەری بەندی (59)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

60. پیر ئەحمەدی بەرسایی: بە پێی یاداشتەکانی (کرندی) لە نیوەی دووەمی سەدەی هەشتەمی کۆچی لە شارەزوور لەدایکبووە، هەر لەوێش زانستە سەرەتاییەکانی بەدەستهێناوە، پاشان بەمەبەستی درێژەدان بەخوێندن چووەتە چەند شوێنێك و ماوەی چەند ساڵێك لە (بەغداد) نیشتەجێبووە، لەو ساڵانەی لە بەغداد بووە بەردەوام چووەتە ناو کۆڕو کۆبوونەوەکانی گەورە زانایانەوە، پاشان بۆ شارەزوور گەڕاوەتەوە و وەك گۆشەگیرێك سەرقاڵی ریازەتکێشانبووە، چووەتە (شێخان) و لە خزمەتی (سان سەهاکی بەرزنجی)دا بە پلەی (پیر) گەیشتووە، هەر بە فەرمانی ئەم زاتە بۆ شوێنی دایکزادی خۆی گەڕاوەتەوە و سەرقاڵی رێنماییکردنی خەڵکبووە، ساڵی (753ك) کۆچی دواییکردووە، دانەری بەندی (60)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە[53].

61. پیر نادری قەرەپاپاقی: ئەم زاتە لە سەدەی هەشتەمی کۆچی ژیاوە، خاوەن وێژدانێکی پاك و دەروونێکی بێگەرد بووە، چووەتە گوندی (شێخان) و لە خزمەتی (سان سەهاکی بەرزنجی)دا بە پلەی (پیر) گەیشتووە، بە فەرمانی (سان سەهاك) سەرقاڵی رێنماییکردنی خەڵك بووە، دانەری بەندی (61)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

---

[53] سەرەنجام، بارگە بارگە، لاپەڕە (161).

62 پیر شالیاری هەورامی: ئەم زاتە بە پیشالیاری سێیەم ناویدەرکردووە و لە نەوەی پیرشالیاری یەکەمە، بە پێی یاداشتەکانی (کرندی) لە کۆتایی سەدەی حەوتەمی کۆچی لە هەورامان لە

---

[54]- ئەو سەرچاوانەی باسیان لە مێژووی ژیانی پیرشالیار کردووە جیاوازی بەرچاو لە نێوانیاندا هەیە و لە خوارەوە دەمەتەقێیەکی ئەو سەرچاوانە دەخەینە پێشچاو:

1 لە دەستنووسی (سەرەنجام)دا نووسراوە پیر شالیاری یەکەم ناوی (خواداد کوڕی جاماسپی هەورامی)یە و لەسەدەی پینجەمی کۆچیدا لەهەورامان سەریهەڵداوە.

2 مامۆستا رەشید یاسمی لە کتێبی (کرد و پیوستگی نژادی و تاریخی او)دا نووسیویەتی: یەکێك لە موغانەکانی زەردەشت لەهەورامان بووە و ناوی (پیری شالیار) بووە، کتێبێکی لە شوێن بەجێماوە ناوی (ماریفەتو پیری شالیار)ە کە بەشی زۆری ئامۆژگاری و قسەی نەستەقە.

3 موزەفەرخانی رەزاو لە دەستنووسی (پاسداران مرز ایران= تاریخ اورامان)دا کەبەزمانی فارسی نووسیویەتی: پیرشالیار ناوی (باوا مستەفا کوڕی باوا خوادا)یە و گەیشتۆتە پایەی بەرزی پێگەیشتن.

4 (محەممەد بەهائوددین مەلاصاحب) لە کتێبی پیرشالیاری زەردەشتیدا نووسیویەتی: پیرشالیاری زەردەشتی کوڕی جاماسپی هەورامییە و لەسەر دینی زەردەشت بووە.

5صدیقی بۆرەکەیی لە کتێبی (مێژووی وێژەی کوردی –بەرگی دووەم)دا نووسیویەتی: پیرشالیاری یەکەم لەسەراوەردی شاخەکانی بەرزی هەورامانەوە سەریهەڵداوە، بیرە جوانەکەی ئاوێنەیەکە بۆ دەروێشانی خواپەرست و لەسەدەی پینجەمی کۆچیدا ژیاوە.

6 محەممەد ئەمین هەورامانی لە دەستنووسی (مێژووی هەورامان)دا هەمان دەربڕینی دەستنووسەکەی (موزەفەرخان)ی خستۆتەڕوو.

7 هادی بەهمەنی لە کتێبی (پەیامی هەورامان)دا نووسیویەتی: پیرشالیاری یەکەم ناوی (خواداد جاماسب)ـە لەشاری هەوراماندا هاتۆتە دنیاوە و هەر لەوێش مردووە.

8 عەلائوددینی سەجادی لە کتێبی مێژووی ئەدەبی کوردی چاپی دووەمدا هەمان قسەکانی مامۆستا رەشید یاسەمی دووبارەکردۆتەوە.

هەر لەم بوارەدا باس لەوەدەکەین هەندێك لەم سەرچاوانەی ناومانهێنان، ناوی دوو پیرشالیار و هەشیانە ناوی سێ پیرشالیاری هێناوە، بەڵام هەموو سەرچاوەکان لەسەر ئەوە کۆکن کە پیرشالیاری یەکەم (دیندار، زانا، شاعیر و عارف) بووە، کتێبێکی لەشوێن بەجێماوە بەناوی (ماریفەتو پیشالیاری= ماریفەتی پیرشالیار).

لەسەر رۆشنایی هەندێك لەسەرچاوەکان (ماریفەتی پیرشالیار) بەشێوەزمانی هەورامی کۆن نووسراوەتەوە، وەك کتێبی (ئاوێستا) بەند بەندە و لای زەردەشتییەکان زۆر پیرۆزە

بڕوانە: ئەیوب رۆستەم هەورامان بەرگی یەکەم و دووەم لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی کولتوورییە لاپەڕە (210، 211) سالی (2008) سلێمانی.

دایکبووە، لە تەمەنی گەنجییەتییەوە هەندێك كتێبی لە (زمان و ئەدەب)دا خوێندووە و پاشان کاریکردووە بۆ بەدەستهێنانی (فەلسەفە و حیکمەت) و لەم بوارەدا زۆر خۆی ماندووکردووە، زۆربەی کات بە تەنشت مەزاری باپیریەوە سەرقاڵی خوداپەرستی بووە، پاش ئەوەی ناوبانگی (سان سەهاکی بەرزنجی) بیستووە بە مەبەستی سەردانی ناوبراو هاتووەتە (شێخان)، سان سەهاك کاریگەرییەکی گەورەی بەسەریەوە جێشتووە و لە خزمەتیدا بە پلەی پیر گەیشتووە، پاشان بۆ هەورامان گەڕاوەتەوە و سەرقاڵی نمایيکردنی خەڵك بووە، ساڵی (768ك) لە هەورامان کۆچی دواییکردووە بە تەنشت مەزاری باپیریەوە (پیرشالیاری یەکەم) بەخاکسپێردراوە. دانەری بەندی (62)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

63 پیر مەحموود لوڕستانی: لە سەدەی هەشتەمی کۆچی ژیاوە، هەر لە سەرەتای ژیانییەوە هەوڵیداوە بۆ بەدەستهێنانی زانستی ئاشکراو و پاشان روویکردووەتە کارکردن بۆ بەدەستهێنانی زانستە شاردراوەکان، ئینجا وەك دێوانەیەك چەند شوێنێك گەڕاوە هەتا بە خزمەتی (سان سەهاکی بەرزنجی) گەیشتووە و لە (شێخان) ماوەتەوە هەتا بە پلەی (پیر) گەیشتووە، پاشان بە فەرمانی (سان سەهاك) بۆ شوێنی دایکزادی خۆی گەڕاوەتەوە و سەرقاڵی رێنماییکردنی خەڵك بووە، دانەری بەندی (63)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

64 پیر نەجمەددینی پارسی: لە سەرچاوەکانی (یارسان)دا شتێکی وەها سەبارەت بە ژیانی نەنووسراوە، تەنها ئەوە نەبێت کە لە سەدەی هەشتەمی کۆچی ژیاوە، پەیوەندی پتەوی بە (سان سەهاکی بەرزنجی)یەوە هەبووە و لە خزمەتیدا بە پلەی (پیر) گەیشتووە، دانەری بەندی (64)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

65 پیر تەقی تووکانی: ئەم زاتە لە گوندی (تووکان) لە دایکبووە، تووکان گوندێکە لە گوندەکانی گۆراننشین لە ناوچەی (ئیسلام ئابادی خۆرئاوا)، زۆربەی دانیشتوانەکەی لە تیرەی (گاهوارە)ن، ناوبراو پیرێکی دانا و خاوەن زمانێکی پاراو و رەوان بووە، لە فەلسەفەو حیکمەت و هۆنینەوەی شیعردا دەستێکی باڵای هەبووە، لە گوندی (شێخان) و لە خزمەتی (سان سەهاکی بەرزنجی)دا بە پلەی (پیر) گەیشتووە، هەر لە گوندی (تووکان) کۆچی دواییکردووە، دانەری بەندی (65)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

66 پیر هاشمی رەژەوی: لە سەدەی هەشتەمی کۆچی ژیاوە، خوداناسێکی گەورەو خاوەن کەرامات بووە، دەوترێت هاوڕێیەتی ژمارەیەك لە شێخە دیارەکان و گەورە عاریفەکانی سەردەمی ژیانی خۆی کردووە، چووەتە گوندی (شێخان) و لە خزمەتی (سان سەهاکی بەرزنجی)دا بە پلەی (پیر)

گەیشتووە، هەمووتەمەنی خۆی بەرێنماییکردنی خەڵەوە گوزەراندووە، دانەری بەندی (66)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

67[ ] پیرمێردی هۆردینی: لە سەدەی هەشتەمی کۆچی ژیاوە، توانایەکی باشی لە فەلسەفە و حیکمەت و زانستە شاردراوەکاندا هەبووە، لە خزمەتی (سان سەهاکی بەرزنجی)دا بە پلەی (پیر) گەیشتووە و پەیوەندی لە گەڵیدا زۆر پتەو بووە. دانەری بەندی (67)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

68[ ] پیر بابا غەیبی هاواری: بە پێی یاداشتەکانی (کرندی) لە نیوەی دووەمی سەدەی حەوتەمی کۆچی لە گوندی (هاوار) لەدایکبووە، لە خزمەتی (سان سەهاکی بەرزنجی)دا بە پلەی (پیر) گەیشتووە، سەرەتای سەدەی هەشتەمی کۆچی لە (هاوار) کۆچی دواییکردووە و هەر لەوێش بەخاکسپێردراوە. دانەری بەندی (68)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

69[ ]پیر شەمسەددین: لە سەدەی هەشتەمی کۆچی ژیاوە، زانایەکی گەورەی سەردەی خۆی بووە، زۆربەی ساڵەکانی تەمەنی لە (شێخان) گوزەراندووە و هەر لەوێش کۆچی دواییکردووەو بەخاکسپێردراوە، دانەری بەندی (69)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

70[ ] پیر عەزیزی هودانە: یەکێکبووە لە بازنەی (72) پیرە و لە سەدەی هەشتەمی کۆچی ژیاوە، لە بابەتە عیرفانییەکاندا دەستێکی باڵای هەبووە و وێژادنێکی روون و بێگەردی هەبووە، لە یارە دیارەکانی (سان سەهاکی بەرزنجی) بووە و لە پلەی ئەودا بە پلەی (پیر) گەیشتووە، دانەری بەندی (70)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

71[ ] پیر فەتالی صەحنەیی: بە پێی یاداشتەکانی (کرندی) ناوبراو ساڵی (652ك) لە (صەحنە) لەدایکبووە و هەر لەوێش زانستە باوەکانی ئەو سەردەمەی خوێندووە، چووەتە (شێخان) بۆ خزمەتی (سان سەهاکی بەرزنجی) و لە (شێخان) ماوەتەوە هەتا بە پلەی (پیر) گەیشتووە، ئینجا بەفەرمانی ئەم زاتە بۆ شوێنی دایکزادی خۆی گەڕاوەتەوە و هەموو تەمەنی بۆ رێنماییکردنی خەڵك تەرخانکردووە، هەر لە (صەحنە) کۆچی دواییکردووە و بەخاکسپێردراوە، دانەری بەندی(71)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

72[ ] پیر رۆستەمی سوو، سەبارەت بە مێژووی ژیانی ئەم زاتە هەر ئەوەندە زانیاری لەبەردەستدایە کە ناوبراو سەر هەڵقەی (72)پیرە و لە یارە هەرە نزیکەکانی (سان سەهاکی بەرزنجی) بووە، دانەری بەندی (72)ی کتێبی (بارگە بارگە)یە.

لە دوا دێڕەکانی خستنەڕووی چەردەیەك لە مێژووی ژیانی (72) پیرەدا پێویستە باس لەوە بکەین، بێجگە لە کتێبی (بارگە بارگە)، بەندەکانی (31، 32، 33، 34، 35، 36، 37)ی کتێبی (دەورەی هەفتەوانە) شیعری هەر یەك لەم زاتانەن کە هەموویان لە (72) پیرەن و ئەمە ناوەکانیانە[55]:

1- پیرشالیاری هەورامی- مەبەست لە پیرشالیاری سێیەمی هەورامییە.

2- پیر نەدری شاهۆیی= پیر نەریمان شاهۆیی

3- پیر رۆستەمی سۆ

4- پیر نیگای دارتانی

5- پیر محەممەدی شارەزووری

6- پیر ئیسماعیلی کۆهلانی

لێرەدا بە پێویستی دەزانین بڵێین: (دەورەی هەفتەوانە) بەشی دووەمی کتێبی (سەرەنجام)ـە، سەرەڕای ئەو (6) پیرەی ناومانهێنان، شیعر و تێڕوانینی عاریفانەی ئەم زاتانەی لە خۆ گرتووە:

(سان سەهاکی بەرزنجی، پیر بنیامین ،داودی دەلیل، پیر مووسا، مستەفا دەودان، خاتوو دایراکی رەمزبار، شا ئیبراهیمی ئێوەت، باوە یادگار،خەلیفە عەزیز سلێمانی، خەلیفە محەممەد، خەلیفە شاشا، خەلیفە شەهابەددین،خەلیفە باپیر، خەلیفە ئەمیر، سەید محەممەدی گەورەسوار، سەید ئەبولوەفا، سەید مستەفا، سەید حەبیب شا، سەید باوەیسی، سەید میر ئەحمەد، سەید شەهابەددین). شایانی باسکردنە دەورەی هەفتەوانە بە شێوەیەکی گشتی شەست بەندە. چەندین هێمای عیرفانی لە شیعرەکانیدا هەن وەك، (سیمرغ، باز و شاباز)، لای یارسانەکان (سیمرغ) هێمایە بۆ کامڵترین بوون لە مرۆڤدا[56]،

لای گەورە عاریفەکانی وەك: (حافیز و فەریدەدین عەتار)یش هێمایە بۆ سەرچاوەی بوونی خودایی.

سەید محەممەد گەورە سوار لە بەندی (47)ی دەورەی هفتەوانەدا فەرموویەتی:

یۆرتمەن عەنقا یۆرتمەن عەنقا

نە یانەی ئەزەڵ یۆرتمەن عەنقا

نە قاڵب چین نوری ئەز مجیا

جەدو عالەمی ئەزەنان بیا[57]

---

[55] سەرەنجام- دەورەی هەفتەوانە- لاپەڕەکانی (230، 231، 232).

[56] هەمان سەرچاوە - لاپەڕەی (202، 204).

[57] هەمان سەرچاوە- لاپەڕە (239).

لەم دوو دێڕەدا (سەی محەممەدی گەورە سوار) وتوویەتی: پێش ئافەریدەبوونی مرۆڤ ڕەوانی لە (سیمرخ)دا جێگیربووە، نووری بەشێوەیەك پڕشنیگیداوەتەوە ڕووناکییەکەی بە وڵاتی (چین) گەیشتووە، ئەو باپیرەی دێرینی هەموو مرۆڤەکانی جیهانە.

هەروەها (باز) هێمایە بۆ ئەو زاتانەی بە پلەی باڵای عیرفان گەیشتوون و (شاباز)یش ئەو رابەرانەی یارسانن کە ڕۆحی خوداییان تێداجێگیربووە و لە تەنی مرۆڤدان. وەك (حەزرەتی عەلی کوڕی ئەبی تالیب، بالوولی مایی، باوە سەرهەنگی دەودانی، شاخۆشێنی لوڕستانی، باوە ناوسی جاف، سان سەهاکی بەرنجی)....هتد.

لە دوا دێڕەکانی ئەم بابەتەدا دەڵێین: خودی (هەفتەوانە)ش ئەو زاتانەن کە نازناوی سەیدیان هەڵگرتووە، تێکستەکانی (یارسان) سەبارەت بە هەفتەوانە جیاوازییان تێدایە، بە پێی هەندێك سروودی دینی هەموویان کوڕی (سان سەهاکی بەرزنجی) بوون، ناوبراو ئەو حەوت کوڕەی بە نووری خۆی پاکیکردوونەتە و بوون بە بەپارچەیەك لە نووری خۆی، سەر هەڵقەیان کوڕە گەورەکەیەتی بەناوی (سەی محەممەدی گەورەسووار) و هەفتەوانە جێگەداری (سان سەهاك)ن، ئەمانەش ناوەکانیانن: (سەی محەممەدی گەورە سوار، سەی ئەحمەد= میری سوور، سەی مستەفا سفید پۆش، سەی شەهابوددین، سەی حەبیب شا، سەی عەبدلوەفا= ئەبولوەفا، سەی باوەیسی)، (هەفتەوانە) بە فەرمانی (سان سەهاکی بەرزنجی) لە پەردیوەر و لە ژێر ساجی ئاگردا دەستگیری یەکتریبوون.

هەندێك سەرچاوەی تریش هەن وەك یاداشتەکانی (کرندی)، باسی لەوە کردووە، هەریەك لە (سەی محەممەدی گەورەسوا و سەی میر ئەحمەد= میری سوور) کوڕی شێخ عیسای بەرزنجی بە مانای برای (سان سەهاکی بەرزنجی)ن، هاوکات (سەی شەهابوددین)ی بە خەڵکی ئاغجەلەر لە قەڵەمداوە، هەروەها هەر یەك لە (سەی ئەبولوەفا و سەی مستەفای سفید پۆش)ی بە کوڕی (سەی ئەحمەدی شارەزووری) داناون، سەبارەت بە (سەی باوەیسی)یش بە خەڵکی سازان دراوەتە قەڵەم، سەبارەت بە (سەی حەبیب شا)ش نەوەك هەر بەکوڕی (سان سەهاك) دانەنراوە، بەڵکو بە (ژن) و بە ناوی (یای حەبیبە= سەی حەبیبەی شارەزووری)یەوە ناویهاتووە، بەڵام هەموو سەرچاوەکان لە سەر ئەوە یەکدەنگن کە لە بازنەی (هەفتەوانەن= حەوتەوانە)ن[58].

---

[58] ئەیوب رۆستەم، یارسان، لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی دینییە، لاپەڕە (135، 136).

هونەر لە شیعرەکانی (72)پیرەدا

ئاشکرایە رەخنەگرتنی زانستییانە لە هەر دەقێك پێویستی بە گەلێك مەرج هەیە، وەك: (بەهرە و چەژە و سۆز و ئەندێشەی تایبەتی رەخنەگر)، کە لەسەر رۆشنایی ئەمانە پێویستە لێکدانەوەی مەبەستی دەقەکەو شیکردنەوەی توخمەکانی و دەستنیشانکردنی سروشتی هەموو لایەنەکانی لە (وشە و رستە و دارِشتنی گشتی واتاو ئەندێشەو سۆز)، هەروەها دەستنیشانکردنی جوانی و ناجوانی و راستی و چەوتییەکانی دەقەکە بە شێوەیەکی ئەکادیمی بکرێت[59].

دەقی شیعری کەرەستەی تایبەت بە خۆی هەن کە لە (وشەی دروست، زمانی شیرین، واتای جوان) خۆیان دەردەخەن و پێویستە لە کێشی پەسەنندا ریزبەند بکرێن. دیارە لای هەموو شاعرێك و لە گشت دەقێکی شیعریدا ئەم کەرەستانە بە تەواوەتی و لە جێی خۆیاندا فەراهەمنابن. بۆیە ئەو شاعیرانەی کە ناتوانن کەرەستەکان فەراهەمبکەن شیعرەکانیان دەچنە خانەی پێشکییەوە بۆ شیعر[60].

لە سەر رۆشنایی ئەمەی خرایەروو، ئەگەر بە چاوی رەخنەوە لە شیعرەکانی حەفتاودوو پیرە بروانین زۆر کارێکی قورسە و زوو ماندوو دەبین، چونکە ناتوانین بە شێوەیەکی ئەکادیمی هەڵسەنگاندنیان بۆ بکەین، رێبازەکانی رەخنەسازی کە بریتین لە (رێبازی مێژوویی، رێبازی هونەری، رێبازی دەروونی، رێبازی هەمەرەنگ) بۆ شیکردنەوەی ئەم شیعرانە تەنها دەتوانین کەڵك لە یەکێکیان وەربگرین کە ئەویش رێبازی مێژووییە، چونکە:

1- کارتێکردنی ژینگە بە سەر شاعیرەکان و بەرهەکانیانەوە دیارە کە ئەویش ژینگەی شێخان و پەردیوەرە کە تەنها ریازەتکێشان و خوداپەرستی تیایدا خاڵی باڵادەستبوون لە ژیانی رۆژانەدا.

2- کاریگەری ئەو قۆناغە مێژووییەی کە ئەم جۆرە شیعرانەی تێدا لە دایکبوون کە قۆناغی پەردیوەر و ئاشکراکردنی دیینی یارسان بووە.

بەداخەوە بۆ ئەو قۆناغە بێجگە لە تێکستەکانی یارسان و شیعری ژمارەیەك لەو شاعیرانەی کە دژی رێورەچەکە بوون وەك: (مەلا ئەلیاسی شارەزووری، مەلا غەفوور، مەلا نەسوور، مەلا شەفیع، مەلا سوورە) هیچ شتێکی تر لە بەردەستدا نییە، هەتاکو بتوانین بەراوردێکی شیعرەکانی حەفتاو دوو

---

59 د. کامل حسن بەصیر، مێژووی رەخنەسازی، بەشی یەکەم، لاپەرە (5،6،7).

60 شمس الدین محمد بن قیس الرلزی، منتخب المعجم فی اشعار العجم، بە کوشش دکتور ناصر الدین شا حسینی، لاپەرە (65)، چاپخانە سپهر، 1348.

پیرە لە گەڵ شاعیرانی تری سەردەمەکەدا لە رووی هونەری شیعرەوە بکەین، شیعری ئەم مەلایانەش کە ناومانهێنان تەنها چەند پارچەیەکن کە زۆربەیان هەم ئامۆژگاری و هەم جۆرێك لە رەخنە و توانجگرتنن لە (عابدینی جاف) کە چووەتە سەر دیینی یارسان و بووە بە یاری (سان سەهاك)، ئیتر هیچ شتێکی تر لە بەردەستدا نییە، هەتاکو بتوانین جۆرە بەراوردێك لە رووی هونەری شیعرەوە لە نێوان شیعرەکانی بارگە بارگە و شیعری شاعیرە هاوسەردەمەکانیان بکەین.

دەتوانین بڵێین ئەگەر لە رووگەی رێبازی هونەرییەوە هەڵسەنگاندن بۆ شیعرەکانی حەفتاودوو پیرە بکەین، دەبینین بە دەرن لەو جوانگەرییەی کە ئەم رێبازە پشتی پێدەبەستێت، چونکە رێبازی هونەری زیاتر لە تەك فۆرم و لە رووی وشەسازی و رستەسازی و رەوانبێژییەوە بەرهەمەکە شیدەکاتەوە کە شیعرەکانی حەفتاودوو پیرە لەم بوارانەدا زۆر دەستکورت و کەمبوودن، هەرگیز ناتوانن وەڵامی ئەو پرسیارە بدەنەوە کە دەپرسێت ئایا دەقەکان هەتا چە رادەیەك وەك نموونەی سەرکەوتووی دەقە وێژەییە هاوچەشنەکانیانن[61].

لێرەوە دەڵێین شیعرەکانی حەفتاودوو پیرە بە شێوەیەکی تا رادەیەك گشتی و تەنها چەند دێڕێکیان نەبێت، وەك دەقی شیعری لە رووی (ئیماجێشن= وێنەی شیعری) و جوانکاری و فۆرم و ترپەو خورپە و ئەندێشەی ناسکەوە زۆر لاوازن و تەنها لایەنە عیرفانی و دیندارییەکە تیایاندا بالآدەستە، لەم بوارەدا دەتوانرێت خوێندنەوەی شیعری عیرفانی کوردییان بۆ بکرێت، چونکە چەندین بابەتی گرنگی عیرفانی دەخەنەڕوو وەك: (ئالوهیەت، بارگەی خودایی، پەردە لە نێوان پەروەردگار و بەندەکانی، تەجەلی، راستی خوداناسی، نهێنی، ساجی ئاگر، سیمرغ، باز و شاباز، پەیمانی ئەزەلی، یار.....هتد)، هەروەها بایەخێکی مێژووییان هەیە بەوەی گەلێك رازی مێژوویی تایبەت بە پێغەمبەران و پیاوچاکان و پادشاو حوکمڕانان لە سەر بنەمای دۆناودۆنی رۆحەکان لە جەستەیەکەوە بۆ جەستەیەکی تر لە قۆناغە مێژووییە جیاوازەکاندا، هەر لە سەردەمی دێرینەوە هەتا سەردەمی ژیانی دانەرەکانیان دەخەنەپێشچاو.

هیچ زیادەرۆییەکی تێدا نییە ئەگەر بڵێین لە هەندێ دێڕدا بێسەلیقەیی لە هۆنینەوەی شیعردا بە زەقی دەردەکەوێت، هاوکات هەڵەی بەرچاو لە وشەسازی و کێش و سەروادا هەن، لە هەمانکات و لە هەمان شوێندا بابەتی عیرفانی گرنگ قسەیان لێوەکراوە، کەواتە دەتوانین بەرهەمەکانی بازنەی (72)پیرە کە لە کتێبی (بارگە بارگە)دا خراونەتەڕوو، زیاتر وەك عیرفان قسەیان لێوە بکەین نەوەك شیعر. ئەمەش هیچ شورەییەك بۆ شیعرەکان دروستناکات، چونکە تەنها تێکستە شیعرییەکانی (72) پیرە نین کە بەمجۆرەن، ئەگەر بێین و بەراوردێك لە نێوان شیعرەکانی

---

[61] د. کامل حسن بەصیر، مێژووی رەخنەسازی، بەشی یەکەم، لاپەڕە (33، 34).

حەزرەتی (مەولەوی) و (عقیدە المرضية)کەیدا بکەین، هەمان ئەم حاڵەتە لەوێش بە ئاشکرایی دەبینرێت.

پاش ئەم دێڕانە با لە بڕگەی دووەمی بەندی (43)ی بارگە بارگە وردببینەوە کە تیایدا (پیردانیالی داڵەهۆیی) فەرموویەتی:

عالەم ساچنا عالەم ساچنا

مەولام جە نووری عالەم ساچنا

عالەم وە ئادەم پێ وێش راچنا

ئەو نورەش جە پشت بنیام داچنا

ئەم دێڕانە ئەگەر وەك دەقی شیعری بە چاوی رەخنەوە سەیریانبکەین، ئەوە زۆر لاواز و بێمانان و هونەرێکیان تیێدا نییە و تەنها وەك رێزکردنی وشە دێنە پێشچاو، بەڵام لە رووی عیرفانەوە زۆر بەرز و مانادارن، چونکە باس لە ئافەریدەکردنی جیهان و یەکەم مرۆڤ دەکەن و ئەوە ڕووندەکەنەوە کە نووری یەزدانی لە جەستەی (ئادەم)دایە و لە قۆناغی (پەردیوەر)یشدا لە پشتی (پیر بنیامن)دایە[62].

---

[62] سەرەنجامٚ بارگە بارگەٚ لاپەڕە (135).

هێڵی سەرەکی باوەڕ لە شیعرە عیرفانییەکانی (بارگە بارگە)دا

واتای بارگە:

ئاشکرایە (بارگە) خۆی لە خۆیدا شوێنی خستنی (بار)ە، مرۆڤ لەو شوێنەدا باردەخات بۆ ماوەیەك دەحەوێتە و ئەگەر کارێکی پێویستی هەبێت ئەنجامی دەدات، بۆشی هەیە لە بارگەدا نەوایەکی کاتی لە خێوەت، یان کەپر، یان هەر شتێکی تر هەبن، بەڵام لێرەدا (بارگە) ئەم واتایە هەڵناگرێت، بەڵکو واتایەکی عیرفانی گەورەی هەیە، بە پێی باوەڕی یارسانەکان لە سەرانسەری تەمەنی دونیادا (72) بارگەی خودایی دێنە سەر زەوی و هەر بارگەیەکیشیان لە سەردەمێکی مێژوویی جیاوازدایە لەوی تریان، یەکەم بارگە لە جیهانی ڕەوانەکانەوە[4] دێت و لە (کەعبە)ی پیرۆز دادەبەزێت. لە بارگەی (72)هەمیندا هەموو مرۆڤەکان بە دڵێکی پاك و ڕووناك بە نووری خودایی ڕوودەکەنە خودا پەرستی و ئاسوودە دەبن.

بۆچوونە نێو ئەم بابەتە لەوەوە دەسپێدەکەین کە (عیرفان) لە شیعری کوردیدا مێژوویەکی دێرینی هەیە، بەڵام بەداخەوە خۆمان بێئەمەکی بەرامبەر بەو مێژووە دەکەین و هەندێکجار نەزانانە توانجی لێدەدەین و گومانی لێدەکەین، خۆ ئەمەش هەر یەکێکە لەو نەهامەتییانەی کە ئێمەی کورد دەستێکی باڵامان تیایاندایە و هەمیشە شتە خۆماڵییەکانی خۆمان لە هەموو بوارێکدا بە بچووك و کەم سەیردەکەوین و پێمانوایە ئێمە نەهیچمان بووە و نە بە خاوەنی هیچ دەبین، لەم بوارەدا نووسەری وامان هەیە زۆر بێباکانە باسی لەوەکردووە کە کورد تەنها دێڕە شیعرێکی عیرفانی نییە، لێرەدا من ئەوەندەی مەبەستم دەرخستنی ڕاستییەکانە لە سەر ڕۆشنایی تێکست و دەستنووسی خۆماڵی، هەرگیز مەبەستم ناوهێنان و توانجلێدانی ئەو بەڕێزانە نییە، چونکە دڵنیام لەوەی هەم لە سامانە عیرفانییەکە و هەم لە زمانی سامانەکەش بێئاگان.

دەچمە سەر ئەوەی کە مێژووی دەستپێکردنی عیرفان لە شیعری کوردیدا بۆ ناوەڕاستی سەدەی دووەمی کۆچی دەگەڕێتەوە و ڕاستەوراست لە شیعرەکانی (بالوولی مایی) و یارەکانیەوە سەرچاوەدەگرێت، ناوبراو کە بە پێی (سەرەنجام) لە ناوەڕاستی سەدەی دووەمی کۆچی لە لۆڕستان

---

[4] جیهانی ڕەوانەکان لای یارسانەکان بە (کێوی نهێنییەکان)یش ناویهاتووە.

له دایکبووه به داهێنەری ڕێوڕەچەی یارسان دادەنرێت[2]، زاناو داناو عاریفێکی گەورەی سەردەمی خۆی بووه و هەوڵی زیندووکردنەوەی دینه ئێرانییەکانی داوه، وەك لەم دێڕانەدا دەردەکەوێت:

ئەو واتەی یاران ئەو واتەی یاران
ئێمه دێوانەین ئەو واتەی یاران
هەنێ مەگێڵین یەك یەك شاران
تا زیندەکەریم ئایین ئێران

سەبارەت به شیعره عیرفانییەکانی ناوبراو هەروەها چەن کەسێك له گەوره یارانی ئەم نموونانه دەخەینەپێشچاو. با خوێنەری ئازیز لێیان وردبێتەوه:

نموونەی یەکەم:

دێوانەی زایردێوانەی زایر
دانای یارانم دێوانەی زایر
زایر وه عەبەس کەوتەن وه بایر
ڕەجەبم نەسیم لوڕەمەن ئایر

له دوو دێڕەدا (بالوولی مایی) پڕ بەدەم پێماندەڵێت: له ڕواڵەتدا شێت و دێوانه دێمەپێشچاو، بەڵام من دانای یارەکانم و رابەرایەتییان دەکەم، (ڕەجەب)م مەبەستی (باوه ڕەجەبی لۆڕستانی)یه شنەی شەماڵه بۆ دۆستان و شوێنکەوتوان و (لوڕه)یشم مەبەستی (باوه لوڕەی لوڕستانی)یه بۆ دوژمنانم ئاگره، به پێی باوەڕی یارسانەکان (باوه ڕەجەب و باوه لوڕه) دوو فریشتەی سەردەمی بەرجەستەبوونی ڕەوانی خودایین له تەنی (بالوولی مایی)دا.

نموونەی دووەم:

سوجدەی جەم بەردین سوجدەی جەم بەردین
ئارۆ نه جەمدا سوجدەی جەم بەردین
هیمەت نه دەرگای یار تەڵەب کەردین
زەڕێ نه ئاوی کەوسەرش وەردین[3]

واتای ئەم دێڕه بەمشێوەیه: ئەمڕۆ له جەمدا که مەبەستی کۆبوونەوەی دینییه کڕنووشمان برد و له پەروەردگارمان داوای هێز و کۆمەکمان کرد، کەمێك له ئاوی کەوسەری ئەومان خواردەوه. لێرەدا پێویسته بڵێین مەبەستی (بالوولی مایی) له وشەی (یار) پەروەردگاری مەزنه.

---

[2] ورده سەرەنجام، لاپەڕه (581).

[3] سدیقی بۆرەکەیی، مێژووی وێژەی کوردی، بەرگی دووەم، لاپەڕه (51)، چاپخانه، چهر تبریز، 1370.

نموونەی سێیەم:
ئەو سەراپەردە ئەو سەراپەردە
جبرەئیلەنان ئەو سەراپەردە

موحەممەد بەردم ئەو پشت پەردە
قەولێوەم چەنی بەهلوولم کەردە

ئەم دوو دێڕە لە شیعرە عیرفانییەکانی (باوە لوڕەی لوڕستانی)ن کە یەکێکبووە لە یارە گەورەکانی (بالوولی مایی) و واتاکەیان بەمشێوەیە: من (محەممەد)م بردە پشتی پەردە و ئەو پەیامەم پێگەیاند کە (بالوول) پێمی رایسپاردبوو، بۆ ئەوەش لە سەر پەردەی ئاسمانەوە بە مەبەستی گەیاندنی پەیامەکە هاتمە خوارێ، ئەم دەمە من (جوبریل) بووم. ئەوەتا (باوە لوڕە) زۆر بە ئاشکرا پێماندەڵێت، ئەو لەسەردەمی دابەزاندنی سروش بۆ پێغەمبەری گەورەی ئیسلام (جوبریل) بووە و ئێستا لە دوونی (باوە لوڕە)دایە، هەروەها باس لەوە دەکات کە بەڵێنی بە (بالوولی مایی) داوە ئەو پەیامە بگەیەنێت، ئەمەش باوەڕی یارسانەکان دووپاتدەکاتەوە کە پێیانوایە، رۆحانییەت و جیسمانییەت لای ناوبراو پێکەوە موتوربەبوون.

هەروەها (باوە رەجەبی لوڕستانی) کە ئەمیش یەکێکبووە لە یارە گەورەکانی (بالوولی مایی) لەم دێڕانەی خوارەوەدا بەمشێوە هاتووتە گۆ:

نموونەی چوارەم:
ساقیا دەستم ساقیا دەستم
جامێ تەر باوەر بگێرە دەستم
ئەز جە مەیخانەی رۆی ئەلەست مەستم
وە مەستی پەیمان ئاییینم بەستم

واتای ئەم دێڕانە بەمشێوەیە: ئەی مەیگێڕ بە جامێکی تری مەیەوە دەستمبگرەوە، ئەگەرچی من هەر لە رۆژی ئەلەستەوە مەستم و بە مەستییەوە پەیمانی دیینی خۆمم بەستووە، مەبەستی لە مەی لێرەدا مەی یەزدانی و مەیگێڕیش خودی یەزدانە.

هۆنینەوەی شیعری عیرفانی لای رابەران و پیران و دانایانی یارسان، هەر لە سەردەمی (بالوولی مایی) و پاشان لە قوناغە مێژووییە جیاوازەکانی تری ژیانی گەورە رابەرەکانی یارسان لەوانە: (باوە سەرهەنگی دەودانی، (شاخۆشێن= موبارەك شا)، باوا ناوسی سەرگەتی، سان سەهاکی بەرزنجی) و

تەنانەت هەتا کۆتایی سەدەی سیانزەیەمی کۆچی بەشێوەیەك لە شێوەکان لە ناو تێکستەکانی (یارسان)دا بەرچاودەکەون. ئەوەتا (دەروێش نەورۆزی سۆرانی) کە لە سەدەی سیانزەیەمی زایینیدا ژیاوە، وتوویەتی:

بالوول زاتێوەن زات یەکانە
عامیان ماچا بالوول دێوانە
کێ دی دێوانە وەی تەور دانا بۆ
مەر گەو نە مەیدان گەردوون زانا بۆ

ناوبراو لەم دێڕانەدا باوەڕی خۆی و هاودیینەکانی خستووەتەڕوو، بە راشکاوی باسی لەوە کردووە کە بالوول زاتێکی یەکانەیە، بەلاّم خەلّکی نەزان بە شێتی دەزانن، هەروەها خەسلّەتی (دانا و زانا)ی داوەتی کە هەردووکیان خەسلّەتی خودی پەروەردگارن.

لە ناو شیعری شاعیرانمان لە قۆناغەکانی دواتریشدا، هێماو بابەتی عیرفانی زۆر بەرچاودەکەون، ئێمە لێرەدا چەند دێڕێك لە شیعری حەزرەتی (مەولەوی) بە نموونە دەهێنینەوە، کە بەڕێزێك لە کتێبێکیدا نووسیویەتی (مەولەوی) لە هەموو ژیانیدا نەیتوانیوە تاکە شعرێکی عیرفانی بنووسێت، بە راستی ئەم دەربڕینە لە لایەن ئەو بەڕێزەوە کە وەك پێشتر وتمان پێویست بە ناوهێنانی ناکات، بە خۆی بزانێت یان نا، لە لایەکەوە بە کەم سەیرکردنی ئەدەبی کوردییە، لە لایەکی ترەوە ستەمەکردنە لە حەزرەتی مەولەوی. راستە مەولەوی لە رێی سۆفیگەریی لە رووی روالّەتەکەیەوە، نەیتوانیوە بگاتە (بەقای دوای فەنا) و ببێت بە رێنمایکارێکی تەواو و تەواوکار و بچێتە ئەو دۆخەی کە پێیدەوترێت (السیر فی اللە)، ئیتر لە زانستی خودایی بەهرەمەند ببێت، چونکە شیعرەکانی خۆی دەربڕی ئەم حالّەتەن، بۆ نموونە روویکردوەتە پیرەکەی و فەرموویەتی:

حەیفەن تۆ میراو سەرجۆی بادە بی
وە هەر کەس و قەد کەفاف دادە بی
من کەشتم رووزەرد هامفەردانم بۆ
دانەم رووسیای هام دەردانم بۆ
سا هۆرکەر بابێ جۆ جۆ جۆگەی مەی
وەسەر کەشتمدا پەی پەی پەیا پەی[لخ].

---

[4] ئەمین شێخ عەلائەددین بەرزنجی، تەصەوف چییە، لاپەڕە (503)، بەغداد 1985.

لەم دێڕانەدا گەورەترین دۆخی دەستەوداوێنبوونی مورید بۆ پیرەکەی بەرجەستەبووە، ئەوە دەرکەووتووە کە هێشتا (مەولەوی) لە رووی رەوانییەوە بە بێ پیرەکەی هیچی پێناکرێت، کێڵگەی بەرهەمی لە بواری خوداپەرستیدا وشکە و داوای بەردانەوەی ئاو لە پیرەکەی دەکات هەتا لە ناو هاورێکانیدا رووزەرد نەبێت. بەڵام بەرامبەر بەمە چەندین دێڕە شیعری تری هەن کە بەر لەم دێڕە شیعرانەی نووسراون، نەوەك هەر دەتوانرێت ناوی شیعری عیرفانییان لێبنرێت، بەڵکو وان لە کرۆکی عیرفانداو هیچیان لە شیعری گەورە عاریفەکان کەمتر نییە، وەك فەرموویەتی:

ساقی بدە پێم جامەکەی سەرشار

تا کەس نەزانۆ منەنان یان یار

(مەولەوی) لێرەدا داوای مەی یەزدانی لە خودی مەیگێڕ (خودای تاك و تەنیا) دەکات، وشەی (یار)یش لە کۆتایی نیوەدێڕی شیعری دووەمدا دووبارە مەبەستی خودایە، نە مەبەستی پیرەکەی و نە مەبەستی خۆشەویستەکەیەتی، بە ئاشکرا دەڵێت: بەو مەیە بە شێوەیەك سەرمەستمبکە تا کەس نەزانێت (من)م، یان (یار). بۆ زیاتر دەرخستنی واتای وشەی (یار)، با کەمێك لەم دێڕە شیعرە وردببینەوە کە لە سروودی ژمارە (7)ی یارسانەکاندا هاتووە:

ئەوەڵ ئاخر یار ئەوەڵ ئاخریار

بوانم سەنای ئەوەڵ ئاخر یار[5]

لە دەقی قورئانی (پیرۆز)یشدا هاتووە: (هو الاول والاخر و الظاهر والباطن)[6].

باشە ئێمە دەپرسین ئەم دەربڕینەی مەولەوی چی لە دەربڕینەکانی (مەنسووری هەلاج و حافیزی شیرازی) کەمترە؟؟؟.

هەروەها لە دێڕە شعرێکی تردا فەرموویەتی:

بازارەن وادەی مامەڵەن ساقی

ها بگرە فانی وەی بدەر باقی

لێرەدا شاعیر چووەتە بازاڕی خودایی و مامەڵە لە گەڵ پەروەردگارەکەی دەکات، لەو مامەڵەیەیدا مەبەستێتی ژیانی براوەی دونیایی بە ژیانی جاویدانی بگۆڕێتەوە، ئایا ئەم رووساخی و مامەڵەکردنە بێجگە لای عاریفەکان، لای کەسانی تر هەبووە؟؟.

هەر بۆ ئەوەی بوونی عیرفان لە چەند دێڕە شعرێکی (مەولەوی)دا بسەلمێنین، با لەم دێڕە وردببینەوە:

---

[5] ماشاءاللة سوری، سروودهای دیینی یارسان، سروودی ژمارە (7).

[6] قورئانی پیرۆز، سوورەتی حەدید، ئایەتی سێیەم.

هەرچی دابێت پێم یەك یەك دامەوە

حیسابی حەشرت وا وە لامەوە

لێرەدا مەولەوی زۆر بێدەربایسانە هاتووەتە گۆ، بە پەروەردگارەکەی وتووە: هەرچی تۆ بە منت دابوو لێتسەندمەوە، مەبەستی لە مەرگی عەنبەر خاتوون، لە دەستدانی چاوەکانی، شکانی پشتی، سووتانی کتێبخانەکەیەتی، کەواتە لەم دونیادا بە هیچ شتێك قەرزدار نیم و تەنها حیسابی حەشر ماوە کە پێی قەرزدار بم، بە دڵنیاییەوە دەڵێین ئەم دەربڕینە دەربڕینێکی عارفانەیە.

کەواتە پێویستە لێرەدا بڵێین، لەم شیعرانەدا حەزرەتی مەولەوی کەسێکی (ڕێکەری کێشکراو= سالك مجذوب) نییە، بەڵکو کەسێکی (کێشکراوی ڕێکەرە= مجذوب سالك)ە[7].

ئەم نموونانە بەسن بۆ ئەوەی بڵێین کورد دارای شیعری عیرفانییە و سامانێکی گەورەی لەم بوارەدا هەیە، هەر لێرەشەوە دەچینە سەر شیعرە عیرفانییەکانی (بارگە بارگە) لە خوێندنەوەیاندا بۆمان دەردەکەوێت، یارسانەکان باوەڕی تەواویان هەیە کە خودای گەورە خۆی سەرچاوەی هەموو بوونێکە (ئاسمان و زەوی، ئاو و هەوا، هەموو زیندەوەرەکان، ڕووەك و شینایی) لە ناو ئەم گەردوونەدا لە ژێر فەرمانی ئەودان، دونیای لە نووری خوی و مرۆڤیشی لە ڕەوانی خۆی و مادە ئافەریدەکردوون کە مادەکانیش (خۆڵ و ئاو)ن، هەر لێرەوە بوونی خودا بوونی ڕاستەقینەیە و هەموو بوونەکانی تریش سێبەری ئەون، سەبارەت بە ئەفراندنی مرۆڤ لە ڕەوانی خودایی و خۆڵ و ئاو لە ناو تێکستەکانی یارساندا شیعرو پەخشان هەن، زمانی پەخشانەکان کۆن دیارە و هینی شیعرەکانیش نوێترە، بەڵام لە هەردوو حاڵەتەکەدا گەوهەری بابەتەکات یەکە، بۆ نموونە لێرەدا چەندێڕێك لە پەخشان و شیعرەکان دەنووسینەوە:

أ پەخشان: لە کتێبی سروودهای دینی یارسان (21) پەخشان لە پەخشانە پیرۆزەکانی یارسان بڵاوکراونەتەوە[8]، زۆر بە وردبینییەوە ئەو پەخشانانەم خوێندنەوە و بۆ لێکدانەوەی ماناکانیشیان خۆم ماندووکرد، زۆرجار هەستم بە لەنگی و بێمانایی چەند وشە و دەستەواژەیەك دەکرد، لێرەدا تەنها ئەو پەخشانە دەنووسمەوە کە بۆ ئەم بابەتە بایەخی هەیە و تایبەتە بە ئەفراندنی مرۆڤ. ئەم پەخشانە ژمارە (5)ی هەڵگرتووە و ئەمەش ناوەرۆکەکەیەتی:

پەخشانی پێنجەم: بەعد حەزرەتی ئادەم و حەوا ئیجادش کەردوە ئینس و جەننی ئیجادش کەردەبی، یەعنی شەش دۆرە هەن غەیر جە ئادەم سازنا وە فەناکەرد، وە بەعد ئەوان ئادەمش

---

[7] خوێنەری ئازیز، بە مەبەستی زیاتر تێگەیشتن لە (سالك مجذوب) و (مجذوب سالك) دەتوانیت کتێبی (مبانی تصوف و عرفان، د. قاسم انصاری، چاپی چوارەم، انتشارات طهوری) بخوێنیتەوە.

[8] ماشا الله سووری، سروودهای دینی یارسان، گرداورده و ترجمه، تهران، 1366.

درووستکەرد کە ئەشرەف مەخلووقاتەن، کە هەق مایل داشت جیلوەی زات وە بەشەر باوەرۆ وە هەفتەن چهارتەن وە خودی هەق هەم وە سیڕ بەیاو تەما و غولامان هەم بەسەر یاوەرۆ ئاما وە دوونی بەشەروە زاتی میهمانی خەیلێ ئامان، تا دۆرەی (عەلی) زات وە بەشەر هەردوو داخڵ کەرد و دینی شەریعەت مەحەممەد قەراردا، هەفتەن هەفتەوانە وە هەفتێ و دوو پیر هەم وە دۆرەی شەریعەت تەمام بین[9].

واتای پەخشانەکە: دوای ئەوە (حەزرەتی ئادەم) وەك بەڕێزترین درووستکراو و (حەوا)ی درووستکردوون، (هەق= خودا) نیازی ئەوەی کرد جیلوەی خودی خۆی بگەیێنێتە مرۆڤ، ئەمەش درێژەیکێشاوە هەتاکو دەورەی (عەلی) کە خودا خۆی خستووەتە تەنی (عەلی)یەوە و دینی شەریعەتی محەممەدی بڕیارداوە، حەفتەن و حەفتەوانە و حەفتا و دووپیر لە (دەورەی شەریعەت)دا تەواوبوون.

ب/ سروود: لێرەدا سروودی دروستبوونی دونیاو ئافەریدەکردنی یەکەم مرۆڤ دەنووسینەوە کە لە لایەن (خان ئەڵماسی لۆڕستانی)یەوە هۆنراوەتەوە و ناوەرۆکی پەخشانەکانی ژمارە (1، 2، 5،4،3) لەخۆدەگرێت، بە پێی سەرچاوەکانی یارسان، ناوبراو کوڕی (محەممەد بەگی لۆڕستانی)یە و ساڵی (1072ك) لە لۆڕستان لە دایکبووە و دانەری یەکێك لە کەلامەکانی یارسانە بە ناوی (کەلامی خان ئەڵماس)، خان ئەڵماسی لۆڕستانی پایەیەکی گەورەی لای یارسانەکان هەیە، هەر بۆنموونە (زولفەقاڕی گۆران) لە دێڕە شیعرێکدا وتوویەتی:

جە سەنەی هەزار صەد و سی و هەشت

خان ئەڵماس لوا ئۆ دڵێ بە هەشت.

ئەم دێڕە شیعرە هاوکات بەڵگەیە بۆ ئەوەی ناوبراو ساڵی (1138ك) کۆچی دواییکردووە[10].

ئێستاش دێینە سەر سروودەکە و بەدرێژی دەینووسینەوە چونکە بۆ تێگەیشتنی بابەتەکە زۆر بەسوودە:

هەفت دوونەن بەیان بۆ ڤاچان پێتان

نە حەقیقەت بزانان عەعلووم بۆ لێتان

ئەوسا نەلەو بێ نە ئاریا بێ

نە ئەرش بێ نەفەرش جیهان دەریا بێ

---

[9] محەممەد ئەمین هەورامانی، کاکەیی، لاپەڕە (162)، بەغداد، 1984ز.

[10] ئەیووب ڕۆستەم، یارسان، لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی دینییە، لاپەڕە (173)، سلێمانی، 2006.

مەولا ڤە دووڕ بێ دووڕ ڤە تەی دەریا
ڤە دووڕ بەر ئاما جیهان کەرد مەهیا
ناوی ڤێش نیا ڤە خاڤەندگار
عەرش و قورش و فەرش ئەوسا داقەرار
هەفتاد هەزار ساڵ تاك و تەنیا فەرد
ڤە رووی دەلیاڤە چۆگان بازی کەرد
نە خاکی بسات سازا جبرائیل
تا بی ڤە هامڕاز خالقی جەلیل
ئەڤەڵ ئیجاد کەرد چوار مەلەك هەر چوار
ئاسمان زەمین ئەوسا دا قەرار
لە سڕی قودرەت درووست کەرد عالەم
هەفت تەبەق ڤە پشت ماهی کەرد مەحکەم
ڤە سڕی قودرەت خالقی ئەکبەر
چهار جەستە هەر چهار ئاوەرد ئەو نەزەر
مودەت عەهدێ بی ڤە مابەین ڤیەرد
زەڕڕات عالەم ڤە خەیاڵ ئاوەرد
فەرما مەلەکم ئەخی جبرائیل
بچن خاك بارن ئەز کۆ سەرەندیل
بەلکەی بونیادی ئادەمیزاد کەیم
دڵی ئادەمی ڤەی دنیا شاد کەیم
مەلەکان یەك یەك داخڵ بین ڤە خاك
ڤە حوکمی موعجیز پاشای بێ باك
خاك حاشا مەکەرد مەگرەڤا شیڤەن
ئامانەن تاقەت ئادەمیم نیەن
مەلەکان یەك یەك ئەرز کەردەن ڤە شاه
خاك ئادەمی مەکەرۆ حاشا
فەرما ئیزائیل ڤە تاب و تاجیل
تۆ مەئمووری خاك ڤە کۆی سەرەندیل

ئیزرائیل ڤە قار داخلٚ بی ڤە خاك

ڤە حوكمی موعجیز پادشای بیٚ باك

خاك حاشا مەكەرد مەگرەڤا زار زار

بوەخشەم وناز بینای كردگار

ئیزرائیل زەڕڕیٚ رەم ناوەرد ڤە دلٚ

نیشی سەركەجیٚش مەحكەم ڤست ڤە گلٚ

قوڤەت دا شاپەڕ ڤە جا ڤڕیٚزا

بالٚ دا ڤە هەم نیشت ڤە رووی هەوا

خاك ئاڤەرد نیا ڤە حزووری شاه

ڤادەی خزمەتم ئاڤەردەن ڤە جا

شاه ڤات مەلەكەن ئەخی جبرائیل

ئەو مشتی خاكە بكەن ڤە خەمیر

ئەو خاك تەیار خەمیرش بساز

ئادەم ئیجاد كەن ڤە صدقی نیاز

ڤە چهار عەناصر خەمیرش ساختەن

ڤە شكلٚی مەولام قالٚبش ساختەن

دەستی یەدوللاٚ شای خاڤەندگار

ڤە دوونی مەولام ڤیٚش كەرد ئاشكار

مەلەكان بوڤاچەم یەك یەك ڤە جا

حازر و مەوجود ڤە حزووری شاه

ئەڤەلٚ كە سەلمان كاكە رەزا بیٚ

تەحقیق بزانەن جبرائیل ئەو بیٚ

دییەم كە ڤەنبەر زاتی میكائیل

ڤە راگەی راست ئەو مەبۆ دەلیل

سیٚیەم محەممەد زاتی ئیسرافیل

ڤە فەرمانی حەق جەباری جەلیل

چوڤارەم ئیزرائیل سڕی هەق وێشەن

حوکمی قابضی هەر هەق ویشەن[لجلج]

واتای ئەم سرووده بەمشێوەیە: حەوت دوونە وەرن با پێتان بڵێم هەتاکو بە ڕێگەی شەیتاندا نەچن، ئەوسا هیچکام لە (لەوح، عەرش، فەرش) نەبوون، ئەم جیهانە سەراپای دەریا بوو، (مەولا= خودا) دووڕ بوو لە ناو ئەم دەریاوە دەرهات و ناوی خۆی بە (خاوەنگار) نا، ئینجا (عەرش و قورش و فەرش)ی درووستکردن، حەفتا هەزار ساڵ بە تەنها بوو ئەوسا (جبرائیل)ی بۆ هامرازی خۆی درووستکرد، ئینجا چوار فریشتەکانی درووستکردن و بە هێزی نهێنی خۆی حەوت چینی جیهانی لە سەر پشتی ماسی دامەزراندن، کاتێك ویستی مرۆڤ درووستبکات ، فەرمانیدا بە (جوبرائیل) بڕوات خاکی کێوی (سەرەندیل)ی بۆ بهێنێت، بەڵام هەم جوبرائیل و هەم فریشتەکانی تریش نەیانتوانی خۆڵەکەی بۆ بهێنن چونکە خاك وتبووی تاقەتی بوون بە (مرۆڤ)م نییە، هەر بۆیە فریشتەکان یەك لە دوای یەك گەڕانەوە بۆ لای (شا= خودا) و وتیان خاك لە بەمرڤبوون نکولیدەکات، ئینجا (شا= خودا) بۆهەمان مەبەست فەرمانی بە (ئیزرائیل)دا، ئەویش بە خێرایی ڕۆیشت و بەتووڕەییەوە چووە ناو خاکەوە، هەرچەندە (خاك) نکولیدەکرد و کردیە شێوەن و زاری، ئیزرائیل گەردیلەیەك بەزەیی پێدانەهاتەوە و لووتی بەزەویدا کرد و مشتێك خۆڵی دەرهێنا، لە جێگەی خۆیەوە هەڵسایەوە و باڵی بەیەکدادان و لە رووی هەواوە بۆ خزمەتی (شا=خودا) گەڕیەوە، (شا=خودا) فەرمووی برا (جوبرائیل)ئەو مشتە خۆڵە بکەن بە هەویر، هەویرەکە درووستکراو لە سەر شێوەی (مەولام= مەبەست حەزرەتی عەلی کوڕی ئەبی تالیب[لحلج])ە قاڵب داڕێژرا، ئەوجا شای خاوەندگار لە تەنی مەولام خۆی ئاشکراکرد، فریشتەکان هەریەکەو لە جێی خۆی لە حوزووریدا ئامادەبوون، یەکەمیان (سەلمان کاکا رەدائی بە دڵنیاییەوە بزانن جوبرائیل ئەو بوو، دووەمیان قەنبەر خودی (میکائیل)ە و لە سەر ڕێگەی راست دەبێتە ڕێپیشاندەر، سێیەم (محەممەد) خودی (ئیسرافیل)ە و چوارەمیش (ئیزرائیل)ە کە سرِی خودایی لایەتی و مافی گیان کێشانی بەدەستە[لحلج].

ئەو باوەڕەی لە دێڕی سێیەمی شیعرەکەدا خراوەتەڕوو، کە گوایا لە سەرەتاوە(مەولا= پەروەردگار) دوڕێك بووە لە ناو دەریادا و لە دووڕەکە دەرهاتووە و جیهانی ئافەریدەکردووە، ئالێرەدا بۆ بیرخستنەوە دێڕە شیعرەکە دەنووسینەوە:

---

[11] هەمان سەرچاوە، لاپەڕەکانی (173 ، 175).

[لحلج] یارسانەکان پێیانوایە (یەکەم مرۆڤ =حەزرەتی ئادەم) کە خودا ئافەریدەی کردووە لە شێوەی (حەزرەتی عەلی کوڕی ئەبی تالیب)دا بووە.

[لحلج] ئەرکی چوار فریشتەکە لەو حەوت قۆناغەی بەرجەستەبوونی رەوانی خودایی لە تەنی مرۆڤدا هەر هەمان ئەرکە و تەنها ناوەکانیان گۆڕانیان بەسەردادێت.

مەولام ڤە دوڕ بی دوڕ فەتەی دەریا
ڤە دوڕ بەرئاما جیهان کەرد مەهیا

تەنها لە تێکستەکانی (یارسان)دا نەخراوەتەڕوو، بەڵکو دیینی پیرۆزی ئیسلامیش لەم بوارەدا هەر هەمان ئاکاری هەیە، لە (ئیبن عەباس) و چەندین کەسێکی ترەوە دەگێڕنەوە کە فەرموویانە:
یەکەمجار خودای گەورە (ئاو)ی ئافەریدە کردووە و عەرشی یەزدانی بەسەرئاوەوە بووە، لە ناو ئاوەوە دووکەڵێکی دەرکردووە، دووکەڵەکە بەرزبووەتەوە و بووە بە (ئاسمان)، ئینجا بەفەرمانی خۆی ئاوەکەکە وشکبووەتەوە و ناوی زەوی لێناوە[14]**. کاتێکیش کە ویستوویەتی مرۆڤ ئافەریدەبکات بە فریشتەکانی فەرمووە** (انی جاعل فی الارض خلیفة)**، وەڵامی ئەوانیش بەمشێوەیە بووە** (اتحعل فیها من یفسد فیها ویسفك الدماء ونحن نسبح بحمدك ونقدس لك)**، لە وەڵامیاندا پەروەردگار فەرموویەتی:** (انی اعلم مالا تعلمون)**. ئینجا بە فەرمانی پەروەردگار حەزرەتی ئادەم لە رەوانی خودایی و قوڕ دروستکراوە**[15]**.**
بەڵام لە دیینی (زەردەشتی)دا باس لەوە کراوە کە (ئاهورامەزدا) جیهان و هەموو بوونەوەرەکانی بە شەش قۆناغ ئافەریدەکردوون، بە پێی باوەڕی شوێنکەوتووانی ئەم دیینە ئاوەکان لە قۆناغە دوومدا ئافەریدەکراون کە پێیدەوترێت میدیۆشم = Mdidushem**: مرۆڤیش لە قۆناغی شەشەمدا ئافەریدەکراوە کە (هەمسپدمدم** Hamaspathmadm**: پێدەوترێت**[16]**.**
هەر لە بواری ئافەریدەکردنی یەکەم مرۆڤدا (عابدینی جاف[17]**) لە بەندی** (18)**، کتێبی (دەورەی عابدین)دا هاتووە:**

---

[14] **ابی الحسن علی بن الحسین بن علی المسعودی، مروج الذهب ومعادن الجوهر، المجلد الاول، ص** (28)**، بتحقیق (محمد محی الدین عبدالحمید)،** 1964.

[15] **سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە** (30، 31).

[16] **ئەیوب رۆستەم، هەورامان، لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی، دینییە، بەرگی یەکەم و دووەم، لاپەڕە** (139)**، سلێمانی** (2008).

[17] **عابدینی جاف، کە بە عادینی چاوەش بەناوبانگبووە کوڕی (مەلا نورولاّی شارەزووری)یە، ساڵی (720ك) لە گوندی سازان لە سنووری قەزای هەڵەبجە لە دایکبووە، لە سەرەتای گەنجیەتییەوە زانستە سەرەتتاییەکانی خوێندوون و پاشان لای (مەلا ئەلباسی شارەزووری و مەلا غەفووری شارەزووری) درێژەی بە خوێندن داوە و زانستی کەلام و رەوانبێژی لە خزمەتیاندا خوێندووە، لە فەلسەفەو عیرفاندا بەهرەمەند بووە، چووەتە گوندی شێخان و لەوێ سەریسپاردووە، سەرسپاردنی ناوبراو هەرایەکی زۆری ناوەتەوە و بووە بە مایەی تووڕەبوونی مەلا گەورەکانی ئەو سەردەمەی شارەزوور.، دانەری (دەورەی عابدین)ـە کە بەشی پێنجەمی کتێبی (سەرەنجام).**

هەبو نەبو هیچێ نەبو

نە ژن نە کوڕ، کچێ نەبو

نە زەوی نە ئاسمان نەبو

نە پیر و خان و مان نەبو

یار لە دوڕ بو دوڕ لە دەریا

لە دوڕ دەرهات وەك خۆر گڕیا

چوار فریشتەی وەدی هێنا

خۆر و مانگی وە سەرمان نا

زەوی و ئاسمانی سرت کرد

چتی کوتکی درشت کرد

ئەوسا مەشیە لە خاك خوڵقان

داروبەریشی بۆ لەڤان

ماشیوی داهێنا لە دەنی

مەشیە لە خۆشیا پێکەنی

هەردووکیان بردە بەهەشت

تاکو تیایا بژین بە گەشت

ئەهریمەن هەڵیانی خڕاند

کلاَوی بەختیانی فڕاند

یار دەریانی کرد بۆ سەر زام

تا مێردانیان لێ کەوتە دام

هەوەڵ یارە ئاخر یارە

وە گشت چتێ ئاگادارە[سملجِ].

هەروەها لە تێکستەکانیاندا سروودێکی تایبەتیان هەیە بە ناوی (سەرتەرز) کە باس لە ئافەریدەکردنی یەکەم مرۆڤ دەکات و دەڵێت:

خودای گەورە کە ویستی یەکەم مرۆڤ ئافەریدەبکات لە ڕەوانی خۆی و خۆڵ و ئاو، ڕەوان لە خزمەتی پەروەردگاردا وتی: من پاکم و لە جیهانی بالاَ و لە دوونی فریشتەدام، هەر بۆیە ناچمە

بڕوانە سەرەنجام دەورەی عابدین لاپەڕە (491).

[18] سەرەنجام دەورەی عابدین لاپەڕە (510، 511).

ناو خۆڵ و ئاو چونکە ئەوان پیسن، هەورەوها قوڕەکەش کە لە خۆڵ و ئاو دروستکرابوو هاواریکرد تاقەتی بوون بە مرۆڤم نییە، ئا لێرەدا پەروەردگاری مەزن فەرمانیدا کە (وەهومەن= یەکەم فریشتەی دیینی زەردەشتییە و هەر ئەوەیە کە لە دیینی پیرۆزی ئیسلامدا ناوی (حەزرەتی جوبریل)ـە، تەمبووریان بۆ بژەنێت و سروودی (سەرتەرز)یان بۆ بچرێت کە تیایدا هاتووە:

ئەر چون کێخوسرەو خوسرەوانیت بۆ
ئەو جووقەی درەفش کاویانیت بۆ
تاجی دەسەلآت نەسەر سەرت بۆ
حەفتاودوو کێشوەر فەرمانبەرت بۆ[19]
باز هەم تا وەسەر دونیات نەوەردەن
دماییت مەرگەن هەر مەوۆ مەردەن

لێرەدا دەڵێین دیارە لە هەموو کولتوورەکاندا راز و گێڕانەوە و پەرجوو، تەنانەت ئەفسانەش هەن، بەلآم کامیان ئەمەندە جوانن کە گەورەیی خودا، ئافەریدەکردنی یەکەم مرۆڤ بەمشێوەیە ببەستن بە دوو چمك لە چمکەکانی (رۆشنبیری)یەوە کە ئەوانیش (هونەر و ئەدەب)ن، هونەر لە ژەنینی تەمبوور و ئەدەبش لە شیعرەکانی (سەرتەرز)دا[20].
شتێکی دیار و ئاشکرایە ئەم باوەڕە دینییە لە قۆناغەکانی دواتردا لای شاعیرە یارسانەکان بە گشتی، هەروەها لای ژمارەیەك لە شاعیرە ماچۆگۆکان بە شێوەی شیعر و عیرفان دەربڕاوە، ئەگەرچی دەربڕینەکان دەقاودەقیش نەبن، بەلآم ناوەرۆکەکە یەك واتا دەدات، ئەوەتا حەزرەتی مەولەوی تاوەگۆزی بەمشێوەیە هاتووەتە گفتوگۆ و فەرموویەتی:

ئیمشەو دیارەن بانگم بێ شەرمەن
زایەڵەی سەمتوور کەلەم وەگەرمەن

---

[19] مەبەست لەم (72) کیشوەرە، ئەو (72) بارگە خوداییە دەدات کە لە سەرانسەری تەمەنی دونیادا دابەزنە سەرزەوی.

[20] بۆ ئەوەی ئەم شتە تەنها بە قسەیەکی پەتی سەیرنەکرێت لە (دووەم فێیستیڤاڵی ئوروموون بۆ وێژەی ماچۆ) کە رۆژانی (18، 19/ 2/ 2011) لە هۆڵی رۆشنبیریی سلێمانی لە لایەن مەڵبەندی رۆشنبیریی هەورامانەوە بەڕێوەچوو، گرووپێکی تەمبوورژەنانی (گەورە جۆی قشلاخ) کە لە شاری (کرند)ەوە هاتبوون لە ناو سەرسامی و چەپڵەڕێزانی ئامادەبووانیدا (سروودی سەرتەرز) و چەند گۆرانییەکیان چڕی.

(ئەیووب)

سەدای زیل و بەم مەینەت سەد تەرزەن
خەفەت شادیشەن خەم دەماخ بەرزەن
نەیچی درەنگەن سا مەگەر درەنگ
فیدای پەنجەت بام نەی باوەر وە دەنگ
هەر تەرزێ پێ وێش بکەرۆ رازێ
گێرۆنە دەروون هەر سازێ گازێ
بجۆشۆ هەرکەس بە قەد نالەی وێش
بنۆشۆ هەر کەس وە پیالەی وێش[لجلج]

لەم دێڕانەدا شاعیر ویستوویەتی بە هەوای زیل و بەم و لە ڕێی ئاوازی (نەی و ساز و سەمتوور)ەوە رەوانی خۆی کە بەشە خودایەکەیەتی ئاسوودەبکات و بالأی پێبکات و بۆ لای پەروەردگارەکەی بگەڕێتەوە.

پێموایە هەندێك درێژدادڕیمکرد، بەلأم بە دلنیاییەوە بۆ بابەتەکە زۆر بەسوودە و دەگەڕێمەوە سەر ئەوەی بێژم لە شیعرەکانی (بارگە بارگە)دا هاتووە مرۆڤ تەنها لە رێی ناسینی پیاوچاکان و پێغەمبەرانەوە هەرگیز ناتوانێت عیرفان بە دەستبهێنێت. بەلکو پێویستە لەسەری بە خوداناسی راستەقینە و ریازەتکێشان بگاتە راستی بوون، پاش تێپەڕبوونی بە (شەریعەت و تەریقەت و مەعریفەت)دا ئەمەش کرۆکی عیرفانە وەك لەم شیعرەی (پیر مووسای شامی)دا هاتووە کە فەرموویەتی:

شەرت شەریعەت تەوقیت هەقەن
تەریقەت چاوەش خەلق خالقەن
هەقیقەت بەرپا شەریعەت لەنگەن
جیهان سەقامگیر بەندەی یەك رەنگەن
ماریفەت مۆرەن جە پەردەی سرپۆش
بینایی یارەن جامەی تۆ وەنۆش

واتای شیعرەکە بەمشێوەیە: مەرجی (شەریعەت) سەرخستنی راستییە و (تەریقەت)یش بۆ ئەوەیە خەلك باش خوای خۆیان بناسن، هەر کاتێك (هەقیقەت) بەرپابوو، ئیتر (شەریعەت) لەنگدەبێت و (مەعریفەت) دەبێتە مۆری گەیشتن بە نهێنییە پەردەپۆشەکان.

---

[21] مەنسووری رەحمانی دیوhانی مەولەوی کورد لە ناو رۆژژمێرێکدا بلأویکردووەتەوە بەناوی رۆژژمێری هەتاو کە تایبەتە بە سالی (2708 کوردی) لە لایەن ناوەندی پەرتەوبەیان لە شاری سنە بلأوکراوەتەوە.

هەروەها ئەم هێڵی سەرەکی باوەڕە دڵنیاییدەدات مرۆڤ تەنها بە بەئەنجامگەیاندنی ئەرکەکانی دیین خوای خۆی ناناسێت، بەڵکو پێویستە لەسەری باش خۆی بناسێت، پاش ناسینی خۆی ئینجا دەتوانێت پەروەردگارەکەی بناسێت، وەك لەم دێڕە شیعرەی بەندی (55) بڕگەی دووەمی کتێبی بارگە بارگەدا هاتووە کە (پیر نازداری شیرازی) فەرموویەتی:

هەر کەس وێش ناسا محەممەد ئاسا

بێ شك ئەو کەسە (مەولا)چ شناسا

خوێنەری ئازیز هیچ بەلاتەوە سەیر نەبێت لەم بوارەدا (زەردەشتییەکان)یش هەمان باوەڕیان هەیەو دەڵێن (خۆناسین باشترین بەخشندەیی و سەرکەوتنە)، ئەوەتا لە بەندی (43ی یەسنا)دا هاتووە: (ئەی مەزدا باشترین بەخشندەیی کە خۆناسینە بە ئێمە ببەخشە)[22].

دیارە (سۆفیگەری ئیسلام)یش هەر ئەم ئاکارەی هەیە، سۆفیگەری کە ئەزموونێکی (رەوانی)یە، هیچ کارێکی بە کاری مادەوە نییە، هەتاکۆ مرۆڤ نەیچێژێت ناتوانێت هەستیپێبکات، چونکە هەوڵ و تێکۆشانی مرۆڤە بۆ گەیشتن بە پلەی خوداناسی لە ڕێگەی هەست و دەروونەوە. دیارە هەستەکەش بە چەشتن لە ڕێگەی دەروونەوە نەوەك بە زمان، هەروەها بینین بە چاوی دەروون کە پێی دەوترێت (بەصیرەت). ئالێرەوە ئیتر باوەڕی مرۆڤ بە خودای گەورە ئەگەر نەگاتە (حق الیقین)، دەگاتە (عین الیقین)، ئیتر دەروون لە هەموو گومانێك دەکەوێت و مرۆڤ دەست لە دوودڵی و دڵەڕاوکێ هەڵدەگرێت و بە مرازی خۆی دەگات، سۆفیگەری وا لە مرۆڤ دەکات کە تەنها ساتێکیش لە یادی پەروەردگارەکەی بێئاگانەبێت، هەمان کات چێژ لەو بیرکردنەوە و بەئاگابوونە وەردەگرێت[23].

لە سەر ڕۆشنایی سۆفیگەری ئیسلامی، سۆفی پێویستە لەسەری خۆی بناسێت بەوەی کە خۆی بەندەیە و دروستکراو، بەرامبەر بە دروستکارەکەی ئەسپاردەی لە سەرە، هەروەها بەرامبەر بە هەریەك لە دایك و باوك و خێزان و منداڵی و دراوسێ و هاووڵاتییەکانیشی بەرپرسیاریەتی هەیە، بۆیە هەرکەسێك توانی هەستی چاکەی لە خۆیدا پەروەردەکرد و هەستی ناپاکی لە دەروونیدا پاککردەوە، ئەوە خۆی ناسیوە و ئامادەیشی پەیداکردووە پەروەردگارەکەی بناسێت، لە سەر ڕۆشنایی (من عرف نفسه فقد عرف ربه).[24] لەم بوارەدا یەکێك لە شاسوارانی ڕێگەی سۆفیگەری ئیسلامی بە ناوی (تەیفوور) کە لە ساڵانی نێوان (188ك 261ك)دا ژیاوە، ناوبراو داهێنەری

---

[22] رستم شهرزادی، مووبد، سیری در اموزشهای گاتها، چاپی پێنجەم، لاپەڕە (41)، انتشارات فروهر.

[23] ئەمین شێخ عەلادین نەقشبەندی، (تەصەوف چیە)، لاپەڕە (65). چاپی یەکەم، 1985

[24] هەمان سەرچاوە، لاپەڕە (75). چاپی یەکەم، 1985.

ڕێوڕەچەی (تەیفووری)یە لە بواری سۆفیگەری ئیسلامیدا و بە (ئەبا یەزیدی بەستامی) ناسراوە، فەرموویەتی:

سۆفی وەك منداڵێك وایە كە خودای گەورە خۆی پەروەردەی دەكات[25]. سەبارەت بە شاری (بەستام) لە گەشتنامەكەی (ئەبو دەلەف میسعەر كوڕی موهەلهەلی خەزرەجی)دا هاتووە: ئەم شارە بە سێوی زۆر بەتام و جوان بەناوبانگە، خەڵكی شارەكە بە دوو خەسڵەت بەناوبانگن كە هەرگیز ئاشق نابن و تووشی نەخۆشی (تراخۆما)ش نابن، هەروەها مریشكی شارەكە پیسایی ناخۆن، لە درێژەی نووسینەكەدا هاتووە، شارەكە وردەماری زۆر و جۆرێك مێشی زۆر ئازارداری هەیە، بەسەر تەپۆڵكەیەكەوە بەرامبەر رووباری بەستام شوێنەواری كۆشكێكی زۆر گەورە هەیە كە دیوارەكانی زۆر بەرزن و چەندین بالأخانە و ژووری گەرەی تێدایە، دەوترێت (شاپوور ذو الاكتاف) بنیاتنیناوە[26].

لێكچوون لە نێوان شیعرەكانی بارگە بارگە و سروودەكانی (یەسنا[5]) دا

ئەوەی هەردوو كتێبی پیرۆزی ئاوێستا و سەرەنجام بخوێنێتەوە بە دڵنیاییەوە بۆی دەردەكەوێت كە لێكچوونێكی گەورە لە نێوانیاندا هەیە و ئەو لێكچوونەش هەنێك بوار دەگرێتەوە، وەك: (ژمارەی بەشەكان، شێوازی دابەشكردنیان، بواری واتایی، راز و پەرجووەكان...هتد)، لە رووی دابەشكردنەوە هەردوو كتێب لە شەش بەش پێكدێن و شێوازی دابەشكردنی كتێبەكانیش زۆر لە یەكەوە نزیكە، بە هەمانشێوە چەندین بنەماو واتای گرنگ هەن لە هەردووكیاندا وەك یەكن، لەوانە:

1. بە پێغەمبەر زانینی زەردەشت
2. پیرۆزی كتێبی ئاوێستا.
3. پیرۆزی مهر و ئێزد
4. پیرۆزی ئاگر و ئاتەشخانە.

---

[25] هەمان سەرچاوەی ‌ لاپەڕە (82).

[26] ابو دلف مسعر بن المهلهل الخزرجی‌ سفرنامه ابو دلف در ایران‌ با تعلیقات وتحقیقات مینورسكی‌ ترجمة (سید ابو الفضل طباطبائی)‌ ص (82، 83).

[5] (یەسنا) بە واتای نیاییش دێت، لە بنەڕەتدا (گاساكان)یش بە بەشێك لە یەسنا لە قەڵەمدراون، پاشان ئاوێستا ناسان لەناو یەسنا دەریانهێناون.

ئێمە لێرەدا بوارمان نییە بەراورد لە نێوان هەموو بەشەکانی هەردوو کتێبدا بکەین، بەڵام بابەتەکە بوارماندەدات کە جۆرە بەراوردێك لە نێوان سروودەکانی ناو (یەسنا) و شیعرە عیرفانییەکانی (بارگە بارگە)دا بکەین. دیارە سروودەکانی زەردەشت لە بەشی یەکەمی ئاوێستا بە ناوی (یەسنا) خراونەتەڕوو، ئەو سەرچاوانەی باسیان لە ئاوێستا کردووە زۆربەیان کۆکن لە سەر ئەوەی (یەسنا) (72[سملج]**) بەندە، کۆنترین بەشی ئاوێستایە و ئەو سروودانەی تێدان کە لە لایەن خودی (زەردەشت)ەوە هۆنراوەنەتەوە کە بریتین لە (17) سروودی ڕێك و پێك هەم لەرووی زمان و هەم لە رووی هۆنینەوەوە، لێرەدا دەتوانین لێکچوونەکان لە نێوان هەردوو کتێب لەم خاڵانەدا بخەینەڕوو:**

1ـ سروودەکانی یەسنا لە سەرەتاوە بەشی یەکەمی (ئاوێستا)بوون و (72) بەندن، پاشان (17) بەندیان لێدەرهێناون بە (گاساکان) ناودەبرێن، بەهەمانشێوە شیعرە عیرفانییەکانی بارگە بارگە بەشی یەکەمی سەرەنجام و (72) بەندن[شملج]**.**

2ـ وەك لە هێڵی سەرەکی باوەڕ لە شیعرەکانی (بارگە بارگە)دا هاتووە کە خودای گەورە خۆی سەرچاوەی هەموو بوونێکە (ئاسمان و زەوی، ئاو و هەوا، هەموو زیندەوەرەکان، رووەك و شینایی) لە ناو ئەم گەردوونەدا لە ژێر فەرمانی ئەودان، لە کتێبی (ئاوێستا)شدا هاتووە: (ئاهورامەزدا) زاناودانایە و لە هەمووان مەزنتر و هەتا هەتاییە، ئافەریدەکاری جیهان و هەموو بوونەوەرەکانیەتی (ئاسمان و زەوی، ئاوو هەوا، مانگ و خۆر و ئەستێرەکان) لە ژێر فەرمانی ئەودان[لحلج]**. بنەمای سەرەکی فەلسەفەی دیینی زەردەشتی دەڵێت: (ئاهورامەزدا) ئافەریدەکاری هەموو بوونێکی جەستەیی و مانەوی و رەوانی و وێنەییە، چۆن لە بواری هێنانەکایەی هەر شتیکدا بەتوانایە، لە نەهشتن و فەوتاندنیشیدا بەهامنشێوەیە و ئەمانەش دوو خەسڵەتی ئەون. دیارە ئەم دوو خەسڵەتەش لە لە (هۆرمزد یەشت)دا بە (داتا) بە واتای ئافەریدەکار و (جناتا) بە واتای فەوتێنەر هاتوون**[لحلج]**.**

6ـ هەر بەندێك لەم بەندانە لە لایەن پیرێکەوە هۆنراونەتەوە، بەندەکانیش لە رووی کورت و درێژییانەوە جیاوان، هەیانن یەك یان، دوو بڕگە و هەشیانن زیاترن.

[29]ـ وەك لە سەرچاوەکاندا هاتووە (زەردەشت) لە تەمەنی (72)ساڵی و لە شەرێکی گەورەدا بە دەستی سەربازێکی نێزەبەدەستی لەشکری (ئێرجاسپی تووراني) شەهیدکراوە.

بڕوانە: کتێبی (پیام زرتشت)ـ نووسینی (عەلی ئەکبەر جەعفەری)ـ لە بڵاوکراوەکانی سازمانی ژنانی زەردەشتیـ ساڵی (1346).

[30]ـ ئەردەشیر ئازەر گوشەسپـ مووبدـ مراسم مذهبی وآداب زرتشتیانـ لاپەڕە (33)ـ سازمان انتشارات فروهرـ 1372.

[31]ـ ارباب کیخسرو شاهرخـ زرتشت پیامبری که از نو باید شناختـ لاپەڕە (73)ـ تهرانـ 1380.

3 هەردوو کتێب زەردەشت بە پەیامهێنەر و (ئاگر)یش بە پیرۆز دەزانن، ئەوە ئاشکرایە کە زەردەشت لە (ئاوێستا)دا پێغەمبەرە و (ئاگر)یش نووری ژیانی (ئاهورامەزدا)یە، سەبارەت بە پایەی زەردەشت و پیرۆزی ئاگر لە کتێبی (بارگە بارگە)شدا، با لەم دوو دێڕە شیعرە کە لە لایەن (پیرشالیاری سێیەمی هەورامی)یەوە هۆنراوەتەوە و لە بەندی (62)ی کتێبەکەدا خراونەتەڕوو وردببینەوە:

ئەو ئاهرخانە ئەو ئاهرخانە[7]
بارگەی شام وستەن ئەو ئاهرخانە
(زەردەشت)ش کیاست پەرێ فەرمانە
بەرگوزیدەش کەرد نە رووی زەمانە
لێرەدا بۆمان دەردەکەوێت کە لای یارسانەکان، ئاتەشخانە بارگەی خودایی و زەردەشتیش پیغەمبەرە.
هەر لە بارەی بە پێغەمبەرزانینی (زەردەشت)، لە بەندی (9)ی کتێبی (بارگە بارگە)دا هاتووە:
مێردان خواجام مێردان خواجام
پەری ئازمایی مێردان خواجام
زەردەشت پەیدا بی وە فەرمان شام
ئاوێستاش ئاوەرد پەرێ خاس و عام
4 درووشمە سەرەکییەکانی هەردوو دیین لەم دوو کتێبەدا خراونەتەڕوو، لای زەردەشتییەکان (وتەی چاك، کرداری چاك، ئەندێشەی چاك) و لای یارسانەکانیش (پاکی و راستی و بەخشندەیی و چاکە)ن وەك لەم دوو دێڕە شیعرەی (پیر نازداری شیرازی) کە لە بەندی (55)ی کتێبی (بارگە بارگە)دا خراونەتەڕوو:
یاران یاوەران رای هەق راسییەن
پاکی دورستی و رەدا و خاسییەن
لێرەدا ئێمەش دەڵێین لە (ئاوێستا)دا چەمکی (ئاشوئی) هەیە کە چەمکێکی دیینی گەورەیە، واتای (پاکی و راستی و دروستی) دەدات، پێویستە لە سەر هەڵگرانی دیینی زەردەشتی (ئاشوئی) لە

---

7 لە هەندێ دەسنووسدا بە:
ئەو ئاتەشخانە ئەو ئاتەشخانە هاتووە.

(جەستە، ڕەوان، ماڵ، ئاو، هەوا، ئاگر، خاك)دا بە گەورە و بایەخدار بزانن و پێوەی وابەستەبن[33].

سەبارەت بە تێژی پاکی لە (ئاوێستا)دا هاتووە:

(وەهشم ئەهیم ئاشونام رئوچنگهم ویسفو خاتر) بە واتای بەهەشت شوێنی پاکانە و سەرانسەری ڕۆشناییە[34].

دەگەڕێنەوە سەر ئەوەی بڵێین دروشمەکانی نێو هەردوو دینی زەردەشتی و یارسان کە لە هەردوو کتێبی (بارگە بارگە) و (یەسنا)دا خراونەتەڕوو، لە رووی ناوەرۆکەوە یەکن و جیاوازییەکی وەهایان نییە. ئەگەرچی ئەوەی تا ئێرە وترا لەم بارەوە بەسە بۆ تێگەیشتنی خوێنەری ئازیز، بەڵام بۆ زیاتر دەرخستنی راستی ئەم باسە لێرەدا چەند دێڕێك لە بەندی پانزەیەمی (دەورەی عابدین) دەخەینەڕوو:

یارم فەرمووی گشتان پاك بن
ئەبێ پاك بن هەتا چاك بن
جل و بەرگ و دڵتان پاك بێ
قسەو وتە و رێتان چاك بێ
چونکە ئایار پاکی دەوێ
کەسێ پاك بێ سەرئەکەوێ
یارم فەرمووی گشتان راس بن
لەم رێگەوە خوا ناس بن
چونکە رێی خوا هەر راسیە
راسی مایەی خواناسیە[35]

---

[33] ئەردەشیر ئازەر گوشەسپ، مراسم مذهبی واداب زرتشتیان، لاپەڕە (33)، سازمان انتشارات فروهر، 1372.

[34] کیخسرو شاهروخ، فروغ مزدیسنی، لاپەڕە (63)، چاپ سوم، 1340 خورشیدی.

[35] سەرەنجام، دەورەی عابدین، لاپەڕە (508).

زمانی (72) پیره له هۆنینەوەی شیعرەکانیاندا

بۆچوونە ناو ئەم بابەتەوە لەوەوە دەسپێدەکەین کە زمان سیستمێکی ئالۆزو تێکرژاوە، زاناکان هەر یەکەو لە روانگەی زانستەکانی خۆیانەوە پێناسەیانکردووە، هەر ئەوەش وایکردووە چەندین پێناسە بە پێی جیاوازی روانگە زانستییەکان هەبن، بۆشی هەیە لەمەودوا پێناسەی تری نوێ، یان بەشێوەیەکی تر بلێین پێناسەی تا رادەیەك گشتگیر دەرکەون. دوای ئەم چەند دێڕە بە باشی دەزانین چەند پێناسەیەك بۆ زمان بخەینەڕوو:

1ـ پەروەردگاری مەزن گرنگی و گەورەیی زمانمان بۆباسدەکات و پێمانڕادەگەیێنێ کەوا زمان و جیاوازیی زمانەکان بەلگەی گەورەیی دەستەلاتی ئەون. لەم بوارەدا زانایانی ئایینی پێیانوایە خودای گەورە تاکەتاکەی زمانەکەی بە باپیرە گەورەی ئادەمیزاد فێرکردووە و لەوەوە بلاوبووەتەوە، ئەمەش لە قورئانی پیرۆز و هەروەها لە (تەوراتـ عەهدی قەدیم)یشدا باسکراوە، لە (قورئانی پیرۆزـ سوورەتی بەقەرە)دا هاتووە:

(وعلم ادم الاسماء كلها)[1] .

هەروەها لە سوورەتی (الروم)دا هاتووە:

(ومن اياته خلق السماوات ولارض و اختلاف السنتكم و الوانكم ان فى ذلك لايات للعالمين)[2].

لە (تەورات)یشدا هاتووە[3]:

خوا لە قوڕ هەموو گیانلەبەرانی سەرزەوی و باڵندەکانی ئاسمانی ئافەریدە کردووە، حەزرەتی (ئادەم)یش هەموو گیانلەبەرانی ماڵ و جرۆجانەوەری کێوی باڵندەی ئاسمانی هەر یەکەو بە ناوی خۆیانەوە ناوی بۆ داناون.

2ـ زانا دەروونناسەکان دەڵێن: (زمان بریتییە لە کارو کاردانەوە)، ئەم بۆچوونەشیان بەمشێوەیە شیدەکەنەوە، لە بەر ئەوەی زمان بریتیە لە ئاخاوتن و کاتێك کەسێك ڕستەیەك دەڵێ گوێگر دەکەوێتە ژێرکاریگەرییەوە و وەلامیدەداتەوە. بەم پێیە هەموو پەیوەندییەکانی (بکەرو کردارو بەرکار) ئاوەژوودەبنەوە، چونکە (بکەر)یش لەژێرکاریگەری شتێکدا کارەکەی ئەنجامداوە، واتە (هەمووبکەرێك بەرکاری بکەرێکی ترە).

---

[1] قورئانی پیرۆزـ سوورەتی بەقەرەـ ئایەتی (31).

[2] قورئانی پیرۆزـ سوورەتی ئەلرومـ ئایەتی (22).

[3] تەوراتـ (ئەصحاحی 2ـ سفری –تەکوین).

3- کۆمەڵناسەکان دەڵێن: (زمان هۆیەکە بۆ لەیەکترگەیشتن). ئاشکرایە کە پەیوەندی نێوان مرۆڤەکان و نزیکبوونەوە و چارەسەرکردنی کێشەکانیان لەڕێی زمانەوەیە، بۆیە پێویستە لێکگەیشتن هەبێت کە ئەمایان ئەرکی کۆمەڵایەتی زمانە.

4- سیاسییەکان دەڵێن: زمان ئەو سەرچاوەیە کە بە هۆیەوە دەتوانیت بەرژەوەندییەکانت بەدەستبهێنیت و لە دانووستانەکاندا گرەوەکانتی پێببەتەوە، دیارە ئەمانیش بەپێی بۆچوونی خۆیان پێناسەیەکی جوانیان بۆداناوە.

5- زمانەوانان پێناسەیەکی وردتریان داناوە کە دەڵێت: (زمان بریتییە لەکۆمەڵێك دەنگ و واتاو دەستوور). لە درێژەی پێناسەکەیاندا هاتووە:

ا- زمان دەنگە چونکە دەبیسرێت وبەلێکدانی دەنگەکان زمان دروستدەبێ.

ب- واتایە،چونکە ئەگەر واتای نەبێ لە دەنگەکان تێناگەین.

ج- دەستوورە، چونکە زمان کە دەستووری نەبێ، ریزبوونی دەنگەکان و وشەکان تێکدەچێت و مەبەست ناپێکن، بۆیە پێویستە خاوەنی دەستوور بێ بەتایبەتی بۆریزکردنی وشەکان[4].

هەر لێرەوە دەڵێین زمان دیاردەیەکی مرۆڤایەتییە و بەرپابوونیشی بە شێوەیەکی فراوان رواڵەتی شارستانی گۆکارانی ئەو زمانە پیشاندەدات، بە هۆی زانینی زمانەوە مرۆڤی زمانزان ئەگەر مەبەستیبێت دەتوانێت ئاگاداری هەموو وردەکارییەکانی ژیانی (کۆمەڵایەتی و ئابووری و سیاسی و کولتووری) ئەو گەلانە بێت کە زمانەکانیان دەزانێت. لەم بوارەدا پێشینانمان وتوویانە تا زمانی دوژمنت باشتر بزانیت، زیاتر ئاگاداری نهێنی و پیلانەکانی دەبیت، تا زمانی دۆستانیشت باشتر بزانیت، دۆستایەتیت لە گەڵیاندا پتەوتردەبێت[5].

لە رووی بیروڕا جیاوازەکانەوە سەبارەت بە زمان، دەستەیەك لە زانیان پێیانوایە پەیدابوونی زمان شتێکی (زاراوەیی)یە، گوایا سەرەتا کە ئادەمیزاد پەیدابووە پاشان کە کەمێك ئاوەزی پەیداکردووە، دوو کەس، یان زیاتر کە کۆبوونەتەوە، کاتێك شتێکیان بەرچاوکەوتووە هێمایان بۆ کردووە و کتوپڕ ناوێکیان بۆ داناوە، کە جارێکی تر پێویستیان بەو شتە بووە، ناوەکەیان وتووەتەوە و بەوشێوەیە ناو بۆ شتەکان پەیدابووە[6].

---

[4] ئاریان سدیق- زاراوەی زمانەوانی- گۆڤاری هەورامان- ژمارە (10) تایبەت- لاپەڕەکانی (116، 117).

[5] زمانی ئاڤێستا- نووسینی سۆکۆلۆف- وەرگێڕانی (محەممەد ئەمین هەورامانی)- لاپەڕە (3)- ساڵی 1988.

[6] عەلائەدین سەجادی- زانینی کرۆکی زمان- لاپەڕە (39)- چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد- 1977- بەغداد.

به پێی قوتابخانەی زانای ئەڵمانی (ماكس میللەر) و مێژوونووسی فەرەنسی (رینان)، پەیدابوونی زمان شتێكی غەریزییە لە مرۆڤدا، بە هۆی ئەوەوە توانیویەتی ناو بۆ شت دابنێت و ئەو زمانە درووستبكات كە لە رێیەوە مرۆڤەكان لە یەكتری تێبگەن.

دەستەیەكی تریش وتوویانە پەیدابوونی زمان لە چاولێگەرییەوە بووە بۆ ئەو دەنگانەی كە سەرچاوەكەیان سروشت و دەورووبەری مادی مرۆڤ بووە، لە دەنگەكانی دەوروبەریانەوە ناوەكانیان داناون و پاشان هەر لەو رێبازەوە چوون بۆ ناونانی ئەو شتانەش كە لە سروشتدا دەنگیان نییە[7].

زمانەوانان لە سەر ئەو بیروڕایەن كە زمان لە سەرەتاوە زۆر سادەبووە، بە گەشەكردنی كۆمەڵی مرۆڤایەتی زمان گەشەیكردووە، بە جیابوونەوەی پێكهاتە كۆمەلأیەتییەكانیش لە یەكتری زمانەكەیان گۆڕانی بەسەردا هاتووە و ئیتر هەر دەستە و كۆمەڵێك شێوەزمانێكی تایبەت بە خۆیان پەیداكردووە. لەم بوارەدا چوار خێزانی سەرەكی زمان پەیدابوون بەمشێوەیە:

1- خێزانی هێندۆ ئەورووپایی

2- خێزانی سامی

3- خێزانی ئۆراڵی

4- خێزانی چینی تێبتی

لێرەدا مەبەستمانە سەبارەت خێزانە زمانی (هێندۆ ئەورووپایی) كەمێك باسبكەین، ئەم خێزانە لە كۆمەڵێكی گەورە لەو زمانانە پێكدێت كەلە رەگەز و بنچینەدا لە یەكەوە نزیكن، ئەو گەلانەی بەم زمانانە دەدوێن، دەكەونە ناوەڕاستی ئاسیا هەتا ئەوپەڕی كەناری خۆرئاوای ئەورووپا. ئەم خێزانەش دەبێت بە دوو كۆمەڵی گەورەوە بەم ناوانە:

1- كۆمەڵی خۆرهەلأتی كە بە هیندۆ- ئاری ناسراوە: وەك لە سەرچاوەكاندا هاتووە، زمانەكانی: (میتانی، سانسكریتی، مادی، ئەخمینی= فارسی كۆن) دەگرێتەوە، ئەم كۆمەڵە پەیوەندی راستەوخۆی بە زمانی كوردییەوە هەیە.

2- كۆمەڵی خۆرئاوایی: هەندێكجار ئەم كۆمەڵە بە زمانی (كانتۆم) ناودەبرێت، زمانەكانی تری نەتەوەكانی ئاسیا دەگرێتەوە كە سەر بە خێزانە زمانی هێندۆ ئەورووپایین. جگە لەمەش ئەم كۆمەڵە، زمانی ئەورووپاییەكان دەگرێتەوە تەنها زمانەكانی (فنلەندی، مەجەری، باسكی) نەبێت.

ئەمانەی خوارەوەش زمانەكانن كە لە چوارچێوەی ئەم كۆمەڵەدان:

أ- زمانە جەرمەنییەكان، وەك: (ئەڵمانی، ئینگلیزی، دانیماركی، فلیمەنكی= زمانی بەلجیك، هۆڵەندی، زمانە ئەسكەندناڤییەكان).

---

[7] هەمان سەرچاوە (لاپەڕە (40).

ب- زمانە سلاڤییەکان، وەك: (پۆڵەندی، چیکی، سلۆفاکی، رووسی، یۆگۆسلاڤی).

ج- زمانە لاتینییەکان، یان رۆمانییەکان: ئیتالی، فەڕەنسی، ئیسپانی، پۆرتوگالی)[8].

د- زمانی یۆنانی: ئەمیش وەك زمانی ئەرمەنی و ئەلبانی، شێوەیەکی سەربەخۆیە لە زمانە هیندۆ ئەورووپاییەکان[9].

هـ- زمانە کەڵتییەکان: گرنگترینیان زمانی (ئێرلەندی)یە.

وەك پێشتر وتمان زمانی کوردی کە پەیوەندی راستەوخۆی بە کۆمەڵە زمانی هێندۆ ئێرانییەوە هەیە. لە لایەن چەند کەسێکەوە بە دیدوبۆچوونی نەزۆك، توانجیان لە زمانی کوردی داوە و بە پاشکۆی زمانی فارسی ناوزەندیانکردووە، بۆیە لێرەدا بە پێویستی دەزانین بۆچوونی ژمارەیەك لە زمانناسان و خۆرهەڵاتناسان وەك نموونەیەك بۆ بەرپەرچدانەوەی ئەو بۆچوونانە بخەینەڕوو :

1- خۆرهەڵاتناسی رووسی (پیوتەر لیرخ) کە لە نێوان ساڵانی (1856- 1858) سێ کتێبی سەبارەت بە کورد نووسیوە، باسی لەوە کردووە کە زمانی کوردی لە ناو زمانە ئێرانییەکاندا زمانێکی سەربەخۆیە. هەرچەندە جۆرە پەیوەندییەکی نزیکی لە گەڵ زمانی فارسی هەبووە، بەڵام لە چۆنیەتی پێشکەوتنیدا هیچ پەیوەندییەکی پێوەی نەبووە.

2- زانای نەمساوی (فردریك میولەر) نووسیویەتی: هەرچەندە زمانی کوردی و زمانی فارسی لە رووی رێزمانەوە لە یەکبچن، بەڵام بە هیچ شێوەیەك زمانی کوردی لە زمانی فارسییەوە وەرنەگیراوە، زۆر وشەش هەن لە زمانی کوردیدا ، کە لە هیچ زمانێکی تری ئێرانیدا نین.

3- (سێر سیدنی سمیث)ی بەریتانی نووسیویەتی: لەم چەرخەی دواییدا گۆڕانێکی زۆر گەورە بەسەر زمانی کوردیدا هات، ئەم زانایە و گەلێك پسپۆڕی تری زمانەوانی وای بۆچوون کە زمانی کوردی، نەوەك تەنها لە زمانی فارسییەوە وەرنەگیراوە، بەڵکو لەو زمانە فارسییە کۆنەش دێرینترە کە نەخشە بەناوبانگەکانی (دارا)ی لەسەر کێوی بێستوون پێنووسراوە.

4- (مێجەرسۆن) نووسیویەتی: زمانی ئێستای کوردەکان زمانێکی شێواوو نارێك نییە وەك گەڕۆکەکان تێیگەیشتوون، ئەم زمانە بنچینەی تایبەتی خۆی هەیە و زمانێکی ئاری زۆر پاکە و ئێستاش هەربەردەوامە[10].

پاش ئەم چەند لاپەڕانەی خرانەڕوو) دەگەڕێینەوە سەر کرۆکی باسەکە و لەوێوە دەستپێدەکەین کە کتێبە پیرۆزەکانی یارسان و بەرهەمەکانی شاعیران و عاریفەکانیان، بۆ نموونە کتێبی سەرەنجام

---

[8] زبێر بیلال ئیسماعیل- مێژووی زمانی کوردی- وەرگێڕانی- یووسف رەئووف عەلی- لاپەڕە (11، 12).

[9] د. پاکیزە رەفیق حیلمی- دەفتەری کوردەواری- ژمارە (3)- لاپەڕە (104)- ساڵی (1970)

[10] زبێر بیلال ئیسماعیل- مێژووی زمانی کوردی- وەرگێڕانی- یووسف رەئووف عەلی- لاپەڕە (92- 94).

به هەر شەش بەشەکەیەوە، دەفتەرەکانیان وەك: (دەفتەری پەردیوەری، دەفتەری ساوا، دەفتەری دیوانە گۆرە، دەفتەری گەواهی غولامان، دەفتەری رمووزی یارستان[11])، کەلامەکانیان وەك: (کەلامی سەی خامۆش، کەلامی خان ئەلماس، کەلامی شاتەیمووری بانیارانی، کەلامی قاصید، کەلامی موجرم، کەلامی دەرویش نەورۆزی سۆرانی، کەلامی دەرویش ئاجاق)، دەورەکانیان وەك: (دەورەی بالوولی مایی، دەورەی باوە سەرهەنگی دەودانی، دەورەی شاخۆشینی لوڕستانی= موبارەك شا، دەورەی باوە ناوسی سەرگەتی، دەورەی سان سەهاکی بەرنجی= سولتان ئیسحاق، دەورەی دامیار، دەورەی پیر عالی، دەورەی شاوەیسقولی قرمزی دەورەی باوە جەلیل)، ئەو کتێبانەش کە لە لایان ژمارەیەك لە رۆشنبیرانیانەوە دانراون وەك: بەرهەمەکانی (حاجی نیعمەتولای جەیحوون ئاوایی، ماشەلا سووری، سەی قاسمی ئەفزەلی شائیبراهیمی، ...هتد)، هەر هەموویان بە دیالێکتی (ماچۆ= هەورامی) نووسراون، ئەم دیالێکتەش ئەوەیە کە خەلکانی (هەورامی، کەنوولەیی، کاکەیی، زەنگنە، باجەلان، شەبەك، گۆران، زازا، شێخان) و چەند پێکهاتەیەکی تریش قسەیپێدەکەن، لە ناویاندا تەنها (دەورەی عابدین) کە بەشی پێنجەمی (سەرەنجام)ـە بە شێوەی گۆکردنی جافەکانی دەوروبەری هەلەبجە و ناوچەی جوانڕۆ[12] نووسراوە، هەروەها (کەلامی دەرویش ئاجاق)یش بە تورکی نووسراوە، دیالێکتی (ماچۆ= هەورامی) لە کۆی سیانزە دەستووری دونیایی کە لە ناو زمانەکانی: (ئینگلیزی، فەڕەنسی، ئیتالی، ئیسپانی، لاتینی، پڕۆفانیالی، لاتینی)دا هەن، دارای (11) دەستووریانە، ئەگەر کنەو پشکنین بکرێت پێدەچێت دوو دەستوورەکەی تریشی تێدابن، هەروەها رێزمانێکی دەولەمەند و سێنتاکسی بە نرخی هەیە و میراتگری توخمە سەرەکییەکانی دوو زمانی ئارییە کە هەردووکیان زمانی دیین و دەولەت بوون، ئەوانیش (زمانی ئاوێستایی و زمانی پەهلەوی ئەشکانی)ن.

دیالێکتی (ماچۆ= هەورامی) کە بە هەلەیەکی گەورە لای هەندێ پێیدەوترێت دیالێکتی گۆرانی، ژمارەیەکی زۆر لە (زماناسان، خۆرهەلاتناسان، مێژوونووسان، گەڕیدە و گەشتیاران، تۆژەر و لێکۆلەران) لەسەر ئەو بڕوایەن کە رەگەکانی دەچنەوە ناو زمانی ئەو نەتەوە ئارییانەی بە باپیرە هەرە دێرینەکانی کورد لەقەلەمدەدرێن، وەك نەتەوەی (ماد)، هەروەها ئەونەتەوانەی تر کە

---

[11] دەفتەری رمووزی یارستان لە لایەن (سەی قاسمی ئەفزەلی شائیبراهیمی)یەوە لە کۆمەلێك دەفتەر و تێکستی پیرۆز کۆکراوەتەوە.

[12] ئەم شێوە گۆکردنە لە هەندێکگ سەرچاوەدا بە جافی هەورامانی ناویهاتووە، هەر بۆ نموونە پێشەکی (دەورەی عابدین).

پێیاندەوترێت (بازنەی زاگرۆس)، لەم بوارەدا خۆرهەڵاتناسی ناسراو (دارمس تیتر) نووسیویەتی: کتێبی ئاوێستا بەزمانی نەتەوەی (ماد) نووسراوە و زمانی کوردی دەچێتەوەسەر ئەو زمانە[13].

لێکۆڵەران هیچ دوودڵییەکیان نییە لەوەی زمانی نەتەوەی ماد زۆر لە زمانی پارسی کۆنەوە نزیکبووە، هەروەها مادەکان و پارسەکان زۆر بە ئاسانی لە زمانی یەکتر تێگەیشتوون[14].

(محەممەد ئەمین زەکی بەگ) نووسیویەتی: زمانی پەهلەوی = زمانی پاڵەوان، وا دیارە لە (عێراقی عەجەم، میدیای گەورە، وڵاتی فارس)دا بەکارهێنراوە و قسەیپێکراوە، هاوکات لەبارەگای پادشاکانی نەوەی (کەیخوسرەوی گەورە)دا زمانی رەسمی دەوڵەت بووە، بەڵام لە ساڵی (211 ز 632 ز)ەوە بەرە بەرە لە بەکارهێنانکەوتووە و بەفەرمانی پادشا زمانی فارسی کۆن جێگەی گرتۆتەوە، هەر لەدرێژەی نووسینەکەی ناوبراودا هاتووە، (سێرجۆن مالکۆلم) لە کتێبە بەناوبانگەکەیدا بە ناو نیشانی (history of parsia) نووسیویەتی: ئەو تیرانەی لەهەرێمەکانی (کرمان، فارس، هەموو کوردستان، بەشێکی عێراق)دان، بەڵگەی هەرە بەهێزی رەسەنایەتییان زمانەکەیانە کە زمانێکی توندی پەهلەوییە[15].

(تۆفیق وەهبی بەگ) یەکەم کەسیووە کە زانستییانە سنووری جوگرافی ئەو ناوچانەی دیاریکردووە کە بە دیالێکتی گۆران دواون، نووسیویەتی گوایا ئەم دیالێکتە لەم شێوە بچووکانە پێکهاتووە: (هەورامانی، زەنگنە، کاکەیی، باجەلانی)[16].

(محەممەد رەسووڵ هاوار) بەزمانی (مامۆستا تۆفیق وەهبی بەگ)ەوە نووسیویەتی: زمانی کوردی بەتایبەت دیالێکتی گۆران، لەهەموو زمانە ئارییەکانی تر لە (زمانی ئاوێستا)وە نزیکە[17].

(شەمسی قەیسی رازی) کە لەسەرەتای سەدەی حەوتەمی کۆچیدا ژیاوە لە کتێبی (المعجم فی معاییر اشعار العجم)دا نووسیویەتی: باشترین و خۆشترین کێشی هۆنراو فەهلەویاتە کە بە هەواکەی هەورامانی دەڵێن، دیارە مەبەستی لە هەوای هەورامانی، هەواو ئاهەنگی خەڵکی هەورامانە کە بەشێوە زمانی هەورامی دەدوێن[18].

---

[13] (موشیر ئەلدەولە حەسەنی پیرنیا) تاریخ ایران باستان جلد اول لاپەڕە (220).

[14] سەرچاوەی پێشوو، هەمان لاپەڕە.

[15] (محەممەد ئەمین زەکی بەگ) خولاصەیەکی تاریخی کورد و کوردستان بەرگی یەکەم لاپەڕە (208).

[16] تۆفیق وەهبی کرمانج لە کوردمانجەوە نییە گۆڤاری گەلاوێژ ژمارە (5،6) لاپەڕە (30) ساڵی یەکەم بەغداد 1940.

[17] (محەممەد رەسووڵ هاوار) کورد و باکووری کوردستان لەسەرەتای مێژووە وە هەتا شەڕی دووەمی جیهان لاپەڕە (73).

[18] (د.صدیقی بۆرەکەیی مێژووی وێژەی کوردی بەرگی یەکەم لاپەڕە (24).

(د. مەکەنزی) دیالێکتی گۆرانی بە زمانێکی سەربەخۆ زانیوە و کوردیشی بە وەچەزاری زمانی فارسی لە قەڵەمداوە[19].

لە کتێبی (کورد در دائره المعارف اسلام)دا هاتووە: کۆمەڵە دیالێکتێی کوردی کە بە زمانی کوردی دەناسرێن لە گەڵ ئەوەدا لە یەك ریشەن و پەیوەندییان بە یەکترەوە هەیە، لە هەمان کاتدا هەر یەکەیان خاوەنی ئەدەبیاتی تایبەت بە خۆیەتی، جیاوازی دیالێکتەکان بەستراوەتەوە بە دووری و نزیکی ناوچەکان لە یەکترەوە، بەو واتایە هەتا دوو ناوچە لە یەکترەوە دووربن، جیاوازی دیالێکتەکانیان زیاترە، بەڵام بە شێوەیەکی گشتی دەبن بە سێ بەشەوە بە ناوەکانی (کرمانجی، کوردی کە سۆرانیشی پێدەڵێن، کرماشانی کە لوڕی) پێدەڵێن، ئەم سەرچاوەیە دیالێکتی گۆرانی بە کوردی لە قەڵەمنەداوە و تیایدا هاتووە گۆرانی لە چەند دیالێکتێکی جیاواز پێکهاتووە[20]. لێرەدا بەباشی دەزانین باسی ئەوە بکەین ئەم دابەشکردنە کە لەم سەرچاوەدا قسەی لێوەکراوە لە گەڵ بۆچوونی سەرچاوە باوەڕپێکراوەکاندا ناتەبا و ناکۆکە، لە گەڵ راستی بوونی زمانی کوردی و دیالێکتە جیاوازەکانی، هەروەها رەوتی گەشەکردنی زمانەکەدا نایەتەوە.

(مەنسووری رەحمانی) نووسیویەتی: زمانی کوردی هەزاران وشەی لە بەراورد لە گەڵ فارسیدا هەیە، 51/ لە سەدی وشەکانی کوردی پەتین، 29/ لەسەدی لە گەڵ زمانە ئێرانییەکانی وەك: (فارسی، بەلووشی) هاوبەشە، 13/ لە سەدیلە گەڵ زمانە هێندۆ ئێرانییەکانی وەك سانسکریت و 07/ لە سەدی لە گەڵ زمانە هێندۆ ئەوروپاییەکانی وەك ئینگلیزی و ئاڵمانی هاوبەشە[21].

(فوئاد حەمەخۆرشید) نووسیویەتی: دیالێکتی گۆران گەر لە باشوورییەوە بیگرین، هەر لە باکووری رێگەی (قەسری شیرین، کرماشان)ەوە دەستپێدەکات، بەرەو باکوور کشاوەتا دەگاتە شاخەکانی هەورامان لە خۆرئاواشەوە لە سەرچاوەکانی سیروانەوە بەرەو خۆرهەڵات تا دەگاتە کرماشان. بەشێوەیەکی سەرەکی چوار لقە کە ئەمانەن

---

[19] (د. مەکەنزی) لە وتارێکیدا بە ناوونیشانی (بنەڕەتی زمانی کوردی) لە کۆنگرەی ساڵانە کە بۆ زمانەکانی خۆرهەڵات و ئەفریقیا ساڵی (1961ز) سازدراوە خستووەتەڕوو، خوالێخۆشبوو (تۆفیق وەهبی) بە وتارێك بە ناوونیشانی (اصل الاکراد ولغتهم) بە چەندین بەڵگەی راست و رەوانەوە بەرپەرچیداوەتەوە، وەڵامەکەی لە ژمارە (2)، بەرگی (2)ی گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد، لاپەڕەکانی (1، 24)، ساڵی 1974 بڵاوکراوەتەوە.

(ئەیووب)

[20] کورد در دائره المعارف اسلام، ترجمه اسماعیل فتاح قاضی لاپەڕە (166، 167).

[21] مەنسووری رەحمانی، فێرکاری زمانی کوردی، رۆژژمێری هەتاو، ساڵی 2708 کوردی، ناوەندی بڵاوکردنەوەی پەرتەوبەیان، سنە.

1- گۆرانی رەسەن

2- هەورامانی

3- باجەڵانی

4- زازا

لە درێژەی نووسینەکەیدا هاتووە (گۆرانی رەسەن) دانیشتوانی ناوچەکانی (کرند، زەهاو، جوانڕۆ، هەندێك کاکەیی داقووق، تیرەی زەنگەنەی نزیکی کفری و قادرکەرەم، سیامەنسووری ناوچەی لەیلان) پێیدەدوێن، هەورامانی ئەوە هەر دیالێکتێکی تا بڵێی تەڕ و شیرینە، دانیشتوانی شاخەکانی هەورامان و پاوە و پاڵەنگان و دەوروبەری هەموویان پێیدەدوێن. بەڵام باجەڵانی پەرش و بڵاوە ئەوانەش پێیدەدوێن هەندێکیان پەڕیونەتە باکووری خۆرهەڵاتی مووسڵ و پێیاندەوترێت (شەبەك)، بەشێکیان لە زەهاو و باکووری لوڕستان و نزیك خانەقین و قۆرەتوو و ناحیەی مەیدان دادەنیشن.

(زازا)ش جێگەیان لە ناوچەکانی دیالێکتی گۆرانەوە زۆر دوورە و کەوتووەتە ناوچەی نێوان (ئەرزڕۆم، مووش، خەربووت و ئەرزنجان)ەوە، واتە کەوتووەتە ناوچەی دێرسیمەوە[22].

سەرەڕای ئەوەی ئێمە سەبارەت بەوەی دیالێکتەکە ناوی گۆران بێت قسەی زۆرمان هەیە، ئەوە هەڵەیەکی گەورەیە و پێش خوالێخۆشبوو (شەرەفخانی بەدلیسی) کەسێك بەو ئاکارەدا نەڕۆیشتووە، پاشانیش (مینۆرسکی) شوێنپێی ئەوی هەڵگرتووە، دەڵێن گۆران دەتوانرێت وەك: (هۆز و تیرە، ناوچەی نیشتەجێبوون، گۆڕانی سروشتی کۆمەڵایەتی خەڵك لە کۆچەرییەوە بۆ نیشتەجێ) قسەی لێوەبکرێت نەوەك دیالێکت، لێرەدا زۆر درێژیناکەینەوە چونکە هەویرێکە ئاوی زۆر دەکێشێت. بەڵام نووسەر بە چەند هەڵەیەکدا رۆیشتووە کە پێویست بە راستکردنەوە دەکەن:

1- ئەوەی ئەو بە هەورامانی باسیکردووە (هەورامی)یە، نەوەك (هەورامانی)، چونکە هەورامانی بەو کەسە دەوترێت کە خەڵکی هەورامان بێت، بەڵام هەورامی بەو کەسە دەوترێت بە دیالێکتەکە قسەبکات.

2- ناوی خەڵکی ناوچەی جوانڕۆی هێناوە گوایا بە گۆرانی رەسەن قسەدەکەن، بەڵام قسەکردنی خەڵکی ئەو ناوچەیە شێوەی قسەکردنی جافەکانە کە لە هەندێك سەرچاوەدا بە (جافی، هەورامی) ناویهێنراوە. خوێنەری ئازیز بۆ دەرخستنی راستی ئەوەی کە ئەو جۆرە ئاخاوتنە بە (جافی، هەورامی) ناویهاتووە، دەتوانیت سەیری پێشەکی کتێبی (دەورەی عابدین) بکەیت.

---

[22] فوئاد حەمەخۆرشید، زمانی کوردی دابەشبوونی جوگرافیایی دیالێکتەکانی، وەرگێڕانی لە عەرەبییەوە، حەمەکەریم هەورامی، لاپەڕە (70، 71، 72).

3 لە دیاریکردنی سنووری جوگرافی گۆکارانی هەورامی، بە هیچ شێوەیەك ناوی هەورامییەکانی ناوچەکانی: (ژاوەرۆ و گاوەرۆ و ڕەزاو)ی نەهێناوە کە بە هەورامی قسەدەکەن.

4 باسی ئەوەی کردووە هەورامانی (لهۆن) دەکەوێتە سنووری ئێراق و هەورمانی (تەخت) دەکەوێتە سنووری ئێرانەوە، ئەمە هەڵەیەو پێویست بە ڕاستکردنەوە دەکات، سنووری هەورامانی لهۆن لە خۆرهەڵاتی کوردستان، هەر لە سنووری ڕوانسەر و جوانڕۆوە لە گەڵ قەزای (پاوە) دەستپێدەکات، هەتاك بەری خۆرهەڵاتی چەمی زەڵم لە باشووری کوردستان. سنووری هەورامانی (تەخت)یش لە بەری خۆرئاوای ئەو چەمەوە دەستپێدەکات هەتاکو سنووری ژاوەرۆ. بۆ زیاتر شارەزابوونی خوێنەری ئازیز دەڵێین: سنووری هەورامانی لهۆن لە باشووری کوردستاندا ئەم شارۆچکەو گوندانە دەگرێتەوە:

(شارۆچکەی تەوێڵە، شارۆچکەی بیارە، سۆسەکان، بەڵخە، دەگاشێخان، بنجۆی دڕە، نارنجلە، گەچێنە، باخەکۆن، گوڵپ، سەرگەت، هانەی دن، دەرەی مەڕ، ئەحمەد ئاوا، ئاوایی ڕۆستەم بەگ، زەڵم، هانەی قوڵ، ئێلاَنێ، خارگێلاَن، خەرپانی، زەردەهاڵ، دەرە قەیسەر، جاور، دۆڵبیان، پالاَنیا، هاوار، هەوارەکۆن، دەرەتوی، گریانە).

لە خۆرهەڵاتی کوردستانیشدا ئەم شوێنانە دەگرێتەوە:

(شاری پاوە، شارۆچکەی نەوسوود، هانە گەرمڵە، کەیمنە، بێدەرواس، دزاوەر، نۆتشە، هەجیج، نەروی، شەڕەکان، شۆشمێی سەروو، شۆشمێی خواروو، وەزڵیە، وڕا، خەنانە کەڕە، خانەدەرە، خانەگا، دشە، شێخان، داریان، دەریوەر، دەرەموور، شەوەڵخێ، شێنە، کۆمەدەرە، لاپرد، مێویە، نەیسانە، نجار، نۆسمە).

سنووری (هەورامانی تەخت) لە باشووری کوردستاندا ئەم گوندانە دەگرێتەوە:

ئێلاَنێ، هانەی قوڵ، بانیشار، عامووڕە، نەوێ، جۆمەرەسی....هتد

هەروەها هەورامانی (تەخت، ژاوەرۆ، گاوەرۆ) لە خۆرهەڵاتی کوردستان ئەم شوێنانە دەگرێتەوە:

(ئاریان، ئەوێهەنگ، ئەسپەرێز، ئاساوگە، ئامزیانی سەروو، ئامزیانی خواروو، ئاسکۆڵی سەروو، ئاسکۆڵی خواروو، ئەحمەد ئاوا، ئاڵمانە، ئەنجومنە= هەجمنە، ئەسکەدۆڵ، بێساران، بڵبەر، بڵ، بندۆڵ، بۆڕییەر، باراماوا، پایگەلان، پاڵنگان، پیرانشار، پیرانەکۆن، پشتە، تەختە، تەختە زەنگی، تەختە و جامی، تەوریوەر، تەنگیسەر، تفێن، تەرخاناوا، تەکیەی گەلێن، تفڵی، تازاوی تفڵی، تەخان، تیانە، جۆلاَندی، چەمشییەر،چرسانە، حسێن ئاوا، خانەگای ڕەزاو، خشکێن، خوایشت، خاناوا، دزڵی، دژەن، دەرەتوێی مەریوان، دێکانان، دەل، دەشتە قەڵبێ، دەڵەمەرز، دەروێشان، دێوەزناو، دەرەویانی

سەروو، دەرەویانی خواروو، دەمەیەو، دەرۆکێ، دەرەکۆڵە، دەرەتەنگ، دەگاگا، دەرەناخێ، دەگاشێخانی لای دزڵی، دوورڕووە، دەرەباخ، دزوونی سەروو، دزوونی خواروو، دەرزیان، دۆڵاو، دەرەقووڵە، ڕەزاو، ڕوار، ڕیخلان، ڕچی، ڕیوری، زۆم، زەلەکێ، زمانگریوە، زەکەریان، زریان، زیویە، ژیوار، ژنین، ژلێژە، ژان، سوورە تفێ، سەرپیر، سەرنژمار، سەرشیلانە، سەرهۆیە، سەرومالێ، سەرڕێز، سپیار، سیاناوە، سیویە، سەرخانەقا، سەولاوا، سالیان، سپیبن، سو، سەنگسپی، شاری هەوراماان، شیان، شاهەسنی، شێنە، قەلاجێ، قنگاو، فارساوا، فەرەجاوا، فەیرۆزاوا، کانی سانان، کانی حسێن بەگ، کانی میران، کانی دینار، کانی کبود، کانی حلانە، کانی قوربانی، کانی چنار، کانی لەیلێ، کەڕاوا، کەکلی ئاوا، کۆرەدەرەی خواروو، کۆرەدەرەی سەروو، کەلجی، کەرەسی، کەمالا، کۆلێژ، کەلەتەنگە، کلکەجان، کاشتەر، کەمانگەر، کەلاتێ، گالی سەروو، گالی خواروو، گەلێن، گواز، گەنجەناو، گۆشخانی، گزیوان، گەلیان، گاوانە، گەگی، گەنمان، گەزنە، گازرخانی، گوڵەسارە، لۆنی سەروو، لۆنی خواروو، لەنگریز، مێرگسار، مەلا میرزا، میراوا، مەڕەچلم، مەحمود ئاوا، مازیبەن، مەیسوورئاوا، نەی، ناوە، نژمار، نەسەنار، نوێن، نیەر، نیاوا، نشووری سەروو، نشووری ناوەڕاست، نشووری خواروو، نەیجەقەوی، نزار، وەیسە، وەیسیان، وڵەژێر، وەرگەوەڕ، ورەسی سەروو، ورەسی خواروو، یەمینیانی سەروو، یەمینیانی خواروو، یۆژنان، هۆیە، هەڵوان، هەواساوای سەروو، هەواساوای خواروو، هەشەمێز، هەرسین، هالۆژان، هەندیمەن، هەنارلە، هادیاوا، هالۆژان، هەندیمەن، هەنارلە، هادیاوا، هەڵوان، عەلیاوا[لحلج])

بۆ کۆتاییهێنان بە قسەوباسی سنووری هەورامانی تەخت و لهۆن، پێویستە ئەوە بخەینە پێشچاو کە ئەو سنوورە لە سەر بنەمای گۆکارانی هەورامی دیارینەکراوە، چونکە چەند گوندێك هەن لە چوارچێوەیدا بە هەورامی کۆناگەن، هەر بۆ نموونە خەڵکی گوندەکانی (بانیشار، عامموورە، نەوێ، جۆمەرەسی)، چونکە سنوورەکە وەك دەسەلاتی حوکمڕانی سانەکان دیاریکراوە.

ئەم چەند دێڕەی سەرەوە کەمێك لە کرۆکی بابەتەکە دووریانخستینەوە، بۆیە بۆ زیاتر دەرخستنی ڕەگی دیالێکتی (ماچۆ= هەورامی) لە مێژوودا، بەدەر لەوانەی باسمانکردن، هەروەها لەو قەوالانەی کەلە هەوراماندا دۆزراونەتەوە و ئێستا لەمۆزەخانەی (لەندەن)دان، باس لەوە دەکەین چەندین وشە و دەستەواژە هەن لەدیالێکتی هەورامی و هەندێك لە زمانە کۆنەکاندا وەك (عیبری، پەهلەوی

[لحلج] بۆ ئەم لیستی ناوانە بڕوانە:

أ (هادی بەهمەنی) پەیامی هەورامان لاپەڕە (224، 225).

ب (د. برهانەدینی وڵەدبەگی) نگاهی بە جاذبەهای اکوتوریستی اورامان لاپەڕە (29، 30، 31).

ج (محەممەد ئەمین هەورامانی) دەستنووسی مێژووی هەورامان بەشی حەوتەم جوگرافیای هەورامان لاپەڕە (6).

ئەشکانی= پەهلەوی کۆن، سۆمەری، پارسی باستان= پارسی کۆن ... هتد) وەکو یەکن، یاخود زۆر لەیەکەوە نزیکن.

دیالێکتی (ماچۆ= هەورامی) ئەوەندە لە زمانی پەهلەوی ئەشکانییەوە نزیکە، هەندێك دەڵێن: دیالێکتی هەورامی کۆن هەمان زمانی (پەهلەوی ئەشکانی)یە.

تا ئێرە چەند قسەیەکمان سەبارەت بە دیالێکتەکە کرد و دێینە سەر ئەوەی بڵێین بۆچی ئەم دیالێکتە بووە بە زمانی تێکستە شیعرییەکانی (72) پیرە؟. ئەوە ئاشکرایە و لە ژیاننامەی پیرەکاندا دەردەکەوێت کە ئەو زاتانە لە گەل و نەتەوەی و پێکهاتەی کۆمەڵایەتی جیاواز بوون، لە ناویاندا (هیندی، فارس، ئازەری، سەمەرقەندی، ئەسەمووڵی، بەسرایی، مووسڵی، شامی، کرمانی، شیرازی، کوردی زۆربەی ناوچەکانی کوردستان) هەبوون، بەڵام هەموو شیعرەکانیان بە (ماچۆ= هەورامی) هۆنیوەتەوە. دیارە ئەمە هەروا بێبنەما نەهاتووە و پێویستە بۆ پێشینەکەی بگەڕێنەوە کە لەم چەند خاڵەدا روونیدەکەینەوە:

1أ دیالێکتی (ماچۆ= هەورامی) وەك لە پێشدا وتمان پێشینەیەکی مێژوویی دێرین و لەڕووی دینییەوە جۆرە پیرۆزییەکی بووە، بەوەی رەگەکانی بۆ ناو زمانی (پەهلەوی ئەشکانی) و (زمانی ئاوێستایی) دەگەڕێنەوە، سەبارەت بە زمانی پەهلەوی ئەشکانی، هەر لە سەردەمی حوکمڕانی ئەشکانییەکانەوە باڵادەستی تەواو گەورەی هەبووە و سنووری گۆکارانی خۆی تێپەڕاندووە، سەرەڕای ئەو هەموو هەوڵانەی کە ساسانییەکان بۆ جێگیرکردنی زمانی فارسی لە شوێنیدا داویانە، کەچی بەدرێژایی ساڵەکانی حوکمڕانی ئەوان و تەنانەت هەتاکو سەردەمی (حەجاجی کوڕی یووسفی سەقەفی)، لە ناو دەوڵەتی ئیسلامدا زمانی دیوانی بووە، زۆربەی دیواندەرەکانی ناو خەلافەتی ئەمەوی کوردبوون، تەنانەت سەرۆکی دیواندارەکان کوردێکبووە بە ناوی (زادان فەرۆخ)، پاش مردنی (زادان فەرۆخ) ئینجا (حەجاج) توانیویەتی لە رێی کوردێکی ترەوە بە ناوی (صالح سیستانی) کە پێشتر جێگری (زادان) فەرۆخ بووە، زمانی عەرەبی بە زمانی دیوانی جێگیربکات، هەر لەوەشەوە (صالح سیستانی) بەر نەفرەتی کوردەکان کەوتووە. سەبارەت بە زمانی (ئاوێستایی)ش کە زمانی زەردەشت و دینەکەی بووە، لە رووی دینییەوە پیرۆزکراوە، شتێکی ئاشکرایە دیین پیرۆزی بەزمان دەبەخشێت، هەر ئەمەش بووە کە زمانی عەرەبی لە رێی قورئانی پیرۆزەوە، لە خۆرهەڵاتەوە گەیشتە وڵاتی (چین) و لە خۆرئاواشەوە دڵی باڵکانی سمی، هەروەها لە رێی کتێبە پیرۆزەکانی (تەورات و ئینجیل)ەوە زمانەکانی وەك (عیبری و ئارامی) پیرۆزکران، زمانی ئاوێستایش بە هۆی دیینی زەردەشتییەوە، سەرەڕای هەموو هەرێمەکانی ئێستای ئێران و کوردستانی گەورە، بە وڵاتانی وەك: (ماوەڕائەنەهر و ئەفغانستان و پاکستان و هیندستان)یش گەیشت. زۆر لەسەر ئەم

بابەتە نارۆین، بۆیە دێمەوە سەر مەبەستی سەرەکیم کە پیرۆزی دیالێکتی هەورامییە، وەك پێشتر ئاماژەمپێدا، زۆربەی بۆچوونەکان سەبارەت بە دیالێکتی هەورامی لە سەرئەوە یەکدەنگن کە لەهەموو دیالێکتەکانی تر لە زمانی پەهلەوی ئەشکانی و ئاوێستاوە نزیکە، کەواتە دەتوانین بڵێین میراتگری ئەم دووزمانە و زۆرێك لە تایبەتمەندییەکانیان بووە، لەوەشەوە پیرۆزکراوە و سنووری گۆکارانی خۆی بەزاندووە[24]. کەواتە پیرۆزی دیالێکتەکە یەکێك لەو هۆکارانە بووە کە کردوویەتی بەزمانی شیعرەکانی (72) پیرە.

2 کاتێك (بالوولی مایی) دامەزرێنەری رێوڕەچەی یارسان، لە زێدو ماوای خۆیدا هەوڵەکانی سەرکەوتوو نەبوون، چووەتە هەورامان و لەوێ هەوڵی بلاوکردنەوەی رێوڕەچەکەی داوە، هەر لەوەشەوە کە خۆی لە دیینە کۆنەکانی ئاری وەك: (زەردەشتی و میترایی) بەهرەمەند بووە و زمانی دیینەکان بەلایەوە زانراو بووە، کە چووەتە هەورامان لە رووی زمانی خەڵکی ناوچەکەوە هەستی بە هیچ جۆرە نامۆییەك نەکردووە، هەر بۆیە بە زمانەکەی ئەوان سەرەتای بۆچوون و دەربڕینەکانی خستووەتەڕوو، یارەکانیشی هەر بە هەمان ئاکاری ئەودا چوون، لە قۆناغەکانی دواتریشدا هەریەك لە (باوەسەرهەنگی دەودانی و یارەکانی لە سەدەی چوارەمی کۆچی، شاخۆشین و یارەکانی لە سەدەی پێنجەمی کۆچی، باوە ناوسی سەرگەتی و یارەکانی لە کۆتاییەکانی سەدەی پێنجەم و هەتا ناوەڕاستی سەدەی شەشەمی کۆچی)، هەر بە هەمان ئاراستە و ئاکاردا رۆیشتوون، هەموو ئەوانیش تێڕوانین و شیعر و عیرفانیان بە دیالێکتی (ماچۆ= هەورامی) خستۆتەڕوو و زمانی دیینەکەیان بووە.

3 (سان سەهاکی بەرزنجی) کە لە ناو هەر پێنج رێبەرە گەورەکەی (رێوڕەچەی یارسان)دا لە هەموویان زیاتر شوێن پەنجەی بە گەشەکردن و رێکخستنەوەیەوە دیار و کاریگەرە، لە بەرزنجەی زێدو ماوای خۆیدا تەنانەت براکانیشی دژایەتییان کردووە، هەر بۆیە چووەتە هەورامان و (پەردیوەر)ی کردووە بە ماوای خۆی، لە بەر ئەوەی دیالێکتی (ماچۆ= هەورامی) هەم زمانی دیینەکەی و هەم زمانی خەڵکی ناوچەکە بووە، دیارە ئەویش بەو دیالێکتە دواوە و لە دەرباری ئەودا هەر ئەو زمانە برەوی هەبووە، بۆیە هەر کەسێك و لە هەر شوێنێکەوە چووبێتە ئەوێ، یەکێك لە ئەرکە سەرەکییەکانی ئەوە بووە کە فێری ئەو دیالێکتە ببێت و پێویستبووە بیکات بە زمانی دیینی و ئەدەبی و عیرفانی خۆی، چونکە ئەگەر ئەو زمانەی نەزانیبێت نەیتوانیوە لە دیینەکەی (سان سەهاك) بەهرەمەند ببێت. لە بەر ئەم هۆیانەی کە خرانەڕوو پیرەکانی بازنەی

---

[24] ئەیووب رۆستەم، هەورامان، بەرگی یەکەم و دووەم، لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی، کولتوورییە، چاپی دووەم، لاپەڕە (462)، 2008، سلێمانی.

(72) پیرەش لە هەر شوێنێکەوە هاتبن و لە خزمەت (سان سەهاك)دا هەر چۆن ریازەتیانکێشاوە و ئەرکی دیینی خۆیان راپەڕاندووە، هاوکات فێری زمانە دینییەکە بوون و شیعرەکانی خۆیان پێهۆنیوەتەوە.

نیگایەك لە هەندێك لە رازە مێژووییەكانی ئاوێستا لە شیعرەكانی (بارگە بارگە)دا

هەموومان دەزانین زۆرێك لە رازە مێژووییەكانی هەر ئیمپراتۆریا و حوكمڕانی و گەل و نەتەوەیەك لە دوو توێی مێژووی حوكمڕنەكانیاندا دەخوێنرێنەوە، بۆ نموونە ئەگەر ئێمە بمانەوێت لە مێژووی ساسانییەكان ئاگاداربین، ئەوە پێویستدەكات ژیاننامە و بەسەرهاتی كیسراكان بخوێنینەوە، هەروەها ئەگەر بمانەوێت لە مێژووی (رووسیای تزاری) ئاگادابین پێویستدەكات مێژووی ژیانی تزارەكان بخوێنینەوە و بۆ هەموو دەسەڵاتدارییەكانی تریش بە هەمانشێوەیە. لێرەشەوە دەبینین ژمارەیەك راز و گێڕانەوەی مێژوویی سەبارەت بە:

(هۆشەنگ و جەمشید و فەرەیدوون)ی پێشدادی، (كەی قوباد و كەیكاوس و كەی خوسرەو و نەوزەر و مەنوچەر)ی كیانی، هەروەها هەریەك لە (رۆستەم و زۆراب و فەرامەرز و گودەررز و گیو و ئارش و داراب و دارا و ..... هتد)، لە ناو ئاوێستادا قسەو باسیان لێوەكراوە، هەمان ئەم كەسێتییانە لە ناو شیعرە عیرفانییەكانی (بارگە بارگە)شدا ناویانهاتووە و دەربڕینەكانیش لە هەردوو كتێبدا زۆر لە یەكدەچن. وەك پێشتریش وتوومانە هەروو كتێبی (ئاوێستا و بارگە بارگە) كتێبی دینین، یەكەمیان تایبەتە بە شوێنكەوتوانی دینی زەردەشتی و دووەمیشیان تایبەتە بە شوێنكەوتوانی دینی یارسان، ئەگەر مرۆڤ تەنها بە ئەقڵ و ئاوەز لە بابەتەكانیان بڕوانێت ئەوە گومان لە زۆربەیان درووستدەكات و دەیانخاتە ناو چوارچێوەی ئەفسانەوە، بەڵام تەنها ئەقڵ و ئاوەزی مرۆڤ بەسنین بۆ ئەوەی پەی بە هەموو بابەت و راز و گێڕانەوە دینییەكان ببات، ئەوەی ئەقڵ بە ئەفسانەی دەزانێت لە روانگەی دینەوە (پەرجوو= موعجیزە)یە، لێرەدا چەند نموونەیەك لە ناو دینە ئینسانی و ئاسمانییەكاندا دەخەینەپێشچاو.

1 بە پێی باوەڕی میترایییەكان، (میترا) سەرەتا لەبەردێك و لەناو ئەشكەوتێك شەوی شەممە رێكەوتی (12/24 ساڵی 272پ.ز) لە درێژترین شەوی ساڵدا لەدایكبووە[1]، شەوی لەدایكبوونی (میترا) پێیدەوترێت (شەوی یەڵدا)، پاش لەدایكبوونی شوان و بەرغەلەوانەكان پەرستوویانە و ئینجا بووە بە هاوئاهەنگی خۆر، رۆژێك گاكێوییەكی كێشاوەتە ناو ئەشكەوتەكەوە و زنجیریكردووە، بەفەرمانی خۆر (كولاغ= قەلەرەشكە) گاكەی كوشتووە، لەهەناوی (گا)كەوە (گوڵەگەنم و داری مێو) سەوزبوون، ئینجا (مار و مێروو)

[1] ئیرەجی بەهرامی اسطوره اهل حق لاپەڕە (68).

ئەنـدامی نێرینـەی گاگـەیان خـواردووە، پاشـان (مـیترا) چـووە بـۆ ئاسمـان و جـارێکی تـر گەڕاوەتەوە بۆسەرزەوی، بەگەڕانەوەی بۆسەر زەوی هێزێکی وەهای بەخشیوە بە مردووەکان هەتاکو هەموویان هەستنەوە، سنووریکیشی لەنێوان چاکە و خراپە داناوە و بەو شێوەیە چاکەکارانی لە خراپەکاران جیاکردووەتەوە، دواجار گایەکی سەربڕیوە لەگەڵ شیلەی پیرۆزدا خۆشاوێکی لێدرووستکردووە، هەرکەسێك لەو خۆشاوەی خواردووەتەوە چووەتە ژیانی نەمرییەوە.

2ـ سەبارەت بە دیینی زەردەشتی، لە کتێبی (دینکەرد[1])دا چیرۆکێك دەربارەی لە دایکبوونی (زەردەشت) خراوەتەڕوو ئەمەی خوارەوە چەند دێڕێکیەتی، ڕەوانی زەردەشت لە سەرەتاوە لە جیهانی بالآدا ژیاوە، کاتێك لە دایکبوونی ئەو هاتۆتە پێش (بەهمەن و ئۆردیبهێشت) کە دوو (یەزد)ی پایە بەرزن لاسکی گیایەکی پیرۆزیان هێناوە بەناوی (هوم=Hauma) و ڕەوانی زەردەشتیان تێدا جێگیرکردووە، کاتێك (پوروشەسپ)ی باوکی چووەتە دەشت سەرنجی بۆ لای ئەو گیایە راکێشراوە و لێیبردۆتەوە بۆ ماڵەوە، بەم شێوەیە ڕەوانی (زەردەشت) لە ئاسمانەوە گوێزراوەتەوە بۆ سەر زەوی.

پاشان کاری خولقاندنی تەنی (زەردەشت) بە دوو (یەزد)ی تر سپێردراوە بەناوەکانی (ئەمرداد= یەزدی ئاو) و (خورداد= یەزدی گیاکان)، ئەم دوو یەزدە پاش ئەوەی کاری خۆیان لە ئاسماندا تەواوکردووە باریونەتە سەرزەوی، (تەنی زەردەشت) یان لەناو ڕەگی گیادا چەقاندووە، پاش ئەوەی ئەو گیایە رواوە (پوروشەسپ)ی باوکی زەردەشت بەرێنمایی (ئەمرداد و خورداد) شەش مانگای خۆی بردۆتە دەشت بەمەبەستی لەوەڕاندنیان، کاتێك مانگاکان لەو گیایەیان خواردووە گوانەکانیان لە (شیر) پڕبوون، (دەغدۆ)ی هاوسەری (پوروشەسپ) مانگاکانی دۆشیون و هاوسەرەکەشی لەو گیای (هوم=Hauma)ەی کەپێشتر بردوویەتییە ماڵەوە و ڕەوانی زەردەشتی تێداجێگیرکراوە

---

[1] (دینکەرد) ناوی ئەو کتێبەیە کە بەفەرمانی (ئەردەشێری بابکان)ی یەکەم پادشای ساسانی لەرێگەی رۆحانییە زەردەشتییەکانەوە لەهەموو وێنە پەڕاگەندەکانی (ئاوێستا) کۆکراوەتەوە و بە سەرپەرشتی (مووبدان مووبد)ی ئەو سەردەمە نووسراوەتەوە، ئەردەشێری بابکان لەنێوان ساڵەکانی (241ـ 226پ .ز) حوکمڕانیی دەوڵەتی ساسانی کردووە و بەبنیاتگوزاری ئەو دەوڵەتە دەدرێتە قەڵەم.

بڕوانە کتێبی ئاوێستاـ بەرگی یەکەم ـلاپەڕە (15) تۆژینەوە و لێکۆڵینەوەی (د.جلیل دوستخواە) لە بلاوکراوەکانی مروارید.

وشـكيكردۆتەوە، وەراندويەتيـە نـاو شـيرەكەوە و لەگـەڵ (دەغـدۆ) لێانخواردۆتـەوە، پـاش ماوەيـەك (زەردەشت) لە دايكبووە[3].

3 سەبارە بە دينـە ئاسمانييـەكانيش دەڵێين: چـە شـوێنكەوتوويەكى خـاوەن بـاوەڕى مەسـيحى گومان لەوە دەكات حەزرەتى (مەسيح) بۆ ئاسمان بەرزبووەتـەوە و لـەو سـەردەمەدا كـە دووبـارە دێتەوە سەرزەوى (ژياندنەوە)ى مرۆڤەكانە[4]، يان چە موسڵمانێكى باوەڕدار گومان لە قاشـكردنى سنگى پێغەمبەرى پێشەوامان و دەرهێنان و فرێدانى تـۆوى جەهالـەت لـە ناويـدا دەكـات كـە بـە پێـى ئايــەتى پــيرۆزى (الم نــشرح لــك صــدرك) ســەلمێنراوە، بــە دڵنياييــەوە دەڵــێن هــيچ شوێنكەوتوويەكى باوەڕدارى ئەم دوو دينە بچووكترين گومان لەو دوو (پەرجوو= موعجيزە)يـە ناكات.

پاش ئەم دێڕانەى خرانەڕوو دەگەڕێنەوە سەر مەبەستى سەرەكيمان كە نيگاكردنێكە لە هەندێك لە رازە مێژووييەكانى ناو كتێبى (ئاوێستا) كە باس لە چەندين پادشاو پاڵەوان و كەسێتى گەورەو ناودارى (پێشدادى و كەيانى) دەكەن و رەنگدانەوەى ئەو رازانە لە ناو شيعرە عيرفانييەكانى كتێبى (بارگە بارگە)دا وەك لە خوارەوە هاتووە:

1 هۆشەنگ پێشدادى: لە ئاوێستادا ناوى بە (هئوشينگە) هاتووە كە واتاى چاكوەستاى بوارى تەلارسازى دەدات، لە زمانى (پەهلەوى)يشدا بە (هۆشەنگ) ناوى هاتووە كە هەمان ناوهێنانە كورديەكەيەتى، ناوبراو كوڕى (سيامەك كوڕى كەيومەرثى پێشدادى)يە[5]. سەبارەت بە (هۆشەنگ) لە (ئاوێستا)دا هاتووە: ناوبراو لە پەروەردگارى خۆى پاڕاوەتەوە كە بيكات بە گەورەترين دەسەڵاتدار و (يەزد[8])ەكانيش ئەو داوايەيان قبوڵكردووە، ديارە لە دينى زەردەشتيدا سى (يەزد) هەن و هەر يەكەيان تايبەتە بە رۆژێكى مانگەوە.

بە پێى (شانامە) هۆشەنگى پێشدادى چل ساڵ پادشايەتى كردووە و لە سەردەمى حوكمڕانييەكەيدا وڵات پێشكەوتووە، هەروەها نووسيويەتى جەژنى (سەدە) بۆ يادى ئەوە. لە كتێبى (تاجگزارى در ايران باستان)دا هاتووە، كاتێك بووە بە پادشا فەرمووويەتى من پادشاى حەوت كێشوەرم[7].

---

[3] (عەبدولعەزيمى رەزائيى) تأريخ دەهزار سالە ايران – جلد اول لاپەڕە (70).

[4] د. على اكبر ترابى تاريخ الاديان چاپ دووەم تهران 1347.

[5] د. عبدالله رازى تاريخ كامل ايران لاپەڕە (2) 1347.

[8] (يەزد= ئێزد) بە واتاى فريشتەى زەردەشتى دێت.

[7] عليقلى اعتماد مقدم تاجگزارى در ايران باستان لاپەڕە (3) انتشارات وزارت فرهنگ و هنر.

لە بەندی دووەمی کتێبی (بارگە بارگە)شدا یەکێك لە پیرەکان بە ناوی (پیر قابیلی سەمەرقەندی[9]) وتویەتی:

ئۆ یانەی هۆشەنگ ئۆ یانەی هۆشەنگ

بارگەی (شا)م لوا ئۆ یانەی هۆشەنگ

(شا)م وێش هۆشەنگ بێ دارای فەر و هەنگ

ئاهر زەردەبام ئەو مەدا پەڕەنگ[9]

بە پێی باوەڕی یارسانەکان وشەی (شا)م لێرەدا واتای پەروەردگار دەدات و گوایا یەکێك لە بارگە خودایییەکان لەماڵی (هۆشەنگی پێشدادی) دابەزیوە.

بۆ زیاتر روونکردنەوەی وشەی (شا)م، با لەم دوو دێڕە لە شیعری (عابدینی جاف) وردببینەوە کە لە کتێبی بەندی (3)ی دەورەی عابدیندا بڵاوکراوەتەوە، ناوبراو فەرموویەتی:

سەهاك ئێژێ شای گەردوونم

دانەی دیدەی ژێر جەیحوونم

ئەو راس ئێژێ ئەزیش سونم

دەتان مێژم بە سنوونم

ئەوو هودایە و من مەجنونم

شێتی ئەوم چاوەڕونم[10].

هەر لێرەدا بە پێویستی دەزانین بڵێین: سەبارەت بە (کەیومەرث) جیاوازی لە ناو فارسەکادا هەیە و لەمبوارەدا چەند بۆچوونێکیان دەربڕیوە، هەیانن وتوویانە کوری حەزرەتی (ئادەم) بووە، هەشیانن پێیانوایە ناوبراو کوڕی (ئومیم کوڕی لاوز کوڕی ئیرم کوڕی سام کوڕی نوح)ـە، کەمینەیەکیش وتوویانە ئەو بنەڕەتی رەچەڵەکی مرۆڤ و سەرچاوەکەیەتی[11].

2 جەمشید پێشدادی: لە ئاوێستادا ناوی بە (یمە) هاتووە و لە زمانی (پەهلەوی)یشدا بە (جەم) ناویهێنراوە، خودی وشەی جەم لای زەردەشتییەکان گلێربوونەوە دەگەیەنێت و لای یارسانەکان بە واتای کۆبوونەوەی دینییەوە دێت، وەك لە (ئاوێستا)دا هاتووە ناوبراو ئەو

---

9 لە دوادواکانی چەرخی حەوتەمی کۆچی لە (سەمەرقەند) هاتووەتە دونیاوە و ساڵی (756ك) کۆچی دواییکردووە.

9 سەرەنجام، بارگە بارگە، لاپەڕە (47).

10 سەرەنجام، دەورەی عابدین، لاپەڕە (496، 497).

11 ابی الحسن علی بن حسین بن علی المسعودی، مروج الذهب ومعادن الجوهر، المجلد الاول، بتحقیق، محمد محی الدین عبدالحمید، ص (220)، 1964.

کەسەیە کە (ئاهۆرمەزدا) مەبەستی بووە پایەی پەیامبەری بداتێ، کەچی ئەو داوای دەسەلاتداریێتی کردووە، لە (زامیاد یەشت[12])دا هاتووە لە سەردەمی ناوبراودا نە سەرما بووە نە گەرما، نە پیری بووە نە مردن[13]، ئەوەندە دەسەلاتی زیادییکردووە هەتا دواجار لە خۆی گومڕابووە و خۆی بە خوداوەند ناساندووە.

هەندێك بە هەڵە تێکەلاوییان لە نێوان (جەمشید و سلێمان)دا کردووە و بە یەك کەس ناویانهێناون، بەلام (ئیبن موقەفەع) فەرموویەتی ئەوە بۆچوونێکە دوورە لە راستییەوە چونکە ماوەی نێوان ژیانی (جەمشید و سلێمان) سێ هەزار ساڵە. لە کتێبی (وەندیداد)دا هاتووە، ئاهورامەزدا جەمشیدی ئاگادارکردووەتەوە کە زستانێکی سەخت دێتە پێشەوە و هەموو دەشت و مێرگ و کێوەکان بەفر دیاندەپۆسێت، بۆیە ئەمیش باخێکی دروستکردوە جۆرەها گیاندار و ئاژەڵ و توخمی مرۆڤ و خۆراکی بردووەتە ناویەوە، بارانێکی زۆر باریوە و دونیای وێرانکردووە، لە ماوەی بارانبارینەکەدا (جەمشید) لە ناو باخەکەدا ماوەتەوە، پاش بڕانەوەی باران لە باخەکەی دەرچووە و دووبارە زەوی ئاوەدانکردووەتەوە[14]. لێرەدا پێویستە بڵێین کە جۆرە لێکچوونێك لە نێوان ئەم رازە و تۆفانەکەی (حەزرەتی نوح)دا هەیە.

سەبارەت بە ناوبراو لە بەندی (58) کتێبی (بارگە بارگە)دا (پیر عنوان کەعبەیی) فەرموویەتی:

نە ئەو کۆی جەمشید نە ئەو کۆی جەمشید
بارگەی (شا)م وستەن نە ئەو کۆی جەمشید
وێش بی مەنوچەر چاوی رووی ئومێد
جەمشێر زەرەبام بی جە وەری زێد
حاجات جیهان ئەو کەردش پەدید
تەعلیم حەیوان پا دەستش وەرزێد
گاهێ جە باتن گاهێ جە زاهێد
یاران جە رەنگش نەوان نائومێد[15]

---

[12] (زامیاد یەشت) یەکێکە لە (22) یەشتەکان و بە سروودی (هەڤارنۆ) بەناوبانگە.

[13] افستا، الکتاب المقدس للدیانە الزرادشتیە، اعداد، د. خلیل عبدالرحمن، ص (617).

[14] دکتر عبدالله رازی، تاریخ ایران کامل، لاپەڕە (4)، چاپ چهارم، 1347.

[15] سەرەنجام، بارگە بارگە، لاپەڕە (78).

بە هەمان شێوەی هۆشەنگ یارسانەکان پێیانوایە یەکێك لە بارگە خوداییەکان لای (جەمشید) دابەزیوە. هەروەها لەم دێڕانەدا دەرکەوتووە کە لە قۆناغەکانی دواتردا ڕەوانی چووەتە ناو جەستەی هەریەك لە (مەنوچەر و باوە یادگار)ەوە، دیارە ناوی (باوە یادگار) بە نازناوەکەی هاتووە کە پێیدەوترێت (یار زەردەبام) و یەکێکبووە لە بازنەی (حەوتتەن). لە نیوە دێڕی چوارەمی شیعرەکەدا نووسراوە:

گاهێ جە یاتن گاهێ جە زاهید

وشەی زاهید لێرەدا تەنها بۆ ڕاگرتنی سەرواى شیعرەکە دانراوە و پێویستبوو (زاهر) بوایە.

3، فەرەیدوون پێشدادی: لە کتێبی ئاوێستادا بە (ترائیتۆنە) ناوی هاتووە و لە زمانی (پەهلەوی)یشدا بە (فریتۆن)، بە پێی ئاوێستا باوکی ناوبراو لە لایەن (زوحاك)ەوە کوژراوە و دایکی بە شیری (مانگا) گەورەی کردووە، پاش سەرکەوتنی کاوە بە سەر (زوحاك)دا حوکمڕانی دراوە بە (فەرەیدوون). ناوبراو سێ کوڕی هەبووە بە ناوەکانی: (سلەم، تور، ئیرەج)، حوکمڕانی ئێرانی داوە بە (ئیرەج) کە بچووکترین کوڕی بووە، حوکمڕانی خۆرئاوای داوە بە (سلەم) و حوکمڕانی (چین)ی داوە بە (توور)، هەر لەبەر ئەوە هەردوو برا (سلەم و تور) برا بچووکەکەی خۆیان کوشتووە، (فەرەیدوون) بۆ کوشتنی کوڕی بچووکی زۆر نیگەرانبووە و بڕیاریداوە تۆڵەی کوشتنی لە براکانی بکاتەوە[16].

سەبارەت بە ناوبراو لە بەندی (58)ی کتێبی (بارگە بارگە)دا (پیر عینوان کەعبەیی) فەرموویەتی:

داود بێ کاوە ئوستاد حەدید

فەرەیدوون ڕۆچیار دەفتەرش تەمجید[17]

لەم دێڕە شیعرەدا ئەوە دەردەکەوێت، یارسانەکان پێیانوایە (داود) کە دەلیلی یارسانەکانە لە قۆناغی (پەردیوەر)دا، ڕەوانی پێشتر لە دۆنی (کاوە)دا بووە و ڕەوانی (فەرەیدوون)یش لە هەمان قۆناغدا لە دۆنی (ڕۆچیار)دایە، دیارە (ڕۆچیار) نازناوی (شا ئیبراهیمی ئێوەت)ە کە یەکێکبووە لە بازنەی (حەوتتەن[12]) و لە تێکستەکانی یارساندا بە (مەلەك تەیار)یش ناویهاتووە. هەر لێرەدا دەڵێین بە لای ڕاستی گوندی (دەرەتوێ)وە کە یەکێکە لە گوندەکانی هەڵگرانی ڕێوڕەچەی یارسان،

---

[16] دکتر عبدالله رازی، تاریخ ایران کامل، لاپەڕە (5)، چاپ چهارم، 1347

[17] سەرەنجام، بارگە بارگە، لاپەڕە (78).

12، (حەوتتەن) یەکێکە لەو بازنە دینییانەی (سان سەهاکی بەرزنجی) لە پەردیوەر پێکیهێناون، بە پێی باوەڕی یارسانەکان ئەم بازنەیە حەوتتەنی نەمرانن و لە سەرانسەری تەمەنی دونیا ڕۆحیان لە گەڕاندایە.

نەزرگەیەك هەیە كاكەییەكانی (هاوار و هاوارە كۆن و دەرەتوێ) پێیدەڵێن (مەزاری شا ئیبراهیم)، ئەمە بۆچوونێكی هەڵەیە و پێویست بە راستكردنەوە دەكات، ئەو شوێنە مەزاری شا ئیبراهیمی ئێوەت نییە، چونكە ناوبراو كە لە ساڵی (765ك) لە پەردیوەر لە دایكبووە و یەكێكبووە لە بازنەی (هەفتتەن)، بە فەرمانی (سان سەاكی بەرزنجی) نێردراوە بۆ خانەقین و سالآنێك لەوێ ماوەتەوە، پاشان هەر بە فەرمانی (سان سەهاك) چووەتە بەغداد و خەڵكی بۆ سەر رێوڕەچەی (یارسان) بانگهێشتكردووە، لە نیوەی دووەمی سەدەی نۆیەمی كۆچی كۆچی دواییكردووە و هەر لەوێش بەخاكسپێردراوە، كەواتە مەزاری ناوبراو لە شاری (بەغداد)دایە، بەڵام پێیدەچێت لە قۆناغی پەردیوەر بەو ناوچەیەدا تێپەڕیبێت و ئەو شوێنە وەك نەوایەكی كاتی، یان شوێنی حەوانەوەی بووبێت.

4ـ كەیقوباد كەیانی: لە كتێبی ئاوێستادا ناوی بە (كی كواتە[19]) هاتووە و لە زمانی (پەهلەوی)یشدا بە (كی كوات)، سەبارەت بە رەچەڵەكی ناوبراو جیاوازی لە نێوان مێژوونووسان و لێكۆڵەراندا هەن، هەندێكیان نووسیویانە كوڕی (زغ)ـە، هەندێكی تریش وای بۆچوون كە لە بنەماڵەی (نوزەر) بووە، لە (تاریخ بلعمی)شدا هاتووە گوایا لە نەوەی (مەنووچەر) بووە[20]. وەك یەكەم پادشای كیانی ناویهێنراوە و بە پادشایەكی زۆر دادپەروەر و چاكەخواز و ژیاندۆست لە قەڵەمدراوە، لە سەردەمی حوكمڕانی ناوبراودا وڵات ئاوەدان و خەڵكەكەشی خۆشبەختبوون. دەوترێت ماوەی (15) ساڵ حوكمڕانیكردووە[21].

هەر یەك لە (هۆڤی رۆبنسۆن و هنری پرستید) پێیانوایە، لە سەدەی حەوتەمی (پ. ز) هەموو تیرەكانی ماد لە ژێر دەسەڵاتی یەكێك لە سەردارەكانیان بەناوی (كەیقوباد= دیاكۆ= دیوكس) كە سەرۆكی تیرەی (بووز) بووە یەكیانگرتووە و حكومەتێكی بەهێزیان پێكهێناوە، چەندین جەنگی گەورەیان دژ بە ئاشوورییەكان كردووە و دواجار لە رێی بەستنی هاوپەیمانییەك لە گەڵ پادشای بابل توانیویانە بەسەر ئاشوورییەكاندا سەربكەون و پایتەختەكەیان لەگەڵ زەویدا تەختبكەن[22].

لێرەدا بە پێویستی دەزانین ئەوە بخەینەڕوو، بەسەر یەكێك لە لوتكە بەرزەكانی پشت گەڕەكی (چلانە)ی تەوێڵەوە قەڵایەك هەیە بە (قەڵا بۆزان) ناویدەهێنرێت، رایەك هەیە پێیوایە گوایا ئەو قەڵایە تیرەی بووز بنیاتیاننناوە.

---

[19] افستا، الكتاب المقدس للديانه الزرادشتيه، اعداد، د. خليل عبدالرحمن، ص (625)، دمشق 2007.

[20] سەرەنجام، بارگە بارگە، لاپەڕە (38).

[21] د. عبدالله رازی، تاریخ کامل ایران، لاپەڕە (7)، چاپ چهارم، 1347.

[22] ئەیووب رۆستەم، یارسان، لێكۆڵینەوەیەكی مێژوویی، دیینیە، لاپەڕە، (17)، 2006 سلێمانی.

لە بەندی (33)ی کتێبی (بارگە بارگە)شدا سەبارەت بە ناوبراو (پیر فەیرۆزی هیندی) فەرموویەتی:

ئەو دڵێ سپەند ئەو دڵێ سپەند

بارگەی (شا)م وستەن ئەو دڵێ سپەند

وە فەرمان (شا)م ساحیب دام و فەند

رۆستەم سپەندش کەرد وە یانەی دەند

کەی قوباد کەی ئاورد وە ئەروەند

چەنی رەخش رام تیغ وێش مەشەند[23]

لە سەر رۆشناپی ئەم سێ دێڕە شیعرە، بارگەی خودایی لە کێوی سپەند دابەزیوە، هەر لەوێ (رۆستەم) قەڵای سپەندی وێرانکردووە و (کەیقوباد) لە سەر تەختی پادشایی دانیشتووە،

5 کەیکاوس کیانی: لە کتێبی (ئاوێستا)دا بە (کوی ئوسن) ناویهاتووە و لە زمانی (پەهلەوی)یشدا (کی کایۆس)ە، بە پێی ئاوێستا یەکێکبووە لە پادشا گەورەو بەناوبانگەکانی کیانی، گوایا (سەد ئەسپ و هەزار گا و دە هەزار گوێرەکەی) کردووە بە قوربانی بۆ (ناهید[24])، هەتا بیکات بە بەتواناترین دەسەڵاتدار. لێرەدا پێویستە باس لەوە بکەین (ناهید) فریشتەی زەردەشتییە و بە پێی (ئابان یەشت) لە شێوەی ژنێکی رێکپۆشی جوانی باڵابەرزی ناوقەدباریکی رەوشتبەرزدایە. لە سەرچاوەکاندا هاتووە (کەیکاوس) لە لەشکرکێشییەکیدا بۆ (یەمەن) رووبەڕووی پادشای ئەو وڵاتە بە ناوی (شەمەر کوڕی فەریقس) بووەتەوە، لەو رووبەڕووبوونەوەدا (کەیکاوس) دەستگیرکراوە وخراوەتە تەسکترین زیندانەوە، کچێکی (شەمەر) بە ناوی (سەعدی= سوودابە) بە نهێنی یارمەتی کەیکاوس و هاوەڵە زیندانییەکانی داوە. رۆستەم کوڕی دستان) لە گەڵ چوار هەزار جەنگاوەر بە مەبەستی رزگارکردنی (کەیکاوس) لە (سەجستان)ەوە هاتووەتە سەر یەمەن، (شەمەر)ی کوشتووە و (کەیکاوس) هاوەڵەکانی رزگارکردووە[25]. لە کتێبی (دینکەرد)دا هاتووە ناوبراو حوکمڕانی حەوت کیشوەری کردووە و لە کارەکانیدا زۆر توندڕەو بووە.

سەبارەت بە (کەیکاوس) لە بەندی (66)ی کتێبی (بارگە بارگە)دا (پیر هاشمی رەژەوی) فەرموویەتی:

---

[23] سەرەنجام، سەرەنجام، بارگە بارگە، لاپەڕە (60).

[24] (ناهید) فریشتەی ئێشگگری ئاوەکانە. 14

[25] ابی الحسن علی بن الحسین بن علی المسعودی، مروج الذهب ومعادن الجوهر، المجلد الاول، ص (227)، 1964.

ئەو مازیندەران ئەو مازیندەران

بارگەی (شا)م وستەن ئەو مازیندەران

کەیکاوس وێش بیٚ پادشای شاهان

سوڵتان یەك رەنگ خواجای غوڵامان

لەم دوو دێڕەدا دەردەکەوێت کە یەکێك لە بارگە خوداییەکان لای (کەیکاوس) دابەزیوە و رەوانی ناوبراو لە قۆناغی پەردیوەردا بە پێی (دۆنا و دۆن[ترلج]) چووەتە جەستەی (سان سەهاکی بەرزنجی)یەوە، چونکە لە نیوە دێڕی چوارەمدا بە سوڵتانی یەك رەنگ و خواجەی غوڵامان ناویهێنراوە کە ئەو سیفەتانە هینی (سان سەهاکی بەرزنجی)یە.

هەروەها لە بڕگەی دووەمی بەندی (51)ی هەمان کتێبدا (پیرحاتەمی هەمەدانی) فەرموویەتی:

ئەو کۆی سپیچاو ئەو کۆی سپیچاو

بارگەی (شا)م وستەن ئەو کۆی سپیچاو

(شا)م کێکاوس بیٚ چیهرەش چون ئافتاو

وە فەرمان ئەو بیٚ وە داوای داو[ترلج]

لەم دوو دێڕەشدا دابەزینی بارگەی خودایی لای (کەیکاوس) دووپاتکراوەتەوە، هەروەها وشەی (شا)م کە لێرەدا هاتووە، بە واتای (خودا)م دێت، ئەمەش ئەو واتایە دەدات کە رۆحانییەت و جیسمانییەت لای (کەیکاوس) پێکەوە موتوربە بوون.

6 کێخوسرەو کیانی: لە ئاوێستادا ناوی بە (کۆی هئو سروە) هاتووە و لە زمانی (پەهلەوی)یشدا ((کی هوسرو)ە، بە پێی (زامیاد یەشت) ناوبراو هێزی خێر بووە و لە لایەن ئاهورامەزداوە سەرکەوتنی هەمیشەیی و تەندروستی و راستگۆیی پێبەخشراوە[سملج].

لە سەرچاوەکاندا هاتووە ناوبراو کوڕی (سیاوەش[شملج]) و دایکی (فەرەنگێز کچی ئەفراسیاو)ی پادشای تووران بووە، لە سەردەمی حوکمڕانی (کێخوسرەو)دا وڵات ئاوەدان و خەڵکەکەی بە

---

15 (دۆنا و دۆن) یەکێکە لە بنەما سەرەکییەکانی دیینی یارسان و واتای گواستنەوەی رۆح لە جەستەیەکەوە بۆ جەستەیەکی تر دەگەیەنێت، یارسانەکان پێیانوایە هەموو رۆحێك (1001) جەستە دەگەڕێ و ئینجا دەچێتە د\ونیانی نەمرییەوە.

27 سەرەنجام بارگە بارگە لاپەڕە (71).

28 اڤستا الکتاب المقدس للدیانە الزرادشتیە زامیاد یەشت لاپەڕە (625) اعداد –د. خلیل عبدالرحمان دمشق 2007.

29 لە ناوچەی هەورامان و لە ناو کوردەواریدا بە گشتی پەندێك هەیە کە دەڵێت: (ونۆ سیاووەحشیەنە= خوێنی سیاوەحشە)، یاخود دەڵێن (بی بە ونەکۆ سیاو وەحشی= بوو بەخوێنی سیاوەحش)، ئەم واتەیە بنەمایەکی

خۆشگوزەرانی ژیاون، چونکە کۆتایی بە دەسەلاتی دوژمنی هەمیشەیی ئێرانیان کە (ئەفراسیاو) بووە هاتووە (کێخوسرەوی کەیانی) تەنها کوڕێکی بووە بە ناوی (ئەخرورا)، بەلاّم چوار کچی هەبووە، کوڕەکەی لە ژیانی باوکیدا کۆچی دواییکردووە، بۆیە فەرمانیداوە (لوهراسپ) کە یەکێکبووە لە بنەماڵەی (کەیقوباد) ببێت بە جێنشینی[لحلح].

یەکێك لە کارە هەرە گرنگەکانی بنیاتنانی (ئاتەشگەی ئازەر گۆشەسپ) بووە لە شاری(شیز)، وەك لە سەفەرنامەکەی (ئەبو دەلەف)دا هاتووە، ئەم شارە دەکەوێتە نێوان شارەکانی (مەراغە، زنجان، سەهرەوەرد، دینەوەر)، کێوەکانی بە میتاڵەکانی (ئالتوون و جیوە و برۆنز) دەوڵەمندن، ئالتوونەکەی سێ جۆرە بە ناوی (قومسی، شەهربی، سەجازبی)[لجلح].

سەبارەت بە (کێخوسرەوی کەیانی) لە بەندی (37)ی کتێبی (بارگە بارگە)دا (پیر تامازی کرمانی[لجلح]) فەرموویەتی:

مێژوویی هەیە و لە رووداوی کوشتنی (سیاوەیش= سیاوەش)ەوە سەرچاوەیگرتووە، (سیاوەیش) کە هەورامییەکان پێیدەڵێن (سیاو وەحش) کوڕی (کەیکاوس) بووە و رازی کوشتنەکەی لەناو کۆمەڵی کوردەواریدا زۆر کۆنە و بۆ سەردەمی پێش نووسینی (شانەمەکەی فیردەوسی)دەگەڕێتەوە، لەسەر رۆشنایی ئەو رازوەش دەوترێت (سودابە) کەیەکێك بووە لەژنەکانی (کەیکاوس) حەزیکردووە لە (سیاوەیش)، بەلاّم هەرچەندە هەوڵیداوە لەگەڵیدا نەیتوانیوە لەخشتەیبەرێت، بۆیە دواجار لای کەیکاوس زمانلێداوە بەوەی گوایا دەستدرێژیکردۆتە سەری، بۆ سەلماندنی پاکی و بێتاوانی (سیاوەیش) ئاگرێکی گەورەیان بۆکردۆتەوە و لەمسەر بۆئەوسەر بەناو ئاگرەکەدا چووە و چونکە بێتاوانبووە هیچی لێنەهاتووە، ئیتر لەوەوە خۆی بەدڵشکاو زانیوە و لەباوکی دوورەپەرێزبووە، کاتێك (ئەفراسیاو= ئەفراسیاب)ی شای تووران هێرشیهێناوەتە سەر قەڵەمڕەوی (ماد)، کەیکاوس فەرمانیداوە سووپاکەی لەژێر فەرماندەیی (سیاوەیش)دا بەرپەرچی سوپای دوژمن بداتەوە، بەلاّم (سیاوەیش) چونکە خۆی زۆر بەدڵڕەنجاو زانیوە پەیوەندی بەلەشکری (ئەفراسیاو)ەوە کردووە، ئەویش بۆ ئەوەی بۆ جێبەجێکردنی مەرامەکانی خۆی بەکاریبهێنێت زۆر ریزی لیگرتووە و کچێکی خۆی داوەتێ، بەلاّم پاش ماوەیەك بەنامەردانە کوشتوویەتی، کاتێك هەواڵی کوشتنی (سیاوەیش) گەیشتۆتە لای (رۆستەم)، دەستبەجێ چۆتە ناو کۆشکی (کەیکاوس)ەوە و (سودابە)ی سەربڕیوە، هاوکات بەلەشکرێکی گەورەوە پەلاماری (وڵاتی تووران)یداوە و کردوویەتی بەیەك پارچە ئاگر و (ئەفراسیاو) هەڵهاتووە، (رۆستەم) ماوەیەك لەوێ ماوەتەوە و حوکمڕانی تووڕانی کردووە و پاشان بۆ وڵاتی خۆی گەڕاوەتەوە.

بڕوانە: ئەیوب رۆستەم هەورامان بەرگی یەکەم و دووەم چاپی دووەم لاپەڕە (378، 379). سلێمانی (2008).

[30] د. عبدالله رازی تاریخ کامل ایران لاپەڕە (10) چاپ چهارم 1347

[31] مسعر بن المهلهل الخزرجی سفرنامه ابو دلف در ایران با تعلیقات وتحقیقات مینورسکی لاپەڕە (38، 39) چاپ دووەم انتشارات زوار تهران.

16 (پیر تامازی کرمانی) لە هەندێك دەستنووسدا بە (پیر تەهماسپی کرمانی) ناویهاتووە..

وست ئەو كۆی بەهرام وست ئەو كۆی بەهرام

بارگەی (شا)م لوا وست ئەو كۆی بەهرام

(شا)م كێخوسرەو بێ نەدون ئەورام

نامێش دەردی دڵ مەكەرۆ ئارام[33]

لێرەدا دوو بارە دەستەواژەی (شا)م دێتە پێشەوە كە لای یارسانەكان بە واتای پەروەردگار دێت، بەم پێیەش یەكێك لە بارگە خوداییەكان لای (كێخوسرەو) دابەزیوە و روحانییەت و جیسمانییەت تیایدا پێكەوە موتوربەبوون، هەروەها لێرەدا بە ئاشكرا باس لەوە كراوە كە ناوبراو لە قۆناێكی دواتردا لە جەستەی (ئەورام)دا دەركەوتووە.

لە بەندی (40)، برگەی دووەمی كتێبی (بارگە بارگە) دابەزینی بارگەی خودایی لای (كێخوسرەوی كیانی) لە لایەن (پیر قوبادی دێوانە)وە دووپاتكراوەتەوە كە فەرموویەتی:

وست ئەو كۆی ئایار وست ئەو كۆی ئایار

بارگەی (شا)م لوا وست ئەو كۆی ئایار

وێش بێ كێخوسرەو چەوگا دا دیار

چوار تەن ها ئاید بێ نە ئەو رۆچیار

مەنیژە لێزا بێژەن خۆبیار

رۆستەم هێندۆ بێ گورگین شەهریار

لە دێڕی سێیەمی شیعرەكەدا ناوی چوار فریشتەكە لە بارگەی خودایی (كێخوسرەوی كەیانی)دا بەمشێوەیە هاتووە: (مەنیژە، بێژەن، رۆستەم، گورگین)، هاوكات باس لەوە كراوە كە رەوانیان لە قۆناغەكانی دواتردا چووەتە دۆنی ئەم ناوانەی خوارەوە:

1. رەوانی مەنێژە چووەتە جەستەی (لزا خانمی جاف)ەوە كە یەكێكبووە لە یارانی (شاخۆشێن= موبارەك شا)، بە پێی كتێبی دەورەی شاخۆشێن، (لزا خانمی جاف) لە سەدەی پێنجەمی كۆچیدا ژیاوە، شاعیرو عاریفێكی دیاری سەردەمی خۆی بووە، ئەگەر بە وردی لە هەندێك لە شیعرەكانی رامێنین، دەتوانین بڵێین یەكێكە لەو شاعیرانەی یارسان كە هونەری شیعر لە: (ئەندێشەی ناسك و جوانكاری و وێنەی شیعری= ئیماجێشن) لە شیعرەكانیدا بەرجەستەبووە، بۆ نموونە با لەم دوو دێڕە شیعرەی وردببینەوە:

وەفران بی وە ئاو وەفران بی وە ئاو

وەهار چون ئاما وەفران بی وە ئاو

---

[33] سەرەنجام، بارگە بارگە، لاپەڕە (62).

گوڵ و وەنەوشە هۆرێزا جە خاو

پەرێ ئارایشت دەشت و كۆفو كاو[34]

واتای شیعرەكان بەمشێوەیە: وەرزی بەهار هات بەفرەكان توانەوە و بوون بە ئاو، گوڵ و وەنەشەوشە لەخەو لەخەو هەستان و دەشت و كێویان ئارایشتكرد.

2 رەوانی بێژەن چووەتە جەستەی (خۆبیار)ەوە. مەبەست لە خۆبیار ئەو كەسەیە كە بە كەمالی راستەقینە گەیشتووە، بە پێی دۆنەكانی تر لەم شیعرەدا هاتوون، خۆبیار لێرەدا (ساخۆشێنی لۆڕستانی)یە.

3 رەوانی رۆستەم چووەتە جەستەی (باوە هیندۆی هەورامی)یەوە، ناوبراو لە سەدەی پێنجەمی كۆچیدا ژیاوە و یەكێكبووە لە گەورە یارەكانی (شاخۆشێن= موبارەك شا)، لە دوو دێڕی شیعرەكانیدا فەرموویەتی:

مایەی تۆم پەنە مایەی تۆم پەنە

مایە دارەنان مایەی تۆم پەنە

زێڵم خەزانە و گەنجش هەن چەنە

هەرچی مەكەری دەست تۆش هەنە[35]

واتای شیعرەكان بەمشێوەیە: ئەی پەروەردگار من هەموو شتێكم هی تۆیە و سەرمایەی تۆم پێیە، هەر كارێكیش دەكەم بەفەرمانی تۆیەو دەستی تۆی تێدایە.

4 رەوانی گۆرگین چووەتە جەستەی (پیرشالیار)ەوە مەبەست لێرەدا ئەو پیشالیاری یەكەمەیە كە لە سەدەی پێنجەمی كۆچیدا ژیاوە و گەورە موریدی شاخۆشێن بووە، وەك لەم دوو دێڕە شیعرەیدا دەردەكەوێت:

یۆ شاهەن وە مەرز یۆ شاهەن وە مەرز

هەزار سوار ئاما یۆ شاهەن وە مەرز

پەلێ وەش راما جە سەما تا ئەرز

سوار شا خوەشێن كۆش ئاوەرد وە لەرز

---

[34] سدیقی بۆرەكەیی، مێژووی وێژەی كوردی، بەرگی یەكەم، لاپەڕە (105)، چاپخانە چهر تبریز، 1370.

[35] هەمان سەرچاوە، لاپەڕە (123).

واتای شیعرەکە بەمشێوەیە: هەزار سوار لە مەیدانی خوناسیدا هاتوون یەکێکیان شاسواری بوارەکەیە و ئەسپە خۆشڕەوتەکەی لە ئاسمان و زەویدا پەلدەهاوێ و کێوەکانی هێناوەتە لەرزە، ئەو سوارەش (شا خۆشێن)ـە.

(مەنوچەر)یش یەکێکی ترە لەوانەی ناوی لە تێکستە شیعرییەکانی (بارگە بارگە)دا هاتووە، بە پێی سەرچاوەکان ناوبراو کوڕی ئێران کوڕی فەرەیوون بووە و ماوەی چل ساڵ حوکمڕانیکردووە[36]. لە سەردەمی حوکمڕانی ناوبراودا لەشکری ئێران بەرامبەر لە شکری تووران رووبەڕووی شکستێکی گەورە بووەتەوە، پاش دانیشتنی هەردوولا بۆ رێککەوتن و ئاشتی، (ئەفراسیاوی) پادشای تووران مەرجی لەسەرداناون بەوەی یەکێك لە جەنگاوەرانی ئێرانی بەرەو خۆرهەلآت تیرێك بهاوێژێت، لە هەر شوێنێکدا تیرەکە دای لە زەوی ئەوە سنووری ئێران دەبێت[37]. بەو پێیە (ئارش کەمانگیر) کە لە ئاوێستادا بە بە (ئەرخش) ناویهاتووە چووەتە سەر لووتکەی دەماوەند، تێرێکی هاویشتووە، تیرەکەی هەتا لێواری دەریای (جەیحوون[38]) رۆیشتووە و لەوی داویەتی لە دارگوێزێك ئیتر ئەوە کراوە بەسنووری نێوان (ئێران و تووران)[39].لە هەندێك سەرچاوەدا باس لەوە کراوە گوایا تیرەکە خودی (مەنوچەر) وەشاندویەتی.

سەبارەت بە (مەنوچەر) لە بڕگەی دووەمی بەندی (41)ی کتێبی (بارگە بارگە)دا پیر کازمی کەنگاوەری فەرموویەتی:

ئەو کۆی ئەرشان ئەو کۆی ئەرشان
بارگەی (شا)م وستەن ئەو کۆی ئەرشان
(شا)م مەنوچەر بێ چاو رو رەشان
مێرد کەمانگیر وەگرد دانشان

ئاما وە هەربرز سەرکۆی سەرکەشان
گرد وە دوو دەستش تیر و تەرکەشان

---

[36] **مسعر بن المهلهل الخزرجی، سفرنامه ابو دلف در ایران، با تعلیقات وتحقیقات، مینورسکی، لاپەڕە (225)، چاپ دووەم، انتشارات زوار تهران.**

[37] **د. عبدالله رازی، تاریخ کامل ایران، لاپەڕە (6)، چاپ چهارم، 1347.**

[38] **(جەیجوون) یەکێکە لە رووبارە گەورەکانی ولآتی (ماوەرائەنەهر= ئۆزبەکستانی ئێستا). (ئەیووب)**

[39] **سەرەنجام، بارگە بارگە، لاپەڕە (41).**

تیری وست نە زی بی وە مەرزشان

گیانش پەی ئێران بەرشی وە خەشان[40]

لەم دێڕانەدا هەمان رازی هاویشتنی تیرەکە لە لایەن (ئارشی کەمانگیر) و دیاریکردنی سنوور لە سەر رۆشنایی کەوتنی تیرەکە دووپاتکراوەتەوە، هەروەها باسی لەوە کردووە کە یەکێك لە بارگە خوداییەکان لە کێوی (ئارش) دابەزیوە.

هەروەها پێشتریش لە باسوخواسی (جەمشیدی پێشدادی)دا ئەم دێڕە شیعرەمان خستەڕوو:

وێش مەنوچەر بێ چاوی روی ئومێد

جەمشید زەردەبام بی جە وەری زێد

کە باسی لەوەکردووە رەوانی (جەمشید) چووەتە دۆنی (مەنووچەر) و لە قۆناغی پەردیوەر)شدا چووەتە دۆنی (باوە یادگار)ەوە کە لە شیعرەکەدا بە (یار زەردەبام) ناویهاتووە.

هەروەها لە بەندی (59)ی کتێبی بارگە بارگەدا (پیر ئەحمەدی گەنجەیی) فەرموویەتی:

پیر عالی گێلاش وە دڵ مێردان

بدۆ مزگانی یۆرت شای جەهان

سام بێ زەردەبام جە بەهری مەجید

ئێوەت مەنوچەر هەهار شەدید

یۆرت شای جەهان نە چاگە ئاوەرد

ناگا پێ زیا زات یار داود[41]

یەکێکی تر لەو کەسێتییانەی ناوی لە تێکستەکانی (بارگە بارگە)دا هاتووە (نەوزەر شا)یە، سەبارەت بە ماوەی حوکمڕانی ناوبراو جیاوازی لە سەرچاوەکاندا هەیە، لە سەر رۆشنایی (شانامە) چوار ساڵ پادشایەتی کردووە و سەرچاوەی تریش ماوەی پادشایەتییەکەیان بە هەشت مانگ دیاریکردووە. گوایا (ئەفراسیاو) کوشتوویەتی و کۆتایی بە حوکمڕانییەکەی هێناوە[42].

سەبارەت بە (نەوزەر شا) لە بڕگەی –دووەم،ی بەندی (4) ی کتێبی بارگە بارگەدا (پیر مکایەڵی دەودانی) فەرموویەتی:

نەوزەر شای کەیان نەوزەر شای کەیان

(شا)م بێ نە ئەو دەم نەوزەر شای کەیان

---

[40] سەرەنجام، بارگە بارگە، لاپەڕە (65).

[41] هەمان سەرچاوە ، لاپەڕە (79).

[42] د. عبدالله رازی، تاریخ کامل ایران، لاپەڕە (6)، چاپ چهارم، 1347

سام بنیامین بێ چەوگا نەو زەمان

وێنەی گرد مەشی نە مەیدان[43]

لەم دوو دێڕەدا باس لەوەکراوە کە (رۆحانییەت و جیسمانییەت) لە (نەوزەر شای کەیانی)دا پێکەوە موتوربەبوون و لەو دەمەدا (پیر بنیامین) لە دۆنی (سام)دا بووە.

هەر لێرەدا باس لەوە دەکەین ژمارەیەکی تر لە کەسێتییە مێژووییەکان کە لە (ئاوێستا)دا ناویانهاتووە، لە شیعرەکانی (بارگە بارگە)شدا قسەوباسیان لێوەکراوە، لە بڕگەی– دووەمی بەندی (43)ی کتێبی (بارگە بارگە)دا (پیر صەفەری قەلاّجەیی) فەرموویەتی:

ئەو کۆی سەمەنگان ئەو کۆی سەمەنگان

بارگەی (شا)م لوا ئەو کۆی سەمەنگان

وە فەرمان (شا)م خواجای یەکڕەنگان

رۆستەم نە یۆرت پیر سەرهەنگان

چەنی تەهمینە بانوی سەرهەنگان

جام یەکڕەنگی نۆشا وە چەنگان

هەر ئەو جامە بێ پاك کەردش ژەنگان

رۆستەم نە یۆرتی بنیامین سەنگان[44]

لەم دێڕانەدا باس لەوەکراوە لەو سەردەمەدا کە بارگەی خودایی لە کێوی (سەمەنگان) دابەزیوە، رەوانی (پیر بنیامین) لە دۆنی (رۆستەم)دا بووە و لە گەڵ (تەهمینە) ژیانی هاوسەرییان پێکهێناوە، سەمەنگان گوندێکە لە گوندەکانی سەر بە (صەحنە)ی سنووری پارێزگای کرماشان.

هەر سەبارەت بە (رۆستەم) و (سوهراب)ی کوڕی لە بەندی (52)، بڕگەی دووەمی کتێبی بارگە بارگەدا (پیر محەممەدی شارەزووری) فەرموویەتی:

ئەو کۆی بێداری ئەو کۆی بێداری

بارگەی (شا)م وستەن ئەو کۆی بێداری

چەوگا پاد(شا)م پەی دیینی یاری

رۆستەم نە یۆرتی بنیام دا دیاری

---

[43] سەرەنجام، بارگە بارگە، لاپەڕە (48).

[44] سەرەنجام، بارگە بارگە، لاپەڕە (47).

سوهراب نمانا وه یادگاری

وه تیری بابۆش زامش بی کاری

ئەم دێڕانە دووپاتیدەکەنەوە کە ڕەوانی ڕۆستەم لە قۆناغی پەردیوەردا چووەتە دۆنی (پیر بنیامین)ەوە، هەروەها ڕەوانی (سوهراب)ی کوڕی لە هەمان قۆناغدا چووەتە جەستەی (باوە یادگار)ەوە، هاوکات ڕازی کوشتنی (زۆراب) بە دەستی ڕۆستەمی باوکی خراوەتەڕوو، پێویستە لێرەدا ئەوە بڵێین لە سەرانسەری دۆناودۆنکردنی ڕۆحی (باوە یاگار)دا هەموو دۆنەکانی چارەنووسیان کوشتنە، هەر بۆ نموونە ئەم دۆنانە دەخەینەڕوو: (ئیرەجی یەحیا، سیاوەشی کەیانی، حوسێن کوڕی عەلی کوڕی ئەبی تالیب، عالی قەلەندەر، تاهیر قەلەندەر...هتد). بۆ زیاتر تێگەیشن لەم ڕاستییە با لەم چەند دێڕە لە سروودی ژمارە (8) وردببینەوە کە تیایدا هاتووە:

یادگاری یار یادگاری یار

دەخیلەن ئامان یادگاری یار

یا زاتی زاتپاك سەرداری سەررکار

نازی ناز ڕەواج ژە پەروەردگار

چلانەی چل تەن سەبز پۆش نوورپۆش

سەرانەی باقی تێژ هۆشی تێژ گۆش

ڕەواجی هەر دین سەر هەڵقەی شاهان

جەمشید جەم بەن شۆن بەری ڕاهان

ئێرجی یەحیا سیاڤەحشی کەی

حوسێنی شەهید نە کەربەلا تەی

عالی قەلەندەر تاهیر قەلەندەر

هەنی چێش واچوم پوری ئەسکەندەر[برلخ].

هەروەها لە بەندی (66)ی کتێبی (بارگە بارگە)دا ناوی ژمارەیەکی تر لەو کەسێتییانە هێنراوە کە تیایدا (پیر هاشم ڕەژەوی) فەرموویەتی:

ڕۆستەم بێ بنیام پیری شەفاهان

ها گیو بێ داود چەرخچی جیهان

گودەرز پیر موسا نوکتەی تیر نیشان

جیهانبەخش ئێوەت هام بەقای خواجان[ترلخ]

---

[45] موحەممەد ئەمین هەورامانی، کاکەیی، لاپەڕە (238).

وەك لەم دێڕانەدا هاتووە، پارسانەکان پێیانوایە ڕەوانی هەر یەك لە (ڕۆستەم، گیو، گودەرز، جیهانبەخش) لە قۆناغی (پەردیوەر)دا و لە سەر بنەمای (دۆناودۆن) چووەتە جەستەی (پیر بنیامین، داودی دەلیل، پیر مووسا، شا ئیبراهیمی ئێوەت)ەوە کە هەموویان لە بازنەی (حەوتتەن) بوون.

(داراب) یەکێکی ترە لەو کەسێتییە مێژووییانەی کە لە شیعرەکانی (بارگە بارگە)دا ناویهاتووە، بە پێی کتێبی (مروج الذهب) ناوبراو کوڕی بەهمەن کوڕی ئەسفەندیارە و ماوەی پانزە ساڵ حوکمڕانیکردووە[47]. لە هەندێك سەرچاوەدا باس لەوە کراوە (داراب) لەگەڵ (فیلیپی مەکدۆنی) باوکی ئەسکەندەر جەنگاوە و کچێکی (فلیپ)ی بە دیلگرتووە کە دواتر کردوویەتی بە هاوسەری خۆی و کوڕێکی لێیبووە کە گوایا ئەو کوڕە (ئەسکەندە)رە[48]، بۆچوونێك لە نێوان ئێرانییەکاندا هەیە کە هەرگیز کەسێکی بێگانە نەیتوانیوە کۆتایی بە دەسەڵاتی دەوڵەتی کەیانی بهێنێت و لێرەوە مەبەستیانە بڵێن کە لەم ڕێگەوە (ئەسکەندەی مەکدۆنی) توانیویەتی ئەو کارە بکات، بە هەرحاڵ ئەمە بۆچوونێکە، بەڵام زۆر لە گەڵ ڕاستییەکانی ناو مێژووی ژیانی (ئەسکەندەری مەکدۆنی) ناتەبایە.

لە بڕگەی –دووەم[46]ی بەندی (19)ی کتێبی بارگە بارگەدا (پیر سلێمانی ئەردەلانی) فەرموویەتی:

نە ئەو کۆی ناهید نە ئەو کۆی ناهید

بارگەی (شا)م وستەن نە ئەو کۆی ناهید

(شا)م وێش داراب بێ سەرچەشمەی ئومێد

جە رووش مەوارا پڕشنگ خۆرشید[49].

لەم دێڕانەدا هاتووە یەکێك لە بارگە خوداییەکان لە لای (ناهید) دابەزیوە کە بە پێی باوەڕی زەردەشتییەکان فریشتەی ئاوەکانە، هەروەها ئەوە خراوەتەڕوو ((شا)م) کە واتای پەروەردگار دەدات لەو دەمەدا (داراب) بووە کە سەرچاوەی ئومێد و لە ناوچاوانییەوە ڕووناکی پڕشنیگیداوەتەوە.

هەروەها (دارا= داریۆش) کە پاش (داراب)ی باوکی بووە بە پادشا[50] بە پێی کتێبی (مروج الذهب) ماوەی پاشایەتی ناوبراو (30)ساڵ درێژەیکێشاوە و پاشان بە دەستی (ئەسکەندەری مەکدۆنی)

---

[46] سەرەنجام بارگە بارگە لاپەڕە (84)

[47] ابی الحسن علی بن الحسين بن علی المسعودی مروج الذهب ومعادن الجوهر المجلد الاول ص (231) 1964

[48] د. عبدالله رازی تاریخ کامل ایران لاپەڕە (12) چاپ چهارم 1347

[49] سەرەنجام بارگە بارگە لاپەڕە (55).

[50] علیقلی اعتماد مقدم تاجگزاری در ایران باستان لاپەڕە (16) از انتشارات وزارت فرهنگ و هنر 1346.

کوژراوە[51]. لە هەندێك سەرچاوەی تریشدا باس لەوە کراوە پاش ئەوەی (ئەسکەندەر) لە وڵاتی (میسر)ەوە بەرەو (سووریا) هاتووە، ئینجا بەرەو وڵاتی (رافدەین= ئێراقی ئێستا) پێشڕەویکردووە، لە نزیك هەولێر لە جەنگی (کۆگامێلا) رووبەڕووی (دارا) بووەتەوە و لەشکری ئەسکەندەر سەرکەوتنی بەدەستهێناوە[52]. لە ئەنجامی ئەو سەرکەوتنەدا (بابل، شۆش، ئەستەخەر) کەوتوونەتە ژێر دەستییەوە و ئاگری لە (ئەستەخەر) بەرداوە و کتیبی ئاوێستای سووتاندووە، لە درێژەی باسەکەدا هاتووە پاشان (تەبەرستان، گورگان، خوراسان، ئەفغانستان) کەوتوونە ژێر دەستەڵاتییەوە[53]. پێویستە باس لەوە بکەین (دارا) دوا پادشای زنجیرەی هەخامەنشی بووە و ساڵی کوشتنی بە (330 پێش زایین) دیاریکراوە.

ناوبراو یەکێکی ترە لەوانەی لە تێکستەکانی یارساندا ناویهاتووە، لە بەندی (57)ی کتێبی بارگە بارگەدا (پیر تەیاری خۆراسانی) فەرموویەتی:

ئەو یانەی دارا ئەو یانەی دارا
بارگەی (شا)م وستەن ئەو یانەی دارا
زیا وە ئەسکەندەر جامش جان ئارا
خەرجش سەن نەڤان کەش و کۆی خارا.

بە پێی ئەم دوو دێڕە یەکێك لە بارگە خوداییەکان لە کۆشك و ماڵەکەی (دارا) دابەزیوە و ئاماژەش بە دەسەڵاتی فراوان و بەربلاّوی ئەسکەندەر دراوە.

(بەهرامی کوڕی گودەرز)یش کە لە پاڵەوانە ناودارەکانی ئێران بووە، لە چەند دێڕە شیعرێکی ناو تێکستەکانی یارساندا ناویهاتووە، لە بڕگەی (دووەم)ی بەندی (37)ی کتێبی بارگە بارگەدا، (پیر تامازی کرمانی) فەرموویەتی:

وست ئۆ کۆی بەهرام وست ئۆ کۆی بەهرام
بارگەی (شا)م لوا وست ئەو کۆی بەهرام
بەهرام پەی تاجی ریو وێش وست نە دام
رەوانش چون دود بەرشی نە ئەندام[54]

---

[51] ابی الحسن علی بن الحسین بن علی المسعودی، مروج الذهب ومعادن الجوهر، المجلد الاول، ص (232)، 1964
[52] د. عبدالله رازی، تاریخ کامل ایران، لاپەڕە (33)، چاپ چهارم، 1347
[53] هەمان سەرچاوە و هەمان لاپەڕەی پێشوو.
[54] سەرەنجام، بارگە بارگە، لاپەڕە (62).

به پێی ئەم دوو دێڕە یەکێك لە بارگە خوداییەکان لای (بەهرام) دابەزیوە و باسیش لەوە کراوە ڕەوانی بە شێوەی کرم لە جەستەی هاتووەتەدەرەوە.

هەر سەبارەت بە ناوبراو لە بەندی (66)ی کتێبی بارگە بارگەدا (پیر هاشمی ڕەژەوی) فەرموویەتی:

بەهرام بێ ڕەمزبار میهر ڕەزم خوان

زەوارە وێش بێ یار زەردەبان[55].

لەم دێڕەدا باس لەوە کراوە کە ڕەوانی (بەهرام) لە قۆناغی پەردیوەردا چووەتە جەستەی (دایراك خاتوونی ڕەمزبا)ەوە کە دایکی (سان سەهاکی بەرزنجی) بووە، بەش بە حاڵی خۆم لە ناو تێکستەکانی یارساندا چەندین حاڵەتی بەرجەستەبوونی ڕەوانی (پیاو)م لە جەستەی (ژن)دا بەرچاوکەوتووە، چەند جارێك ئەو حاڵەتە لە دۆنی (خاتوو دایراکی ڕەمزبار)دا دووپاتبووەتەوە، هەروەها دۆنەکانی چلتەن لە قۆناغی پەردیوەردا کە پێشتر لە دۆنی کەنزیەکەکانی (خاقانی چین)دا بوون. لە نێوە دێڕی دووەمدا ئەوە خراوەتەڕوو کە یەکێك لە دۆنەکانی (باوەیادگار) زەوارە برای ڕۆستەم بووە و کە لە کتیبی (دینکەرد)یشدا ناویهاتووە. هەر لێرەدا دەڵێن ناوی (باوە یادگار) لە نیوەدێڕی دووەمدا بەنازناوی (یار زەردەبان) هاتووە، خۆی ڕاستی نازناوەکە (یار زەردەبام)ەو لێرەدا تەنها بە مەبەستی ڕێکخستنی قافیەی شیعرەکە نووسراوە (یار زەردەبان).

هەروەها لە بەندی (69)ی کتێبی بارگە بارگەدا (پیر شەمسەددین) فەرموویەتی:

نە گاسەنباری نە گاسەنباری

بارگەی شام وستەن نە گاسەنباری

ها هەفتەوانەش سازدا جە ئەنواری

پەرێ دەستگیری مێردی قەتاری

وە تەدبیر مەیۆ ڕەویەی دینداری

جەم وە بێ تەگبیر نمەوۆ کرداری[56]

بەر لەوەی واتای ئەم چەند دێڕە دەربخەین، قسەیەك لە (گاسانبار) دەکەین، وشەکە لە زمانی پەهلەویدا (گاسانبار) و لە زمانی ئاوێستاییدا (گاهەنبار)ـە کە مەبەست لێی جەژنەکانی ساڵە. لە (بورهان قاطع)دا هاتووە مەبەست لە (گاهەنبار) ئەو شەش ڕۆژەیە کە پەروەردگار جیهانی ئافەریدەکردووە.

---

[55] سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە (84).

[56] سەرەنجام، بارگە بارگە، لاپەڕە (86).

واتای شیعرەکانیش ئەوە دەگەیەنێت کە یەکێك لە بارگە خوداییەکان لە (گاهەنبار) دابەزیوە و لەوێشدا پەروەردگار هەفتەوانەی لە نووری خۆی بەدیهێناون بۆ دەستگیریکردن و ڕێنماییکردنی خەڵك.

دیارە لەم چەند لاپەڕەیەی کە ناوونیشانی (نیگایەك لە هەندێك لە رازە مێژوویيەکانی ئاوێستا لە شیعرەکانی بارگە بارگە)یان هەڵگرتووە، دەگەینە ئەوەی کە دەرەنجامی قسەو باسەکان لەم خاڵانەدا بخەینەڕوو:

1ـ ئەو کەسێتییانەی ناومانهێنان کە لە کتێبی (ئاوێستا)دا وەك (پادشا، یان پاڵەوان و سەرۆك لەشکر ناویانهاتووە) و هەموویان رۆڵی گەورەیان لە مێژووی سەردەمەکانی خۆیاندا گێڕاوە، لە شیعرە عیرفانییەکانی (بارگە بارگە)شدا، یان بارگەی خودایی لایان دابەزیوە، یان لە قۆناغەکانی دواتردا رۆحیان بە پێی (دۆناودۆن) چووەتە جەستەی رابەرە دیارەکانی ڕێوڕەچەی یارسان، یان فریشتە و پیرەکانیانەوە.

2ـ ئەم تێکەڵاوی و ئاوێتەبوونە گەورەو دیارە لە خۆیەوە نەهاتووە و زادەی ڕێککەوت نییە، بەڵکو بە دڵنیاییەوە دەڵێین کاریگەری بۆچوون و دەربڕینەکانی کتێبی پیرۆزی ئاوێستایە لەسەر بازنەی (72) پیرە، ئەوەش دەیسەلمێنێت کە ئەم زاتانە لە ناو تایبەتمەندییە دینییەکانی خۆیاندا پێویستبووە لە سەریان لە نزیکەوە ئاگاداری ئەو بۆچوون و دەربڕینانە بن و لێیان بەهرەمەند بن.

3ـ لە ناو عاریفە ئێرانییەکاندا هەمیشە ئەوە زۆر باوبووە کە باسوخواسەکانی تایبەت بە پادشاو دەسەڵاتدارەکانیان لە ناو دەربڕینەکانیدا رەنگبداتەوە و لەمبوارەدا نموونە زۆرن، هەر ئەوەش کاریگەری بە سەر عاریفە کوردەکانەوە جێهێشتووە کە (72) پیرە لەو زاتانەن.

4ـ (72) پیرە لە شیعرەکانیاندا ویستوویانە ئەوەمان پێبڵێن، کە دینی یارسان میراتگر و درێژەپێدەری دینە کۆنەکانی ئاری، بەتایبەت دینی زەردەشتییە و ئەوانیش دەیانەوێت شوێنکەوتوانی دینەکەیان بەو بابەتانە ئاشنابکەن.

5ـ زۆربەی پیرەکان دوای گەیشتنیان بە پلەی (پیر) ئەگەر بۆ شوێنی دایکزادی خۆیان، یان بۆ ناوچەیەکی تر نێردرابن، ژیانی خۆیان بە ڕێنماییکردنی خەڵك و بانگهێشتکردنیان بۆ سەر دینی یارسان گوزەراندووە، دیارە ئەو پەیامە دینییەی پێکەشکریانکردووە جیاوازبووە لە باوەڕی دینی خەڵکانی هەندێك لەو ناوچانە، لە گەڵ ئەوەشدا ژیانیان پارێزراوبووە. وەك لە مێژووی ژیانیان دەردەکەوتووە لە ناو هەموویاندا تەنها (پیر تامازی کرمانی= پیر تاهماسپی کرمانی) بە کوشتن کۆتایی بە ژیانی هاتووە، ئەویش لە (شێخان) لە لایەن رکەبەرانییەوە کوژراوە و پێدەچێت کێشەکەی رکابەرێتی تایبەت بە خۆی بووبێت، ئەقڵ نایگرێت کوژرانی لە سەر کێشەی باوەڕی

دیینی بووبێت، چونکە ئەو لە (شێخان) بە پەنای (سان سەهاکی بەرزنجی)یەوە ژیاوە و لە شوێنێکی دوورەدەستدا نەبووە. بەدەر لە ناوبراو ئەوانی تر هەموویان تا کۆتایی ژیانیان لە شوێنەکانی خۆیاندا کێشەیەکی وەها رووبەڕوویان نەبووەتەوە هەڕەشە لە سەر ژیانیان دروستبکات. ئەمەش دڵنیاییدەدات کە (72) پیرە تەنانەت بە لای ئەوانەشەوە کە لەسەر دیینەکەی ئەوان نەبوون، جێگەی رێزلێگرتن بوون، ئەو رێزلێنانە پاش لە دونیادەرچوونیشیان لە کولتووری خەڵکەکەدا ماوەتەوە، دەبینین هەر لە کۆنەوە و ئێستاشی لە گەڵدا بێت مەزاری پیرەکان جێگەی رازونیازی خەڵکە و بەردەوام سەردانیاندەکەن. دەیان راز و گێڕانەوەش سەبارەت بە پایەی دیینی و کۆمەڵایەتییان قسەیان لێوەدەکرێت، کە هەندێکیان دەچنە چوارچێوەی ئەفسانەوە چونکە (پەرجوو= موعجیزە) هینی پیرەکان نییەو تایبەتە بە پێغەمبەرانەوە. لەم بوارەدا یەکێك لەو رازانە دەخەینەروو:

بەپێی دەستنوویی (تاریخ اورامان و دەستنووسی (پاسداران مرز ایران) و دەستنووسی (مێژووی هەورامان)، (پیر محەممەدی غەیبی)، یەکێکبووە لە پیرەکانی هەورامان، لەبەر ئەوەش ناونراوە (پیر محەممەدی غەیبی) چونکە گۆڕی نییە، لەو دوو سەرچاوەدا و لەباسوخواسی ئەم پیرەدا دوو راز خراونەتەڕوو، رازی یەکەمیان پەیوەستە بە زیندانیکردن و ئازادکردنی (پیر محەممەد و باوە خوادادی ئامۆزای) لەلایەن (بەکری سوور)ی حوکمڕانی ئەو دەمەی شارەزوورەوە، بەڵام ئەوەی ئێمە مەبەستمانبێت رازی دووەمیانە کە دەڵێت: پاش ئەوەی (پیر محەممەد و باوا خواداد) لە زیندانی (بەکراوا) ئازادکراون رێگەی گەڕانەوەیان بەرە و هەورامان گرتۆتەبەر و نزێك عەسر گەیشتوونەتە نێوان هەردوو گوندی (هانەگەرملە و کەیمنە)، بەمەبستی نوێژکردن لەو شوێنە لایانداوە و پاش نوێژکردن و کەمێك پشوودان، (پیرمحەممەد) بە (باوا خواداد)ی وتووە: هەتا دەچینەوە ماڵەوە ژنەکەی من و ژنەکەی تۆش هەریەکە و کوڕێکیان بووە، هینەکەی تۆ (باوا مستەفا) دەبێت و ئەوەی منیش (باوامحەممەد)، پاش ئەم گفتوگۆیە (پیر محەممەد) خۆیکردووە بەژێر خەرقەکەیدا و خەریکی وێردکردنبووە، پاش ئەوەی ماوەیەکی پێچووە (باوا خواداد) وایزانیوە خەوی لێکەوتووە، بۆ ئەوەی درەنگیان پێنەبێت لێینزیکبۆتەوە و خەرقەکەی بەسەریەوە لابردووە، سەیریکردووە هیچی لەژێردا نییە، کاتێك گەیشتۆتەوە ماڵەوە رازەکەی بۆ خەڵکەکە گێڕاوەتەوە، فەرموویەتی گوایا (پیرمحەممەد) غەیببووەتەوە و ئیتر خەڵکی ناوچەکە بە (پیرمحەممەدی غەیبی) ناویانهێناوە.

بڕوانە:

1 ملا عبدولاَی قازی دەستنووسی تاریخ اورامان لاپەڕە (10، 11)

شایانی باسە ئەو شوێنە تا ئێستاش هەر (پیر محەممەدی غەیبی) پێیدەوترێت و بەلای خەڵکی ناوچەکەوە زۆر پیرۆزە، بۆ رزگاربوون لە نەخۆشی و نزاکردن و پاڕانەوە بەردەوام سەردانیدەکەن.

.

2 (موزەفەرخانی رەزاو دەستنووسی (پاسداران مرز ایران= تاریخ اورامان) لاپەڕە (20هەتا 24).

3 ممحەممەد ئەمین هەورامانی دەستنووسی (مێژووی هەورامان) بەشی یەکەم پیرانی هەورامانی تەخت لاپەڕە (3 هەتا 6).

هەندێك بابەتی تری دیینی و مێژوویی لە شیعرەکانی (بارگە بارگە)دا

خوێنەری ئازیز لە لاپەڕەکانی پێشترا باسمان لە هەندێك لە رازە مێژووییەکانی ئاوێستا لە ناو شیعرەکانی (بارگە بارگە)دا کرد، بەلاّم پێویستە ئەوە بلێین خۆ تەنها ئەو رازانە نیین لە شیعرەکاندا هەن، بەڵکو چەندین رازوگێڕانەوەی مێژوویی و دیینی تریش قسەوباسیان لێوەکراوە. لێرەدا ئەوەندەی بتوانین بە ژمارەیەك بەو رازو گێڕانەوانەدا دەچینەوۋ و گانداری یە و دەقی شیعرەکان دەربارەیان دەخەینەپێشچاو.

1 تۆفانەکەی حەزرەتی نووح: سەبارەت بە حەزرەتی (نووح) لە قورئانی پیرۆزدا هاتووە:

ونوحا اذ نادی من قبل فاستجنا له فنجیناه و اهله من الکرب العظیم[1].

بە پێی قورئانی پیرۆز (حەزرەتی نووح) ماوەی (950) ساڵ خەڵکی بۆ خوداپەرستی بانگکردووە، بەلاّم ئەوان گوێیان بۆ شلنەکردووە و بە درۆیانخستووەتەوە بە رادەیەك کە بینیویانە پەنجەیان لە گوێچەکەیان ئاخنیوە، هەتا گوێیان لە قسەکانی نەبێت و دەموچاوی خۆیان داپۆشیوە هەتا نەیبینن، ئەویش لە خودای خۆی پاڕاوەتەوە بەرامبەر بەو سەرکێشییە سزایانبدات و تۆڵەیان لێبکاتەوە. خودای گەورەش نزاکەی قبوڵکردووە و بە تۆفان سەرنگونیکردوون، لە ناویاندا تەنها شوێنکەوتووەکانی ئەم زاتە کە چوونەتە ناو کەشتییەکەوە رزگاریانبووە.

سەبارەت بە تۆنانی (حەزرەتی نووح) زانای گەورەی دونیای ئیسلام (کەمالەددینی حەڵەبی) وتوویەتی: مێژووی دەستپێکردن و کۆتاییهاتنی تۆفانی نووح دیار نییە، بەلاّم دە کرۆر ساڵ درێژەیکێشاوە، (هەر کرورێك دەکاتە (500) هەزار ساڵ)، کاتێك لێیانپرسیوە باشە ئەو دە کرۆر ساڵە کە زۆر دوورودرێژە، (حەزرەتی نووح) و هاوڕێکانی و گیاندارەکان هەر لە کەشتییەکەدا بوون، لە وەلاّمدا فەرموویەتی بابەتی تۆفانی نووح و کەشتی و گیاندارەکان بابەتێکی عیرفانییە. هەر لە درێژەی قسەکانیدا هاتووە مەبەست لە تۆفانی نووح ئەو بارانە بێ بڕان و دوورووودرێژە بووە کە هەموو زەریاودەریاکانی لە ئاو پڕکردووە[2].

لە چەند شوێنێکی شیعرەکانی بارگە بارگەدا لەم بارەوە قسەوباس هەن، لە بەندی (22) کتێبەکەدا (پیر عیسای شقاقی) فەرموویەتی:

---

[1] قورئانی پیرۆز سوورەتی (الانبیاء) ئایەتی – (76)

[2] ماسیل بریۆن بیرەوەرییەکانی تەیمووری لەنگ لاپەڕە (44) وەرگێڕانی بۆ فارسی – زەبیحولا مەنسووری وەرگێڕانی بۆ کوردی حەمەی حەمەسەعید چاپی یەکەم 1999..

ئەو کۆی سەنایی ئەو کۆی سەنایی

بارگەی شام وستەن ئەو کۆی سەنایی

وەرگەرو توفان نە کۆی فەنایی

مێردان بنیشان گرد وە حەیایی[3]

واتای ئەم دوو دێڕە بەمشێوەیە: بارگەی خودایی لە کێوی بڵندیدا دابەزیوە، پەروەردگار جیهانی بە تۆفان داپۆشیوە، هەتا مرۆڤەکان شەرم دایانگرێت.

هەر لە بواری تۆفانەکەی (حەزرەتی نووح)، لە بەندی (60)ی کتێبی بارگە بارگەدا (پیر ئەحمەدی بەرسایی) فەرموویەتی:

بروز دا توفان وست وە یورتی نوح

شی وە یورت نوح خواجای شەم ئەفرۆز

چەنی هەفت دەروێش غولام پاك هۆز

سازان پەی تۆفان کەشتیێ بە سۆز

واتای شیعرەکە بەمشێوەیە: نووری خودایی لە دۆنی (نووح)دا پڕشنگیداوەتەوە و لەگەڵ حەوت دەروێش بۆ روزگار بوون لە تۆفان کەشتییەکییان درووستکردووە.

2 رازەکەی سامری و شوێنکەوتوانی حەزرەتی مووسا: (سامری) لە ماوەی ئەو چل رۆژەی کە (حەزرەتی مووسا) چووەتە کێوی توور بە مەبەستی گفتوگۆ لە گەڵ پەروەردگا و ئامادەکردنی حوکمەکانی تەورات، شوێنکەوتووەکانی گومڕاکردووە و بۆ پەرستنی پەیکەری گوێرەکەیەکی لە زێڕ دروستکراو هانیداون. سەبارەت بەم رازە لە بڕگەی دووەمی بەندی (49)ی کتێبی بارگە بارگەدا (پیر حەیاتی ماچینی) فەرموویەتی:

یاران هامڕا یاران هامڕا

رای راست بگێرن یاران هامڕا

یاری نەکەرن وە جەنگ و هەرا

وێنەی سامری خەڵك کەرن گومڕا[4]

واتای شیعرەکە بەمشێوەیە: ئەی یارانی هاوڕێ و هاوچارەنووس، دیینی (یارسان) نەکەن بە جەنگ و هەرا و هۆریا، وەك سامری خەڵك گومڕا نەکەن.

---

[3] سەرەنجام، بارگە بارگە، لاپەڕە (56).

[4] سەرەنجام، بارگە بارگە، لاپەڕە (70).

3- رازی حەزرەتی ئیبراهیم و نەمروود: سەبارەت بەم رازە لە بڕگەی دووەمی بەندی (69)ی کتێبی بارگە بارگەدا (پیر شەمسەددین) فەرموویەتی:

یاری زەردەبام یاری زەردەبام

ئیبراهیم وێش بێ یاری زەردەبام

ئەو چەنی نەمروود ستێزا نەزام

بت و بتخانەش کەرد وە وەردە ی یام

وە فەرمانی شا وە ئەمری خواجام

بی وەگوڵستان ئاهر پەی ئیبرام[5]

لە سەر ڕۆشنایی ئەم چەند دێڕە (حەزرەتی ئیبراهیم) لەگەڵ (نەمروود) کەوتووەتە ململانێ و بتەکانی شکاندووە، بە فەرمانی (نەمروود) ئاگرێکی گەورە بۆ سووتاندنی (ئیبراهیم) کراوەتەوە، بەڵام بە فەرمانی خودای گەورە ئاگرەکە بۆی بووە بە گوڵستان و بە ئاسایی بە ناویدا تێپەڕیوە. ناوی خودای گەورە لە شیعرەکەدا بە (شام، خواجام) هاتووە. هەروەها باس لەوە دەکات کە ڕەوانی ناوبراو لە یەکێك لە دۆنەکانیدا چووەتە جەستەی (باوە یادگار)ەوە.

4- ژمارەیەك لە فەیلەسووفان و کەسێتییە گەورەکانی سەردەمە دێرینەکان لە شیعرەکانی (بارگە بارگە)دا ناویانهاتووە، هەر بۆ نموونە لەم چەند دێڕە لە بەندی (57)ی کتێبی بارگە بارگەدا (پیر تەیاری خۆراسانی) ناوی هەریەك لە: (ئەفلاتوون, ئەرستۆ، لوقمان، ئەزرەق زیارا، محەممەد شێرزاد، کیسیا بانوو) هاتووە و ناوبراو فەرموویەتی:

بنیام ئەفلاتوون حەکیمی یارا

داود ئەرستۆ مەعریفەت کارا

لوقمان پیر موسا ئەشیا پێش وارا

نورش وە درەخت سەوز مەوو جارا

مستەفا دەودان ئەرزەق زیارا

ئەیوەت محەممەد شێرزاد زارا

کیسیا بانو یۆرت ڕەمزبارا

هەفتەنان چەوگا شیتن نە پێوارا[6]

---

[5] سەرەنجام، بارگە بارگە، لاپەڕە (86).

[6] سەرەنجام ، بارگە بارگە، لاپەڕە (77)

به پێی ئەم دێڕانە باس لەوە کراوە بە پێی دۆناودۆنی ڕەوانەکان، ڕەوانی ئەفلاتوون چووەتە دۆنی (پیر بنیامین، ڕەوانی ئەرەستۆ چووەتە دۆنی داود، ڕەوانی لوقمان چووەتە دۆنی پیر مووسا، ڕەوانی ئەرزەق زیار چووەتە دۆنی مستەفا دەودانی، ڕەوانی محەممەد شێرزاد چووەتە دۆنی شائیبراهیمی ئێوەت و ڕەوانی کیسیا بانوو چووەتە دۆنی دایراك خاتوونی ڕەمزبار)ەوە.

5- ڕازی هێرشەکەی ئەسکەندەر کوڕی دارا بۆ هیندوستان، لەمبارەوە لە بڕگەی- دووەمی بەندی (33)ی کتێبی بارگە بارگەدا (پیر فەیرۆزی هیندی) فەرموویەتی:

ئەو شار میلات ئەو شار میلات
بارگەی شام وستەن ئەو شار میلات
شام ئەسکەندەر بی کیدش کەرد وەیات
ئاوش وەرد نەجام چوار تەن وە نشات
دمای ئاو یاوا وە ئاوی حەیات
نەشکانا یاسای یاری تا مەمات[7]

لەم دێڕانەدا باس لە هێرشەکەی (ئەسکەندەری کوڕی دارا) کراوە بۆ سەر شاری (میلات) لە هیندوستان و داگیرکردنی شارەکە لە لایەن ناوبراوەوە، پاشان مارەکردنی کچی (کیدی)ی پادشای ئەو شارە و ڕێککەوتن لە گەڵیدا.

6- سەبارەت بە پێغەمبەری گەورەی ئیسلام (حەزرەتی محەممەد کوڕی عەبدوڵا) دروودی خودای مەزنی لەسەربێت، لە بەندی (10)ی کتێبی بارگە بارگەدا (پیر تەقی شاهۆیی) فەرموویەتی:

ئەو جومعە کەری ئەو جومعە کەری
بارگەی شام وستەن ئەو جومعە کەری
دەستی مەوەری دەستی ماوەری
شام نیا محەممەد وە پێغەمبەری
کەس نەجات نیا هەرچی مەکەری
سوڵتان ئیسحاقەن زات ئەنوەری[8]

به پێی ئەم دێڕانە بارگەی خودایی لە (جومعە کەری) دابەزیوە و بە فەرمانی خودای گەورە حەزرەتی محەممەد بووە بە پێغەمبەر، لە دوا نیودێڕیشدا ئەو باوەڕەی یارسان دووپاتکراوەتەوە کە

---

[7] سەرەنجام بارگە بارگە- لاپەڕە (60)
[8] هەمان سەرچاوە- لاپەڕە (51)

دەڵێت گوایا رۆحانییەت و جیسمانییەت لە (سان سەهاکی بەرزنجی)دا بەرجەستەبووە و بە (زاتی ئەنوەری= خودی پەروەردگار) ناویهێنراوە.

7 رازی خاقانی چین یەکێکی ترە لەو رازانەی لەناو شیعرەکانی بارگە بارگە باس و خواسی هەیە، سەبارەت بە ناوبراو لە بەندی (53)ی کتێبی بارگە بارگەدا (پیر ناری هەورامی) فەرموویەتی:

وست وە شاری چین وست وەشاری چین

بارگەی شام وستەن وست وە شاری چین

شاری چین سرِەن تا وادەی پەسین

کورِەی ئافتاو چەوگا بی موبین

ها خاقان وێشەن سوڵتانی ۆەنگین

داقانی وەزیر زاتی بنیامین

رموز دا نیشان شی وست وە شەرین

ها چل کەنیزش چلتەن بی یەقین[شم]

بە پێی ئەم دێڕانە یەکێك لە بارگە خوداییەکان لە وڵاتی چین دابەزیوە، نهێنییەکیش هەیە لەو وڵاتە هەتا رۆژی (پەسلاَن= قیامەت) هەر ئاشکرا نابێت، هەروەها باس لەوە کراوە کە دۆنی خاقانی چین یەکێکە لە دۆنەکانی (سان سەهاکی بەرزنجی) و (خاقانی وەزیر)یش یەکێکە لە دۆنەکانی (پیر بنیامین)، چل کەنیزەکەکەی خاقانیش دۆنەکانی بازنەی (چلتەن)ن. پێویستە لێرەدا بڵێین: بە پێی سەرەنجام[9] پەروەردگار بە مەبەستی رێنماییکردن و رێپیشاندانی خەڵك چل فریشتەی لە گەوهەری خۆی ئافەریدەکردوون، بە فەرمانی خۆی نێردراونەتە سەر زەوی بۆ ئەوەی بەهانانی بەندەکانییەوە بچن، ئەو فریشانە لە قۆناغی پەردیوەردا بەم نازناوانە دەرکەوتوون: (دەمام، شەمام، قامووس، ئەژدەر، ئەنوەر، نگین، گەوهەر، مسکین، مۆمن، سەفیر، کەبیر، ناری، سابق، قانوون، صەیاد، لامی، پێشەنگ، ئەرِەنگ، خەزاوی، شمشاڵ سەیقال، عەزازیل، ئیدراك، خونچی، مەستی، غازی، وەردی، نشان، جەرگا، سەقا، مەرزی، بیا، تەوار، سەراف، سروور، رەزتاب، حەریر، تۆفیق، قەندیل، شەمیل)، ئەمانەی ناومانهێنان هەموویان شاعیر و عاریفی قۆناغی پەردیوەر بوون، ناوی تەواو و

---

[9] سەرەنجام بارگە بارگە لاپەڕە (72، 73).

نموونەی شیعرەکانیان لە کتێبی (سەرەنجام)دا هەیە[10]. بە پێی سەرچاوەکانی یارسان ئەم زاتانە بە فەرمانی (سان سەهاکی بەرزنجی) بۆ گوندی (دزاوەر[11]) نێردراون.

هەر بۆیە (دزاوەر) لای یارسانەکان شوێنێکی زۆر پیرۆزە, لە سەر رۆشنایی زۆربەی سروودەکانی دەورەی (چلتەن) کە بەشێکە لە کتێبی سەرەنجام, ئەم گوندە شوێنی نیشتەجێبوونی (بازنەی چلتەن)بووە, لەم بوارەدا با لەم دێڕانە وردببینەوە:

هام لف مێردان ئازیزمەن بنیام
(دزاوەر)مانەن ریشە گرد غولاٌم
بنیامین ئانە رۆژەش کەردەن لام
چەمەی زولاڵەن مەی کەردەن نە جام[12]

هەر سەبارەت بە پیرۆزی بازنەی (چلتەن) لای یارسانەکان (خەلیفە ئەمیر) فەرموویەتی:

چل شەمع چل چراغ چل دانە فەنەر
چل گوڵ چل گەوهەر چل جامی جەوهەر
هەر چل یەکێ بی یەکێ هەر چل بی
سەرمایەی ئەسڵش شای بەرزە مل بی[13]

واتای ئەم شیعرانە ئەوەیە کە ئەو چل مۆم و چل چرایە، ئەو چل گوڵ و چل گەوهەرە، سەرچاوەی هەر چلیان شای بەرزە ملە کە مەبەست لێی (سان سەهاکی بەرزنجی)یە.

لە کتێبی لە بابەت مێژووی ئەدەبی کوردییەوە، خوایێخۆشبوو (د. مارف خەزنەدار) ناوی هۆنەری ئەم دوو دێڕە شیعرەی بە (شێخ ئەمیر) بردووە، نووسیویەتی شاعرێکی ئەهلی هەق و یەکێکبووە لە

---

[10]- سەرەنجام، دەورەی چلتەن، لاپەڕە (391)

[11]- (دزاوەر) گوندێکی هەورامانی (لهۆن)ە و دەکەوێتە خۆرهەلاتی شارەدێی تەوێڵەوە, سروشتێکی رازاوە و ئاو و هەوایەکی فێنکی هەیە, مەزاری (شێخ شەهابەددینی دزاوەری) لێیە, ئەو مەزارە پیرۆزییەکی گەورەی لای خەڵکی هەورامان هەیە, تا ئێستاش ژنانی ناوچەکە ئەو مندالآنەیان تووشی نەخۆشی (کۆکەڕەشە) دەبن, دەیانەبەنە سەر ئەو مەزارە بە مەبەستی چاکبوونەوەیان. (ئەیووب)

[12] دەورەی چلتەن، بڕگەی (14)، لاپەڕە (402).

[13]، ماشاءاللة سووری، سروودهای دییتی یارسان، ص (169)

ئەولیاکانیان[14]. (شێخ ئەمیر) یەکێکبووە لە گەورە عاریفانی یارسان، باوەڕی یارسانەکان بە رۆژی پەسلاَن لە چەند دێڕە شیعرێکی (شێخ ئەمیر)دا دەردەکەوێت کە فەرموویەتی:

نیکان و بەدان ئەورۆ عەیان مەو
هەم خێر و هەم شەڕ هەردووش میزان مەو
نە زەرە زیای نە زەڕڕە کەم مەو
وە زەڕڕە و مسقالّ میل میزان خەم مەو
نیکان و بەدان گشت هامسەفەرەن
تا وەپای میزان رۆژی مەحشەرەن[15]

لەم دێڕانەدا هاتووە لە رۆژی پەسلاَن و لە کاتی لێپرسینەوەدا هەموو کارەکانی مرۆڤ لە چاکە و خراپە بە بێ گەردیلەیەك زیادوکەم دەکێشرێن، چاکەکاران و خراپەکاران هەموو پێکەوە لە بەردەم تەرازووی رۆژی پەسلاَندا دەوەستن.

هەر لێرەدا پێویستە باس لە هەڵەیەکی گەورە بکەین کە لە باس و خواسی (ئەهلی قەق) لە هەمان کتێبدا هاتووە، (د. خەزنەدار) لە لە پەراوێزی ژمارە (36) لە لاپەڕە (121) و لە بابەتی قۆناغەکانی (دۆناودۆن)دا نووسیویەتی: قۆناغی دوانزەیەم قۆناغی (باباجەلیل) و قۆناغی سیانزەیەم قۆناغی (بابا سەرهەنگ) و قۆناغی چواردەیەم قۆناغی (سوڵتان ئیسحاق)ـە[16]، شتێکی زۆر سەیرە کە ئەم باسە ئەوەندە هەڵەو سەرپێییە و هیچ لێکدانەوەیەکی بۆ نەکراوە. بۆ دەرخستنی راستییەکان لەم روونکردنەوەیە وردببنەوە:

1. (باوە سەرهەنگی دەودانی) لە سەدەی چوارەمی کۆچیدا ژیاوە و بە پێی دێڕە شعرێك لە ساڵی (324ك) لە دایکبووە[17]، ئەمەش دێڕە شیعرەکەیە:

جە سەنەی سێ صەد بیست و چوار هیجری
هاتف نام ئو جە شاهۆ چڕی.

2. بە پێی سەرەنجام (سان سەهاکی بەرزنجی)، لە قۆناغی پەردیوەرو لە سەدەکانی حەوتەم و هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە[18] و هەموو بازنەکانی (هەفتەن، هەفتەوانە، هەفت خەلیفە، چلتەن،

---

[14] (د. مارف خەزنەدار)، لە بابەت مێژووی ئەدەبی کوردییەوە، لاپەڕە (124)، المؤسسة العراقية للدعاية و الطباعة، بغداد، 1984.

[15] د. محەممەد عەلی سوڵتانی، بنەوای باوەڕی یارسان، لاپەڕە (42)، دەزگای چاپ و بلاَوکردنەوەی ئاراس.

[16] هەمان سەرچاوە، لاپەڕە (122).

[17] وردە سەرەنجام، لاپەڕە، 581).

[18] سەرەنجام، بارگە بارگە، لاپەڕە، (16).

حەفتاو دوو پیرە، نەوەدو نۆ پیرە و ......هتد) ئەو پێکیهێناون کە مێژووی ژیانی ئەندامانی ئەو بازنانە لە سەرەنجامدا دیار و ئاشکران و هاوزەمانی مێژووی ژیانی (سان سەهاك)ن.

3، بە پێی یاداشتەکانی (کاکا ڕەدایی)یش مێژووی لە دایکبوونی (باوە جەلیل) ساڵی 883) کۆچی دیاریکراوە[شملج].

پاش دەرخستنی ئەم زانیارییانە سەبارەت بە مێژووی ژیانی ناوبراوان، دەگەینە ئەو ئەنجامەی بڵێین، چۆن دەکرێت (باوە سەرهەنگ) کە زیاتر لە چوارسەد ساڵ بەر لە (باوە جەلیل) ژیابێت قۆناغێك بە دوای ئەوەوە بێت، هەروەها سەبارەت بە (سان سەهاکی)یش کە زیاتر لە سەد ساڵ بەر لە (باوە جەلیل) ژیاوە، چۆن دەکرێت دوو قۆناغ بە دوای ناوبراوەوە بێت.

هەروەها قۆناغەکان حەوتن نەوەك چواردە، لە سروود و پەخشانەکانیاندا باس لە حەوت قۆناغەکە کراوە و چەندین جار ئەو حەوت قۆناغە دووبارەبووەتەوە، هەر بۆنموونە:

حەوت دوونەن بەیان بۆ واچان پێتان

تەحقیق بزانان مەعلووم بۆ لێتان

هەر بۆیە ڕێمان بەخۆماندا و وتمان باسی ئەهلی هەقەکەی (د. خەزنەدار) زۆر هەڵەو سەرپێییە.

8، ڕەیحانە خانمی لۆڕستانی، کە لە سەدەی پێنجەمی کۆچیدا ژیاوە و لە یارانی (موبارەك شا= شاخۆشێنی لۆڕستانی) بووە، لە دوو دێڕە شیعریدا، ناوی ڕووباری (ماتیان) و کۆشکی کەیانی هێناوە، لەمبارەوە فەرموویەتی:

ئاو ڕۆی ماتیان ئاو ڕۆی ماتیان

بارگەی شام وستەن ئاو ڕۆی ماتیان

ئارۆ نیشەبێم نە کۆشك کەیان

دیم ئاوی ئاورۆ گەوا دا وەگیان[لحلج].

وەك لەم دوو دێڕە شیعرەدا هاتووە, یەکێك لە بارگە خوداییەکان لە ڕووباری (ماتیان= مادیان) دابەزیوە، ئەو دەمە (ڕەیحانە خانم) لە کۆشکی کەیاندا بووە، ڕوانیویەتی ئاوی ڕووبارەکە شەپۆلی لێداوە و گەواهی گەورەیی (شاخۆشێن)ی داوە.

9، هەندێك لە پادشایانی ساسانی وەك (شاپوور و ئەردەشێر) لە ناو شیعرەکانی بارگە بارگەدا ناویانهاتووە، مەبەست لێرەدا (شاپووری یەکەم کوڕی ئەردەشێری بابکان)ـە، ناوبراو ساڵی (241ز)

---

[19]، سدیقی بۆرەکەیی، مێژووی وێژەی کوردی، بەرگی یەکەم، لاپەڕە (405)، چاپخانە چهر تبریز، 1370.

[20]، هەمان سەرچاوە، لاپەڕە (97).

چووەتە سەر تەختی پادشایەتی و لە سەرچاوەکانیشدا باس لەوە کراوە کە (ئەردەشێری بابکان) لە دوا ساڵەکانی تەمەنی (شاپوور)ی باوکی، بەشداری حوکمڕانییەکەی کردووە و چەندین کاری پێسپاردووە.

(شاپووری یەکەم) یەکێکبووە لە پادشا گەورەو بەرجەستەکانی ساسانی، توانیویەتی شکست بە ڕۆمەکان بدات و ئیمپراتۆری (ڕۆم) کە ناوی (والرین) بووە دەستگیرکردووە، لە کارە هەرە گرنگەکانی لە بواری ئاوەدانیدا ،.بنیاتنانی بەنداوی (شاد روان) و پردی گەورەی (دێزفوول) بووە[21]. (شاپووری یەکەم) پاش (31) ساڵ و شەش مانگ و هەژدە ڕۆژ پادشایەتی، ساڵی (272ز) کۆچی دواییکردووە[22].

سەبارەت بە ناوبراوان لە بڕگەی دووەمی بەندی (53)ی کتێبی بارگە بارگەدا (پیر ناری هەورامی) فەرموویەتی:

یاران مزگانی شام نە کۆی میرەن
میرم نۆسزادەن سەرمایەی خێرەن
شاهم شاهپورەن پور ئەردەشێرەن
پەرێ دوشمنان چون وەچکە شێرەن[23]

لەم دێڕانەی سەرەوەدا شاپوور بە ناوی (شاهم) ناویهێنراوە، دیارە لای یارسانەکان ئەم دەستەواژەیە پەروەردگار دەگەیەنێت، کەواتە ڕۆحانییەت و جیسمانییەت لە ناوبراودا پێکەوە موتوربە بوون، هەروەها باس لەوەکراوە وەك بەچکە شێر ئازا و دلێر بووە.

10 لوقمانی حەکیم هەندیك لە مێژوونووسانی دونیای ئیسلام لوقمان بە کوڕی عاد دەزانن و ژمارەیەکی تریش وایان نووسیوە گوایا ناوبراو (کوڕی باعور کوڕی ناهور کوڕی تارحی ئامۆزای حەزرەتی ئیبراهیم)ە، ناوی لوقمان (31)جار لە قورئانی پیرۆزدا هاتووە و سورەتێك هەیە بە ناوی سوورەتی لوقمان کە لە (34) ئایەت پێکهاتووە، لە ئایەتی (12)دا خودای گەورە فەرموویەتی (ولقد اتینا لقمان الحكمة)[24]، ناوبراو پزیشکێکی گەورەو بە ئەزموونی سەردەمی خۆی بووە.

---

[21] دکتر عبدالله رازی تاریخ کامل ایران چاپ چهارم لاپەڕە (58) 1347.

[22] ابی الحسن بن الحسین بن علی المسعودی مروج الذهب ومعادن الجوهر المجلد الاول ص (249، 250) الطبعة الرابعة 1964.

[23] سەرەنجام بارگە بارگە لاپەڕە (73).

[24] قورئانی پیرۆز سوورەتی لوقمان.

سەبارەت بە (لوقمان) لە دێڕێکی بەندی (57)ی کتێبی بارگە بارگەدا (پیر تەیاری خۆراسانی) فەرموویەتی:

لوقمان پیر مووسا ئەشیا پێش وارا

نوورش وە درەخت سەوز مەوو جارا

11 مەنسووری هەلاج حوسێن کوڕی مەنسوور کە بە مەنسووری هەلاج ناسراوە، یەکێکە لەو کەسێتییانەی بە پێی باوەڕی یارسانەکان ڕۆحی خوداییان تێدا جێگیر بووە[25]، لە بەندی (55)ی کتێبی بارگە بارگەدا (پیر نازداری شیرازی) فەرموویەتی:

منصور بێ بنیام ڕەهبەری یاری

زەکەریا موسا پا دەفتەرداری

تورکە مستەفا کەمان وقاری

یورت ساری بێ زات ڕەمزباری[26]

بەپێی ئەم دوو دێڕە شیعرە (مەنسووری هەلاج) یەکێکە لە دۆنەکانی (پیر بنیامین)، هەروەها باسی لە دۆناو دۆنی ڕەوانی زەکەریا بۆ دۆنی پیرمووسا و ڕەوانی تورکە بۆ دۆنی مستەفا دەودانی و ڕەوانی ساری بۆ دۆنی دایراك خاتوونی ڕەمزبار کردووە.

12 سەبارەت بە (سوڵتان مەحموودی غەزنەوی) و دەست و پێوەندەکانی لە شیعرەکانی بارگە بارگەدا قسەوباس هەن، لە بەندی (39)دا (پیر ڕەحمەتی بەمبەیی) فەرموویەتی:

سوڵتان مەحمود بێ خواجای بێ ئەندێش

نە شاری غەزنە ڕەنگی دانە ژیش

هەفتەنش چەوگا ئەو ئاوەرد وە پێش

هەیاسی خاس بێ بنیام رای خوێش

حەسەن مەیمەندی موسا نوختە کێش

حەبیب داودەن غولاّم رای تەفتیش[27]

لەم دێڕانەدا باس لەوە کراوە کە (سوڵتان مەحموودی غەزنەوی) خواجەی نەترسبووە، مەبەست لە خواجەی نەترس ئەوەیە کە ناوبراو ڕۆحی خودایی تێیدا جێگیربووە، لە سەردەمی (سوڵتان

---

[25] ئەیوب ڕۆستەم، یارسان، لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی، دینییە، لاپەڕە (56)، سلێمانی (2006.

[26] سەرەنجام، بارگە بارگە، لاپەڕە (75).

[27] هەمان سەرچاوە، لاپەڕە (62، 63).

مەحموودی غەزنەوی)دا هەیاس دوونی پیر بنیامین و حەسەن مەیمەندی دوونی پیر مووسا و حەبیب کەنجکاو دوونی داودی دەلیل بوون.

13ـ شێخ سەراجەددینی بولغاری یەکێکی ترە لەو کەسێتییە دیینییانەی لە تێکستەکانی یارساندا ناویهاتووە، ناوبراو لە شێخە دیندار و ناسراوەکانی سەردەمی دەسەلاتی عەباسییەکان و هاو زەمانی (المقتدر باللەی عەباسی) بووە. هەموو سالەکانی تەمەنی بە رێنماییکردن و ئامۆژگاریکردنی خەلکی ولاتەکەی گوزەراندووە، سەبارەت بەم زاتە لە بەندی (36)ی کتێبی بارگە بارگەدا (پیر قەمەر سەراو قوماشی) فەرموویەتی:

ئەو شاری بولغار ئەو شاری بولغار

بارگەی شام وستەن ئەو شاری بولغار

شێخ سەراجەدین وێش بی کەمەردار

یەکرەنگ غولامان جە ئەزەل تەیار[28]

لەم دێرانەدا باس لەوەکراوە کە یەکێك لە بارگە خوداییەکان لە شاری (بولغار) مەبەست شاری (صقلیە)یە دابەزیوە، هەروەها تیایاندا هاتووە کە (شێخی سەراجەددین) لەو سەروبەندەدا دەرکەوتەی رەوالەتی خاوەنی بەخشندەیی بووە، ئەمە بە باوەڕی یارسانەکان واتای بەرجەستەبوونی رەوانی خودایی لە تەنی (مرۆڤ) دەدات.

14ـ راگۆ کوڕی جمهوورـ یەکێکی ترە لەوانەی ناوی لە شیعرەکانی (بارگە بارگە)دا هاتووە، بە پێی (شانامە) جمهوور حوکمڕانێکی گەورە بووە لە ولاتی هیندوستان، هەر لە کشمیر هەتا سنووری (چین) لە ژێر دەسەلاتیدا بووە و بارەگای حوکمڕانییەکەی لە شاری (سندل)دا بووە، (راگو) کوڕی ناوبراوبووە و بە پێی سەرچاوەی ئاماژەپێدراو یاری (شەترەنج)ی داهێناوە. سەبارەت بە (راگۆ) لە بڕگەی ـدووەمـی بەندی (5)ی (پیر نالی مۆردینی) فەرموویەتی:

وست ئەو کۆی جمهور وست ئەو کۆی جمهور

بارگەی شام لوا وست ئەو کۆی جمهور

شام نامێش گۆ بێ نە هیند کەرد ظهور

ساقی نمانا جامی ئەنتەهور

شترەنج بەرئاوەرد ئەو پەری پەنجی

هەر پەنج ستێزان نە دەوری گەنجی[29]

---

[28] هەمان سەرچاوەـ لاپەڕە (61).

[29] سەرەنجام ـبارگە بارگەـ لاپەڕە (49).

بە پێی باوەڕی یارسانەکان وەك لەم دێڕانەدا هاتووە، یەکێك لە بارگە خوداییەکان لەماڵی (جمهوور) دابەزیوە، لەو دەمەدا (شام) لە هیندوستان دەرکەوتووە و ناوی (راگۆ) بووە. ئەو داهێنەری یاری (شەترەنج) بووە، جەنگ و ململانێی نێوان خۆی و براکەی بە ناوی (تەلهەند) لە ریێی ئەو یارییەوە بەرجەستەکردووە. ئەگەر زیاتر لەم شیعرانە وردببینەوە، بۆماندەردەکەوێت کە (پیر نالی مۆردێنی) مەبەستێتی پێمانبڵێت، (راگۆ) یەکێکە لە دۆنەکانی (سان سەهاکی بەرزنجی) و لێکچوون لە نێوان جەنگ و ململانێی ناوبراو، لە گەڵ جەنگ و ململانێکانی (سان سەهاکی بەرزنجی) و براکانیدا دەکات.

15 (کەعبە)ی پیرۆز لە ناو تێکستەکانی سەرەنجامدا چەند جارێك ناویهاتووە، بۆ نموونە لە بەندی (21)ی کتێبی بارگە بارگەدا، (پیر مەنسووری شوشتەری) فەرمووویەتی:

ئەو کابەی ئەعزەم ئەو کابەی ئەعزەم
بارگەی شام وستەن ئەو کابەی ئەعزەم
کابەم پەردیوەر سوڵتان سەرجەم
یاران نە جەم دا دڵ باران وە هەم
یەکڕەنگ بنیشان هیچ نەکەران زەم
سوڵتانی سەرجەم حازرەن نە جەم[30]

بە پێی ئەم دێڕە شیعرانە، یەکەم بارگەی خودایی لە (کەعبەی پیرۆز) دابەزیوە، بە پێی باوەڕی یارسانەکان و وەك لە نیوەدێڕی سێیەمدا هاتووە، (پەردیوەر) کەعبەی ئەوانە چونکە (سان سەهاکی بەرزنجی) لێبووە، هەروەها باس لەوە کراوە کە یارسانەکان لە کاتی (جەم)دا پێویستە بە شەرمەوە دابنیشن و سەریان نەویبکەن، بە هیچ شێوەیەك زەمی کەس نەکەن، چونکە (سوڵتانی سەرجەم مەبەستی لە زاتی خودای گەورەیە) لە جەمدا ئامادەیە. پیویستە ئەوە روونبکەینەوە یارسانەکان دەڵێن (جەم) لە هەر شوێنێك و لە هەر کاتێکدا بکرێت، هەمان پیرۆزی جەمی هەیە کە (سان سەهاك) لە پەردیوەر بەستوویەتی.

16 سەلمانی فارسی و قەنبەر دوو کەسێتی تری دینی و مێژوویین کە لە شیعرەکانی (بارگە بارگە)دا ناویانهاتووە، بەرلەوەی سەبارەت بە ناوبراوان دەقی شیعرەکان بخەینەڕوو ، بە پێویستی دەزانین باس لەوە بکەین (سەلمانی فارسی) یەکێکە لە هاوەڵانی پێغەمبەری گەورەی ئیسلام، بە پێی جیاوازی سەرچاوەکان خەڵکی (ئەسفەهان)، یان (رامهورمز) بووە، ناوی (ماهۆیا رۆزبە) و هەر بە

---

30 سەرەنجام، بارگە بارگە، لاپەڕە (56).

منداڵی چووەتە سەر دینی مەسیحی، لە بەر ئەوەی لە کەشیشەکان رازی دەرکەوتنی پێغەمبەری پێشەوامان (موحەممەد د..خ) بیستووە، زێدی خۆی بەجێهێشتووە و بەرەو وڵاتی شام رۆیشتووە، پاش چەند ساڵێك جوولەکەیەکی (بەنی قورەیزە) کڕیویەتی و بۆ شاری (مەدینە)ی بردووە. لەو شارەدا لە دەرکەوتنی پێغەمبەر ئاگاربووە و چووەتە سەر دینی پیرۆزی ئیسلام، پێغەمبەری پێشەوامان لە (خواجە) جولەکەکەی کڕیوە و ئازادیکردووە، ئیتر بەردەوام هاوڕازیبووە. بیرۆکەی لێدانی (خەندەك) دژی گومڕایان بۆ پاراستنی شاری مەدینە هینی ئەم زاتە بووە. لە سەردەمی خەلیفە (عومەر کوڕی خەتاب) بە والی (مەدائن) دانراوە، ساڵی (36ك) کۆچی دواییکردووە مەزاری پیرۆزی لە (مەدائن)دایە، ئەو شوێنە پێدەوترێت (سەلمان پاك) و بەردەوام موسڵمانان سەردانیدەکەن.

سەبارەت بە (قەنبەر)یش وەك لە سەرچاوەکاندا هاتووە، غولامی تایبەتی حەزرەتی (عەلی کوڕی ئەبی تالیب) بووە[31].

ئێستاش دێینە سەر شیعرەکان، لە بەندی (24)ی کتێبی بارگە بارگەدا، (پیر مالیکی گۆران) فەرموویەتی:

سەراو دوو دەرە سەراو دوو دەرە

بارگەی شام وستەن سەراو دوو دەرە

سەلمان بنیاما داود قەنبەرە

پیر مووسا وەزیر کاکەی جابەرە

فاتمە رەمزبار سرەش پەروەرە

خالید زەردەبام زەردیش جە هوەرە[32]

لەناو ئەم چەند دێڕەدا زۆر بە لامانەوە مەبەستە کە دوا نیوەدێڕ شیبکەینەوە، چونکە زۆر بەداخەوەم تەنانەت بەلای کەسێکی شارەزاو خزمەتگوزار لە بواری کۆکردنەوەو بەچاپگەیاندنی تێکستەکانی یارسانەوە، کە ئەویش (سدیقی بۆرەکەیی)یە لێکدانەوەیەکی زۆر هەڵەی بۆ کراوە، ناوبراو وای لێکداوەتەوە گوایا مەبەست لە ناوی خالید لە شیعرەکەدا (خالیدی کوڕی وەلید)ە[33]، بۆ راستکردنەوەی ئەو هەڵەیە دەڵێین: مەبەست لە شیعرەکە ئەوەیە کە (زەردەبام= باوە یادگار) نەمرە و زەردییەکەی لە خۆرەوەیە، بە پێی باوەڕی یارسانەکان رەوانی (باوە یادگار) لە سەردەمی ژیانی

---

[31] سدیقی بۆرەکەیی، پەراوێزی سەرەنجام، لاپەڕە (114، 115).

[32] سەرەنجام، بارگە بارگە، لاپەڕە (57).

[33] بڕوانە: (سدیقی بۆرەکەیی)، نامە سرانجام، پەراوێزی لاپەڕە (115)، انتشارات هیرمند، 1375.

(حەزرەتی عەلی کوڕی ئەبی تالیب) لە دۆنی (حەزرەتی حوسێن)دا بووە، دیارە حوسێن کوڕی (عەلی)یە، یارسانەکانیش پێیانوایە (حەزرەتی عەلی) کاتێك کۆچی دواییکردووە ڕەوانی چووەتە ناو خۆرەوە و خۆر هیچ جووڵەیەك ناکات هەتاکو فەرمان لەوەوە وەرنەگرێت. ئیتر هەر باسێك لە خالیدی کوڕی وەلید لێرەدا ناراست و نەگونجاوە.

بە پێی ئەم دێڕانە یەکێك لە بارگە خوداییەکان لە (سەراو دوو دەرە) دابەزیوە کە گوندێکە لە گوندەکانی قەزای کەنگاوەر، لە دێڕی دووەمیشدا هاتووە ڕەوانی (سەلمان فارسی) چووەتە دۆنی (پیر بنیامین) و ڕەوانی (قەنبەر)یش چووەتە دۆنی (داود) و (پیر مووسا)ش پێشتر (کاکەی جابەر) بووە، (کاکەی جابەر) یەکێکبووە لە گەورە پیاوانی دیینی (یارسان) و لە سەدەی چوارەمی کۆچیدا ژیاوە.

هەر لێرەدا دەڵێین کاکەییەکانی ناوچەی هەورامان مەزارێکی پیرۆزیان هەیە بە تەنشت ئەو ڕێیەی لە گوندی هاوارەوە بۆ گوندی (پالآنیا) دەچێتن پێدەڵێن (کاکەی جاور) و زۆر بە لایانەوە پیرۆزە.

17 باس و خواسی بەکتاشییەکان و (حاجی بەکتاش) لە شیعرەکانی یارساندا هاتووە، (حاجی بەکتاش) ناوی تەواوی (وەلی کوڕی سەید ئیبراهی دووەمی نەیشاپووری)یە، بە پێی سەرچاوەکان لە سەدەکانی حەوتەم و هەشتەمی کۆچیدا ژیاوە و دامەزرێنەری ڕێوڕەچەی (بەکتاشی)یە، ژمارەیەکی زۆر موریدی هەبوون، لەوانە:

(گوڵ بابا، قایاقز، شاهین، عەبدال وێران، غەزەل دەدە، تراب ئۆرمان، عوریان).

سەبارەت ناوبراو لە بەندی (54)ی کتێبی (بارگە بارگە)دا پیر ئیسماعیلی کۆهلآنی) فەرموویەتی:

ئەو بەکتاسیان ئەو بەکتاشیان
بارگەی شام وستەن ئەو بەکتاشیان
نە پەردیوەردا شام وستەن سرەخان
نە حاجی بەکتاش بروزدا نیشان[34]

بە پێی ئەم شیعرانە یەکێك لە بارگە خوداییەکان لە ناو بەکتاشییەکان دابەزیوە. ڕۆحانیەت و جیسمانییەت لە (حاجی بەکتاش)دا موتوربەبوون، (پیر ئیسماعیل) باسی لەوەکردووە کە حاجی بەکتاش یەکێکبووە لە دۆنەکانی (سان سەهاکی بەرزنجی).

ئەم نموونانەی خرانەڕوو بەڵگەن بۆ ئاوەڕدانەوەی (72) پیرە لەو شیعرانەیان کە لە کتێبی (بارگە بارگە)دا بڵاوکراونەتەوە، لە چەندین بابەتی مێژوویی ودیینی بەر لە سەدەی حەوتەم و هەشتەمی کۆچی کە ناوبراوان تیایاندا ژیاون. ئەمەش شارەزایی و بەهرەمەندبوونی ئەو زاتانە دەگەیەنێت لە مێژووی ڕوودا و کەسێتییەکانی پێش خۆیان لە ڕووە جیاجیاکانەوە، ئەو شارەزاییەش لە خۆیەوە

---

[34] سەرەنجام، بارگە بارگە، لاپەڕە، لاپەڕە (74).

نەهاتووە، هەر وەك چۆن لە دەرئەنجامی بابەتی (نیگایەك لە رازە مێژووییەكانی ئاوێستا لە شیعرەكانی بارگە بارگە)و بابەتەكانی پێشتردا باسمانكردووە، (72) پیرە هەموویان زانا و دانا و كەسێتی دیاری سەردمی ژیانی خۆیان بوون، هەر یەكەیان چەندین ساڵی تەمەنی بە ئەودالبوون بەداوی زانست و زانیاریدا گوزەراندووە، هەروەها ئەو ساڵانەی لە پەردیوەر و لە (خزمەت سان سەهاكی بەرزنجی)دا بوون بە ریازەتكێشان و بە دەستهێنانی زانست و زانیاری جۆراو جۆرەوە سەرقاڵبوون و بۆ گەیشتن بە مەعریفەت رەنجی زۆریان كێشاوە. شێخان و پەردیوەر لەو قۆناغە مێژووییەدا مەڵبەندی گەورەی زانست و مەعریفەت بوون و رێورەچەی یارسان لەوێ ئاشكرا كراوە و قۆناغێك لە رێكخستنەوەی دیینەكە لە ژێر سەرپەرشتی راستەوخۆی (سان سەهاكی بەرزنجی)دا دەستیپێكردووە، ئەم زاتانەش لەوێ بە بێ هیچ ترس و سڵەمینەوەیەك بۆچوونەكانی خۆیان دەربڕیوە و دینداری خۆیان كردووە، ئەوانەشیان كە بە فەرمانی (سان سەهاكی بەرزنجی) بە مەبەستی رێنماییكردنی خەڵك بۆ شوێنەكانی خۆیان گەڕاونەتەوە، وەك نوێنەری سان سەهاك بوون و لە سەریان پێویستبووە لە چوارچێوەی وردەكارییەكانی رێورەچەی یارساندا هەڵسوكەوت بكەن، بۆیە ئەوەی وتوویانە و ئەوەی دەریانبڕیوە لە گەنجینەیەكی مەعریفیی گەورەوە سەرچاوەیگرتووە و تەنها و تەنها بۆچوونی سادە و سەرپێیی نەبوون.

بۆی هەیە كەسانێك هەبن شیعرەكانی (72) پیرە و بۆچوونەكانیان تەنها لە رووی رواڵەتەوە هەڵسەنگێنن و لە ژێر فشاری باوەڕی دیینی خۆیاندا دادوەرییانبكەن، یان تەنها لە رێی ئەقڵ و ئاوەزی خۆیانەوە لێیان وردببنەوە، ئەمەش وا دەكات دادوەری و وردبوونەكانیان كورتبینبن و بەلای ئەو بابەتە گەورەدا نەچن كە ناوی (عیرفان)ـە و بنەما و رەوت و چوارچێوەی تایبەتی خۆی هەن، بەشێوەیەك كە بە درێژایی مێژووی بیری مرۆڤایەتی جێی مشتومڕبووە.

عیرفان وەك لە سەرچاوەكاندا هاتووە بینینی هەقە واتە بینینی (خودا)یەﷻ و بۆ گەیشتنە بە نهێنییە پەردەپۆشەكان. هەر بۆیە دوورە لە جەستە و راستەوراست پەیوەندی بە رەوانی مرۆڤەوە هەیە، كەواتە شتێك نییە بە دەستبهێنرێت بەڵكو دەبەخشرێت و سەرچاوەی بەخشینەكەش خودای

[35] القشیری= ابو القاسم عبدالكریم بن هوازن، ترجمە، بدیع الزمان فروزانفر، چاپ چهارم، لاپەڕە (127)، شركت انتشارات علمی وفرهنگی، تهران 1374.

تاك و تەنیایە. عیرفان هیچ جۆرە گۆڕینێك تێیدا ڕەوانییە و لە ئادەمەوە تا ئێستا یەك حوكمی هەیە[36].

ئەو وشەو زاراوانەی لە عیرفاندا هەن لە خودا و سروشتی زمانی خەڵكەوە نزیكن وەك: (ئیشق و ئاشق، بت و بتخانە، مەستی و ساقی و مەی، موتریب و ئاوازەكانی مۆزیك، پیری موغان......هتد، چونكە عاریفەكان پاش بەرزبوونەوەی ڕەوانیان بۆ لای خودا و بە پەنای ناسینی خوداوە، كە دێنەوە ناو خەڵك وشەكانی نێو زمانی خەڵك زیندوودەكەنەوە، لەم بوارەدا پێویستە بڵێین (مەنسووری هەلاج و عەینولقوضات) لەم پێناوەدا كوژران چونكە دەیانویست بە زمانی سادە و سووك چاوی خەڵك بكەنەوە. كاتێك كە (مەنسوور) وتوویەتی (انا الحق= من هەقم) مەبەستی ئەوە نەبووە بڵێت من خودام، بەڵكو ئەوەی وتووە (مادام خودا لە هەموو شوێنێكدا هەیە، كەواتە لە منیشدا هەیە).

هەر لە بواری عیرفاندا ڕازێكی مێژوویی دەخەینەڕوو كە ئەمە دەقەكەیەتی: پاش داگیركردن و كۆكوژی خەڵكی شیراز لە لایەن (تەیمووری لەنگ) و لەشكرەكەیەوە، ناوبراو ژمارەیەك لە عاریفانی شیراز لەوانە: شەمسەدین محەممەد شیرازی (حافز)، زەكەریای فارسی (وامیق)، صەباحەدینی سونبوولی عارف میوانداریەدەكات بۆ شوێنی حەوانەوەی خۆی (دیارە تەیمووری لەنگ لە كۆكوژی شارەكاندا (زانایان، عاریفان، پیشەوەران)ی بەخشیون بۆ ئەوەی سوودیان لێوەربگرێت. لەو میوانداریيەدا چەند پرسیارێكی لێكردوون، بە (زەكەریای فارسی) وتووە تۆ كە موسڵمانێكی دانایت چۆن بڕوات وایە نوێژكردن ڕوو بە كەعبە و بتخانە هیچ جیاوازییەكی نییە، ناوبراو لە وەڵامدا وتوویەتی: ئەوەبوو كەعبە بتخانە بوو، پاشان بوو بە (ڕووگەی= قیبلەی) موسڵمانان، ئێمەی دانایان مەبەستمان لە بتخانە شوێنێكە كە خودا لەوێ بێت، وشەی بت لای ئێمە هێما و ئاماژەیە بۆ خودا. چونكە خودا شوێنی تایبەتی نییە و لە هەموو شوێنێكدا هەیە، كەواتە ڕوو لە هەر شوێنێك بكرێت ڕوو لە خودا دەكرێت، هەر لە درێژەی وەڵامەكەیدا وتوویەتی لە سەرەتای ئیسلامدا موسڵمانان زۆر زانا نەبوون ئەو ئەركانەی بۆیان دەستنیشانكراوە سادە و ساكاربوون. نەگەیشتوونەتە ئەو ڕادەیە پەی بە حیكمەتی خودایی ببەن، لە ڕووی ئەركە دینییەكانەوە هێندەی ژەمی منداڵێكی شیرەخۆریان لەسەربووە، بەڵام ئایا پیاوێكی گەورە تەنها بە خواردنی شیر هەڵدەكات؟؟؟. تا ئێستاش ئەركی موسڵمانێكی سادە تەنها ئەركەكانی سەرەتای ئیسلامە و خودای گەورە شتێكی زیاتری لەو

---

[36] سەبوور عەبدولكەریم، ڕەنگدانەوەی كەسێتی و دنیابینی حەلاج لە شیعری كلاسیكی كوردی و فارسیدا بە تایبەت لای مەحووی و حافزی شیرازی، لاپەڕە (75)، لە بڵاوكراوەكانی بەڕێوەبەرێتی چاپ و بڵاوكردنەوەی سلێمانی، ساڵی 2009.

ناوێت، بەڵام کەسێك کە زانستی هەبێت و کتێب بخوێنێتەوە پێویستە پتر لە موسڵمانێکی سادە تێبکۆشێت هەتا باشتر خودا بناسێت، دانایانیش لەمجۆرە کەسانەن[37].

دیارە ئەم بۆچوونی عاریفێکی گەورەی دونیای ئیسلامە کە (زەکەریای فارسی)یە، لە ناو ئەدەب و عیرفانی کوردیشدا چەندین نموونەی لەم جۆرە هەن، کە ئەگەر شێوازی دەربڕینەکانیش وەك یەك نەبن، بەڵام ناوەرۆکەکە هەمان شتە. شاعیری ناوداری هەورامان (میرزا ئەولقادری پاوەیی) لە دێڕە شعرێکیدا فەرموویەتی:

ئەر دەشتەن ئەر کاو ئەر کەژەن ئەر کۆ

نەهەرجا مدیەو نەخشەن شێوە و تۆ

ئەگەرچی ئەم دیڕە شیعرە بەلای ئەوانەوە لێکۆڵینەوەیان سەبارەت بە شیعرەکانی ناوبراو کردووە، تەنها وەك شعرێکی دڵداری و خۆشەویستی پەتی سەیرکراوە، من خۆشم یەکێکبووم لەوانەی لە کتێبەکەمدا هەورامان، بەرگی یەکەم و دووەم، لە باسوخواسی (میرزا ئەولقادری پاوەیی)دا شوێنپێی پێشینەکانی خۆمم هەڵگرت و بە پشتبەستن بە دێڕێکی دواتر کە فەرموویەتی:

نە حەکی نەدڵ نە مەحوی نەزەر

یادم نمەشی وە مەرگت دڵبەر

لە بەر ئەو سوێنەی کە بە مەرگی خۆشەویستەکەی خواردوویەتی، بە شعرێکی دڵداری و خۆشەویستیم لە قەڵەمدا، چونکە (میرزا) کە سوێند بە مەرگی خۆشەویستەکەی دەخوا، ئاشکرایە لەوێدا مەبەستەکە دیارە و مەبەستی ناوبراو لەوەی لە یادی ناچێت خودای گەورە نییە، چونکە خودا نامرێت.

بەڵام پاشان هاتم دووبارە خوێندنەوەم بۆ ئەم دوو دێڕە کردوو بە وردەکارانەتر لێیانڕامام، بۆم دەرکەوت مەبەستی شاعیر لە نیوەدێڕەکانی (یەکەم و دووەم و سێیەم) تەنها خودای گەورەیە، چونکە بە ئاشکرا فەرموویەتی روو لە هەر کوێیەك دەکەم ئەگەر دەشت بێت، یان کێووکۆسار، تەنها نەخشی تۆ دەبینم، ئەو نەخشەش نە لەبەر چاوم وندەبێت و نە لە دڵمدا دەکوژێتەوە. کە ئەمە سیفەتی خودای گەورەیە لە هەموو شوێنیك ئامادەیە و هەرگیز وننابێت، کەواتە میرزا لێرەدا تێکەڵاوییەکی جوانی لە نێوان خۆشەویستی خودایی و خۆشەویستی مەجازیدا کردووە و تەنها نیوەدێڕی چوارەمیشی داوە بە خۆشەویستییە مەجازییەکەی. ئەم باسە کەمێك درێژبوویەوە و بردمی بۆ ئەوەی کە بڵێم لە هەندێك شوێندا نیوەدێڕی دووەم بەمشێوەیە نووسراوە:

---

[37] مارسل بریۆن، بیرەوەرییەکانی تەیمووری لەنگ، وەرگێڕانی بۆ فارسی، زەبیحولای مەنسووری، وەرگێڕانی بۆ کوردی حەمەی حەمەسەعید، لاپەڕە (160، 161)، سلێمانی، (1999).

نەهەرجا مدیە و بەرزەن شێوەو تۆ

ئەم نیوە دێڕە ئەگەر (بەرزەن)، یان (نەخشەن)ی تێدا بەکارهاتبێت هەمان مانای هەیە و هیچ لە جوانییەکەی کەمناکاتەوە، سەبارەت بە (بەرزەن) ئەوە شتێکی دیارە خودای گەورە بەرزە و هەمیشە مرۆڤ کڕنووشی بۆ دەبات و دەستی بۆ هەڵدەبڕێت و عەرشی خودابیش لە بەرزایی ئاسماندایە، سەبارەت بەوەش کە (نەخشەن) بێت، ئەمەشیان تێزێکی سۆفیگەرییانەی نەقشبەندییەکانە، چونکە ئەوان دەڵێن کرۆکی رێبازەکەیان ئەوەیە کە سۆفی نەخشی خودای گەورە لە دڵی خۆیدا دەکات لە رێی (لا الله الا الله)وە، لەم دێرە شیعرەشدا ئەمە بە ئاشکرایی دیارە کە شاعرێکی نەقشبەندی فەرموویەتی:

ای برادر در طریق نقشبند

نقش حق را در دل خود نقشبند[سملح]

دێینەوە سەر ئەوەی بڵێین (میرزا ئەولقادری پاوەیی) جوانی فەرمووە کە بۆ هەر شوێنێك روانیویەتی نەخشی خودای گەورەی بینیوە، ئەو نەخشە نە لەبەر چاویدا ونبووە و نە لە دڵیدا سڕدراوەتەوە.

پاش ئەم دێڕانە دەمانەوێ بڵێن کاتێك کە عیرفان بەمشێوەیە لە گەورەیی خودا و گەیشتن بە راستی خودایی بڕوانێت، کەواتە تێگەیشتن لە دیدو بۆچوونی عاریفان لێکۆڵینەوەی وردەکارانە و رۆچوونی قوڵی گەرەکە و پێویستە بە رواڵەتی لەو بابەتانە نەڕوانین، عیرفان هێما و دەلالاتی خۆی هەن، ناکرێت کەسێکی ناشارەزا تەنها بە خوێندنەوەی سەرزارەکییانەی شیعرێك، یان دەربڕینێکی عیرفانی یەکسەر حوکمی خۆی بەسەر عاریفەکەدا بدات، کە زۆرجار حوکمەکەی گومانکردنە لە دینداری و خواناسی عاریفەکە. بۆیە پێویستە بەچاوی دەربڕینی عاریفانەوە لە شیعر و دەربڕینەکانی (72) پیرە بڕوانین و هەوڵبدەین پەی بە هێما و نهێنی ناو دەقەکانیان ببەین، نەوەك (شەلم کوێرم) بەربینە وێزەیان و بە گومڕاو لادەر لە دیین ناوزەندییان بکەین، چونکە ئەو جۆرە حوکمانە کە پێشتر بە سەر گەورە پیاوانی عیرفاندا دراون، مێژوو نەزۆکی و ناڕاستی سەلماندن و پیاوانی پشت حوکمدانەکانیش لە روانگەی مرۆڤایەتی و بیری ئازاد و مافی دەربڕینی مرۆڤەکانەوە بە ستەمکار و خۆپەسەند و خوێنرێژ ناسراون و دەناسرێن. کەواتە با ئێمەش لەم جیهانەی کەوا زانست و چەمکی نوێ بۆ تێگەیشن لە ژیان بە هەموو وردەکارەکانیەوە، بوون بە سەودای ئەو مرۆڤانەی کە بۆ ژیانێکی باشتر رۆژانە لە هەنگاوناندان و بە مەبەستی بەختەوەرکردنی مرۆڤ و خۆشگوزەرانکردنی، لێبڕوانە خەمی مرۆڤایەتییان لە کۆڵناوە و بەردەوام

---

[38] ئەمین شێخ عەلائەدین نەقشبەندی، تەصوف چییە، لاپەڕە 452، بەغداد، 1985.

له کۆشش و کارکردندان، خۆمان نەکەین بەو بایەقوشە شوومەی کە تەنها بە سەر دارو پەردووی کەلاوەکان و لە ناو چۆڵی و بێدەنگی ترسناکی هەوارەکاندا دەخوێنێ و لە دەنگی خۆی زیاتر هیچی تر نابیستێت.

چەند رازو گێڕانەوەیەکی مێژوویی و دیینی
لە بەشەکانی تری (سەرەنجام)دا

ئەگەر بە وردی بەناو بەشەکانی تری کتێبی (سەرەنجام)دا بگەڕێین، سەڕای ئەوانەی باسمانکردوون، بابەتگەلێکی تری هاوبەش هەن و رازو گێڕانەوەی مێژوویی بەرچاماندەکەون کە پێشینەیەکی مێژوویی و دیینییان هەیە، یەکێك لەو بابەتانە راپەڕینەکەی (حەزرەتی حوسێن کوڕی حەزرەتی عەلی)یە دژی دەسەلاتی خۆسەپێنی (یەزید کوڕی معاویە)، کە لە ئەنجامدا (حەزرەتی حوسێن) و ژمارەیەکی زۆر لە بنەماڵەکەیان شەهید بوون، (عەبدولاّی کوڕی زیاد) سەری (حوسێن)ی پەڕاند و بردی بۆ (یەزید). ئەو مەرگەساتە لەوێ رۆژێوە تا ئێستا جەمسەرێکی گەورەی ناکۆکییە لە نێو موسڵمانانددا و قسەوباسی زۆری لێوەدەکرێت. لێرەدا مەبەستمان ئەوە نییە بە خودی مەرگەساتەکەدا شۆڕبببینەوە، بەلاّم مەبەستمان خستنەڕووی رازەکانی ناو (دەورەی هەفتەوانە)یە کە بەشێکی لە کتێبی (سەرەنجام) لەم بارەیەوە. بەلاّم بەر لەوەی بچینە ناوەڕۆکی بابەتەکەوە پێمان باشە چەند دێڕێك لە شیعرە بەرزەکەی شێوەنی حەزرەتی (مەولەوی تاوەگۆزی) بۆ کۆچی دوایی (عەنبەر خاتوون) بخینەپێشچاو کە تیایاندا جۆرە لێکچواندنێکی دەگمەنی لە ناو ئەو دوو مەرگەدا کردووە و فەرموویەتی:

شورای عاشورا دیسان بەزمش بەست
موحەڕەم ئاما مەحرەم شی نەدەست
ئەو خەریك نەچۆڵ شار[1] عەدەمدا
من نە کەربەلای سارای ماتەمدا
ئەو یەزید مەرگ وە ئەسیر بەردە
من زادەی زیاد خەم یەقیر کەردە[2]

ئەوەی زۆر مەبەستە لە خستنەڕووی ئەم دێڕانەدا زیاتر بۆچوونی (مەولەوی)یە سەبارەت بە (یەزید) کە بە مەرگ چواندوویەتی و یەك مانای بە مەرگ و یەزید داوە، چونکە مەرگ عەنبەری لێسەندووەتەوە و لە ناو ئازارە گەورەکەی (کوڕی زیاد)دا جێیهێشتووە، مەبەست (بکوژەکەی حەزرەتی حوسێنە کە ناوی عەبدولاّی کوڕی زیاد بووە).

---

[1] لە هنێك دەسستنووسدا لە بری وشەی (شار)، وشەی (شام) هاتووە.

[2] سدیقی بۆرەکەیی، مێژووی وێژەی کوردی، بەرگی یەکەم لاپەڕە (522)، چاپخانە چهر تبریز، 1370.

پاش ئەم چەند دێڕە دەچینە سەر خستنەڕووی چەند بڕگەیەك لە شیعرەكانی (دەورەی هەفتەوانە) سەبارەت بەم مەرگەساتە.

1- (سەید شەهابەددین) كە یەكێكبووە لە بازنەی (هەفتەوانە)، لە بەندی (55)ی دەورەی هەفتەوانەدا فەرموویەتی:

سەر وێم بەخشان سەر وێم بەخشان

ئەز نە كەربەلا سەر وێم بەخشان

عەزام بیانان هون جامەم پۆشان

نە عەشق حوسێن ئاوم نەنۆشان[3]

ناوبراو لەم دێڕانەدا باسی لەوەكردووە كە لە (كەربەلا) سەری خۆی بەخشیوە و جەستەی نوقمی خوێنبووە، بۆ خۆشەویستی (حسێن) و لە ڕێی ڕاستیدا كوژراوە.

2- سەید حەبیب شا- كە یەكێكبووە لە بازنەی هەفتەوانە، لە بەندی (54)ی دەورەی هەفتەوانەدا فەرموویەتی:

سەر وێم دادەن سەر وێم دادەن

نەعەشق حسێن سەر وێم دادەن

ئەزەنان مونعم حەشم شادەن

سەرم نە كوچەی كوفە ئوفتادەن[4]

ناوبراو لەم دوو دێڕەدا باسی لەوە كردووە كە بەخۆشەیستی (حوسێن) سەری خۆی بەخشیوە و وتوویەتی: لەو دەمەدا ڕەوانی لە دۆنی (مونعم)دا بووە و سەری بڕدراویان لە كەربەلاوە بردووە بۆ كووفە و بەناو كوچەكانی ئەو شارەدا گێڕاویانە.

3- سەید میر ئەحمەد- لە بەندی (56)ی دەورەی هەفتەوانەدا فەرموویەتی:

سەر وێم سپەرد سەر وێم سپەرد

ئەز نو ڕەستاخێز سەر وێم سپەرد

عەنبەر بیەنان ئیبن ساین مەرد

نە عەشق حسێن كەلەم بی وەگەرد[5]

---

[3] سەرەنجام- دەورەی هەفتەوانە- لاپەڕە (243).

[4] هەمان سەرچاوە- لاپەڕە (242، 243).

[5] هەمان سەرچاوە- لاپەڕە (243).

مەبەستی (سەید میر ئەحمەد) لەم دێڕانەدا ئەوەیە کە لە ڕێی ڕاستیدا سەری خۆی داناوە، لەو کاتەدا ڕەوانی لە دۆنی کەسێکدا بووە بە ناوی (عەنبەر کوڕی ساین)، بە خۆشەویستی حوسێن سەری وردوخاشکراوە.

4- سەید مستەفا، لە بەندی (57)ی دەورەی هەفتەوانەدا فەرموویەتی:

سەر وێم بازی سەر وێم بازی

ئەز نە شار شام سەر وێم بازی

غولاٚم بیانان ئەز ئین قازی

کەلەم بی وە گۆ حسێن بی ڕازی[6]

واتای ئەم دێڕانە ئەوە دەگەیەنێت کە ناوبراو پێشتر لە دۆنی غولاٚمێکدا بووە و باوکی ناوی قازی بووە، بۆ بەدەستهێنانی ڕەزامەندی حەزرەتی حوسێن سەری لە شاری (شام)دا بەخشیوە.

5- سەید محەممەد، لە بەندی (58)ی دەورەی هەفتەوانەدا فەرموویەتی:

سەر وێم باختەن سەر وێم باختەن

نە بەهر موراد سەر وێم باختەن

عەلی ئەکبەر بیم تیرشان پێم داختەن

نە عشق حسێن ئیقرارم ساختەن[7]

لەم دێڕانەدا (سەید محەممەد) باسی لەوە کردووە کە لەو سەردەمەدا ڕەوانی لە دۆنی (عەلی ئەکبەر کوڕی حەزرەتی حوسێن)دا بووە، بە خۆشەویستی حەزرەتی حوسێن گیانی خۆی بەخشیوە و بە تیرێك کۆتایی بە ژیانی هێنراوە.

6- سەید ئەبولوەفا، لە بەندی (59)ی دەورەی هەفتەوانەدا فەرموویەتی:

سەرم دان وە عەشق سەرم دان وە عەشق

نە ماوای حیجاز سەرم دان وە عەشق

ئیبن تاهیر بیم نامم بیا شەرق

نە عەشق حوسێن نە هون بیام غەرق[8]

ناوبراو لەم دێڕانەدا باسی لەوە کردووە کە لە سەرزەوی حیجازدا بۆ خۆشەویستی حوسێن سەری خۆی بەخشیوە، ئەو دەمە ڕەوانی لە دۆنی (شەرق کوڕی تاهیر)دا بووە.

---

[6] هەمان سەرچاوە و هەمان لاپەڕە.

[7] هەمان سەرچاوە، لاپەڕە (244)

[8] - هەمان سەرچاوە، لاپەڕە (244)

7ـ سان سەهاکی بەرزنجی لە بەندی (60)ی دەورەی هەفتەوانەدا فەرموویەتی:

هەفتەوانەمەن جاگیر جایی

حەسەنم مەبۆ نەجای ئەز شایی

حوسێنم مەبۆ یادگار یایی

حەسەن ئیبراهیم تەخت بەغدایی[9]

لەم دێڕانەدا (سان سەهاکی بەرزنجی) باسی لەوەکردووە کە هەفتەوانە جێنشینی ئەون، (شا ئیبراهیم ئێوەت)یش کە ڕەوانی پێشتر لە دۆنی (حەزرەتی حەسەن کوڕی عەلی)دا بووە لە جێی ئەو دەبێت بە (شا)، هەروەها (باوەیادگار) کە یادگاری ئەوە ڕەوانی پێشتر لە دۆنی (حەزرەتی حوسێن)دا بووە. ئەوەشی خستووەتەڕوو کە (شا ئیبراهیمی ئێوەت) لە سەر تەختی مانەوی (بەغداد) دادەنیشێت و حوکمڕانیدەکات.

پاش خستنەڕووی بۆچوونەکانی بازنەی هەفتەوانە سەبارەت بە مەرگەساتەکەی کەربەلا و شەهیدکردنی حەزرەتی حوسێن و شوێنکەوتووەکانی، دەچینە سەر چەند بابەتێکی تر کە لە باسە جیاجیانی کتێبی (سەرەنجام)دا خراونەتەڕوو، بۆ نموونە:

1ـ (باوەناوسی سەرگەتی[10]) کە یەکێکبووە لە رابەڕە گەورەکانی رێوڕەچەی یارسان، دوو دێڕە شیعری لە کتێبی (وردە سەرنجام)دا بڵاوکراونەتەوە, لەو شیعرانەدا فەرموویەتی:

---

[9] - هەمان سەرچاوە لاپەڕە (245).

[10] - باوە ناووسی سەرگەتی: سەبارەت بە مێژووی ژیانی (باوە ناووس) جیاوازی زۆر لە سەرچاوە مێژووییەکاندا هەن، لە کتێبی پیرۆزی (سەرەنجام)دا هاتووە:

(باوە ناووسی جاف) لە سەدەی پێنجەمی کۆچیدا ژیاوە، لە سەردەمی لاویەتییەوە خراوەتە بەر خوێندن، و هەوڵی بەدەستهێنانی زانستی داوە، پاشان وازی لە خوێندن هێناوە و وەك گەڕۆکێك هەڵسوکەوتی کردووە، زۆر شوێن گەڕاوە و قسەی نەستەقی کردووە، لە بەر ئەوەی خەڵك لە قسەکانی تێنەگەیشتوون بە (شێت) لە قەڵەمیانداوە. لە کتێبی (برهان الحق)دا نووسراوە: (باوە ناوس) لە ئێلی جافە و لە سەدەی پێنجەم و شەشەمی کۆچیدا ژیاوە، باسی لەوە کردووە کە تیشکی خوایی تێداجێگیربووە و هەوڵی بڵاوکردنەوەی (رێوڕەچەی یارسان)ی داوە.

لە کتێبی مێژووی کوردی بەرگی یەکەمدا نووسراوە: باوا ناووسی جاف ساڵی (447 ك) لە دایکبووە و هەر بە منداڵی خراوەتەبەر خوێندن، پاشان بۆ خوێندن بە تەواوی شوێنەکانی

کوردستاندا گەڕاوە، (فەلسەفەی ئایین) و شتەکانی تری خوێندوون، پاشان گەڕاوەتەوە زێدومەڵبەندەکەی خۆی داوایکردووە خەڵك بچنەسەر رێوڕەچەکەی، بەم چەشنە گەلێك لایەنگری پەیداکردووە.

(باوە ناووس) شاعیر و عاریف و تەمبوورژەنبووە، شیعرەکانی خۆی و ژمارەیەك لە یارانی لە تێکستە پیرۆزەکانی یارساندا بڵاوکراونەتەوە، یەکێك لەو تێکستانەش ناوی (دەورەی باوە ناووس).

نامێمەن بلە شۆرەتم ناوس

بابۆم ئەحمەدەن صاحب جاو کۆس

پێکانم وە سەر جۆقەی پڕ تاوس

زات ئەسوارەنان چەنی کەیکاوس[11]

لەم دێڕانەدا (باوەناوس) باسی لەوەکردووە کە ناوی ئیبراهیم و نازناوی (ناوس)ە، باوکی ئەحمەد خاوەن ناوبانگی باش و پایەی کۆمەڵایەتییە، کلاّوی لە پەڕی تاوس لەسەرناوە و ڕەوانی پیشتر لە دۆنی (کەیکاوس)دا بووە.

2 (سەید ئەبولوەفا) لە بەندی (4)ی کتێبی (گڵێم وە کۆڵ)دا فەرموویەتی:

بنیام ئەرەخشەن تێلەکۆش دۆڵا

پەی دیدەو دینش هانمی جە هۆڵا

عازیز باوەرەش پەی وەرو پۆڵا

بێ جام بنیام شارمان چۆڵا[12]

لەم دێڕانەدا ناوبراو باسی لەوە کردووە کە ڕەوانی (بنیامین) پێشتر لە دۆنی (ئەرەخش= araxsh)ی گەورە تیرئەندازدا بووە کە لە ئاوێستادا بە (irixsha) ناویهاتووە، هەروەها (سەی ئەبولوەفا) ئەوەی خستووەتەڕوو کە هەموومان بە هیوای دیداری (بنیامین)ن و بێ ئەو شاریان چۆڵ و هۆڵە.

3 (شائیبراهیمی ئێوەت= مەلەك تەیار) لە سێ دێڕە شیعریدا فەرموویەتی:

ئیبراهیم نەسەر ئیبراهیم نەسەر

بەقای دەوری دین یاریم کەفت نەسەر

ئیبراهیم بیانێم فرزەند ئازەر

بتم شکستدا بیم وە پێغەمبەر

کاکام یادگار ئیسماعیل بیانی

سەرش بی وە رای هەق وە قوربانی[13]

لەم دێڕانەدا (شا ئیبراهیمی ئێوەت) ئەوەی خستووەتەڕوو کە ڕەوانی پێشتر لە دۆنی (حەزرەتی ئیبراهیم)دا بووە، بتەکانی شکاندووە و بووە بە پێغەمبەر، لەو سەردەمەدا (باوەیادگار)یش لە

---

[11] وردە سەرەنجام لاپەڕە (583)

[12] دەورەی (گڵێم وە کۆڵ) لاپەڕە (319).

[13] سدیقی بۆرەکەیی مێژووی وێژەی کوردی بەرگی یەکەم لاپەڕە (179).

دۆنی (حەزرەتی ئیسماعیل)دا بووە و ئامادەیی خۆی دەربڕیوە کە بە فەرمانی خودای گەورە بە دەستی باوکی بکرێت بە قوربانی.

4 (باوە یادگار) سەبارەت بە ئاگر و زەردەشت لەم دوو دێڕە شیعرەیدا فەرموویەتی:

چاگا غولاْمان جەم بین جە لامان
نامش گوشتاسپ بێ شام وە بێ گومان
ئەز ئەو ئاور بیم رۆشن کەردم مان
کاکەم زەردەشت بێ پوورەی ئەسپیتمان[14]

لێرەدا ناوبراو باسی لەوەکردووە کە لە سەردەمی (شاگوشتاسپی کەیانی)دا زەردەشت دەرکەوتووە و خەڵك لێی کۆبوونەتەوە و باوەڕیان پێیهێناوە، ئە دەمە ئەم ئاگر بووە و رووناکی بەخشیوەتەوە.

5 (عالی قەلەندەر) یەکێکبووە لە گەورە پیاوانی دیینی یارسان ، بە پێی کتێبی (سەرەنجام) ساڵی (838ك) لە دەوروبەری کێوی (دالاْهۆ) لە دایکبووە، بە مەبەستی خوێندن چووەتە شێخان و لای گەورە پیاوانی ئەو دەمە کتێبی (سەرەنجام)ی خوێندووە، پاشان رۆیشتووە بۆ بەغداد و لەوێ بە رێنماییکردنی خەڵکەوە سەرقاڵبووە، بەرامبەر بەو کارەی لە لایەن خەڵکانێکەوە بەربەرەکانێی لەگەڵدا کراوە، دواجار کوشتوویانە و هەر لەوێش بە خاکسپێردراوە. لە شیعرەکانیدا باسی لەوەکردووە کە رەوانی چووەتە دۆنی چەند گەورەپیاوێکی سەردەمە جیاجیاکانەوە، لەوانە: (هابیل کوڕی حەزرەتی ئادەم، جەشیدی پێشدادی، ئیرەج کوڕی فەرەیدوون، سیاوەشی کەیانی)، لەم دوو دێڕەدا فەرموویەتی:

گردی دوناودون گردی دوناودون
مەبۆ بوانیم گردی دوناودون
ئامام دون وە دون بگەندێم ئەو شۆن
ئیرەج بیانێم پوور فەرەیدوون

(عالی قەلەندەر) لەم دێڕانەدا باسی لەوە کردووە رەوانی دۆن بە دۆن هاتووە و لە رابوردوودا لە دۆنی (ئیرەجی کوڕی فەرەیدوون)دا بووە[15].

6 سەفەرەکەی (پیربنیامین) و هاوەڵەکانی هەریەك لە: (مستەفا دەودان، پیر مووسا، خاتوو دایراکی رەمزبار، شا ئیبراهیمی ئێوەت، باوە یادگار)، لە کەناری رووباری (سیراوەن)ەوە بۆ وڵاتانی یەمەن و میسر، ئەم سەفەرە یەکێکە لە پەرجووە دینییەکانی یارسان و بە شیعری عاریفانە لە دەورەی (گڵیم

---

[14] هەمان سەرچاوە لاپەڕە (186).

[15] ئەیوب رۆستەم یارسان لاپەڕە (203).

وەکۆڵ)دا هۆنراوەتەوە. لەو سەفەرەدا (پیر بنیامین) لە جەستەو شێوەی (میر حوسێن) لە یەمەن دەرکەوتووە. لە پڕ رووبەڕووی ستەمی ستەمکاران بووەتەوە و خراوەتە زیندان، پاش ماوەیەك رێگەی پێدراوە رۆژانە لە زیندان بچێتەدەرەوە و شەوانە بۆ ناو زیندانی تەنگ و تار گەڕاوەتەوە، کە چووتە دەرەوە بە ئاوفرۆشتن و پارە گۆڕینەوەوە خۆی سەرقاڵکردووە. ناوبراو لەو ماوەیەدا لە یەمەن بووە گلێمێکی کردووەتە کۆڵی و ریازەتیکێشاوە، هەر لەوەوە ناوی (گلێم وەکۆڵ)ی لێنراوە. سەبارەت بەو گەشتە لە چەندین بەندی شیعرەکانی (گلێم وەکۆڵ)دا قسەوباسکراون، شیعرەکانیش لە لایەن ئەم زاتانەوە هۆنراونەتەوە:

سوڵتان سەهاکی بەرزنجی، پیر بنیامین، پیر داود، سەید میر ئەحمەد، سەید مستەفای شارەزووری، سەید محەممەدی شارەزووری، سەید ئەبولوەفا، سەید شەهابەددین، سەید حەبیب شا، حاجی سەید باوەیسی، .....هتد). لێرەدا چەند نموونەیەکیان دەخەینەپێشچاو:

لە بەندی (1)ی گلێم وەکۆڵدا (سەید میر ئەحمەد) فەرموویەتی:

پا گریەو زارە پا گریەو زارە

حوسێن ملاڵۆ پا گریەو زارە

گێرانە دەست دامك خوارە

زامش وە مەڵهەم بکە تیمارە

عازیز بنیاما عازیز بنیاما

میر حوسێن ئانە یۆرت بنیاما

گلێم وە کۆڵەن وەوەشی و کاما

گلێمش بافتەی رۆی ئەسەر ناما[16]

لەم دێڕانەدا باس لەوەکراوە کە میرحوسێن بە گریانەوە پاڕاوەتەوە چونکە بە دەست خەڵکەوە گرفتاربووە وبرینەکانی بە مەرهەم تیمارکردوون، لە درێژەی شیعرەکەدا هاتووە: خۆشەویستم (بنیامین)، لە جەستەی میر حوسێندایە و (گلێم وەکۆڵ)ی پێدەڵێن، بە خۆشیەوە ئەو گلێمەی گرتووەتە کۆڵ و هەر لە رۆژی ئەزەلەوە وابووە.

لە بەندی (4)ی گلێم وەکۆڵدا (سەید ئەبولوەفا) فەرموویەتی:

بێ جام بنیام شارمان چۆڵا

جەوز بێ سکە ها نە قەبوڵا

---

[16] سەرەنجام گلێم وەکۆڵ لاپەڕە (314، 315).

بنیاد سکەت بنیام رەسولا

یۆرت گەورەئیل سەدا و ماسۆلا[17]

لەم دێڕانەدا (سەید ئەبولوەفا) وتوویەتی بە بێ بنیامین شارمان چۆڵە و ئەو پێشتر رەوانی لە (دۆنی جوبرەئیل)دا بووە و خۆشەویتی یارسانە.

7 رازەکەی (کاوە و زوحاك و فەرەیدوون) لە چەند دێڕە شعرێکی شاعیران و عاریفانی (یارسان)دا ئاماژەی پێدراوە، (شاوەیسقولی قرمزی کوڕی پیر قەنبەری شاهۆیی) کە شاعرێکی سەدەی نۆیەمی یارسانە، ساڵی (810 ك) لە گوندی (دەرەزیان) لە دایکبووە، لە دوو دێڕ شیعردا فەرموویەتی:

ئەسڵەمن جە کورد ئەسڵەمن جە کورد

بابۆم کوردەنان ئەسڵەمن جە کورد

من ئەو کوردەنان چەنی دەستەی گورد

سڵسڵەی سوپای ضوحاك کەردم هورد[18]

بە پێی ئەم شیعرانە، (شاوەیسقولی قرمزی) دڵنیاییداوە کە کوردە، باوك و رەچەڵەکی کوردن، ئەو شێرەیە کە لە گەڵ کۆمەڵێك خەڵك، شکستی بە لەشکری زوحاك داوە و ئەو لەشکرەیان وردوخاش کردووە، بە وردبوونەوە لە شیعرەکان (شاوەیسقولی) پێماندەڵێت کە رەوانی ئەو پێشتر لە دۆنی (کاوەی ئاسنگەر)دا بووە.

هەر سەبارەت بەم رازە (شا ئیبراهیمی ئێوەت) فەرموویەتی:

ئەز فەرەیدوون بیم گاوسەرە وە دەست

سڵسڵەی سوپای ضوحاك دام سکەست

لەم دێڕەدا (شائیبراهیمی ئێوەت) باسی لەوە کردووە کە رەوانی ئەو لە دۆنی (فەرەیددەن)دا بووە، توانیویەتی بە گورزی گاوسەر شکست بە سوپای زوحاك بدات.

---

[17] هەمان سەرچاوە (319).

[18] سدیقی بۆرەکەیی میژووی ویژەی کوردی بەرگی یەکەم لاپەڕە (383) چاپخانەی چهر تبریز 1370.

در سایه نویسنده کتابت را فوری که اشته بعیادت وی عازم قریه درکیه آمدیم در ۲۰
بیست و هشتم رجب المرجب چون ناخوشی او صعب و هولناک بود او را گذاشتیم
نه روز از شهر شعبان المعظم گذشته سرکار ایشان به جوار رحمت حق پیوست انا لله و انا الیه راجعون
چاشت سه شنبه از تاریخ سنه ۱۳۲۳ هزار و سیصد و بیست و سه هجری آه
غفر الله له و لسائر المسلمین بحرمة النبی محمد صلی الله علیه و سلم و آله و اصحابه اجمعین آمین

ذکر پیر محمد غیبی که اول بزرگترین پیران است محمد غیبی اگرچه مرده
وی در غیب است اما آنچه که نسبت به قبر وی هست در بالای مانه گرمله درمیان
کیمنه دران بهن میباشد و در اصل کن شهر اورامان بوده است و از جمیع نوده نبیره
پیر شاه سید است از اولاده امام رضا صاحب تکیه خانقاه و الطریقه قادریه ارشاد
نموده حکایت وی چنین گفته اند که محل اورامان مالیات دیوانی خود را یکجا بکی
شهرزور میرسید پس بران از طرف حاکم شهرزور که به بکری سور مشهور و موسوم بود
مامور برای مالیات دیوانی اورامان وارد آمد و اهالی اورامان شکایت حال خود به
حضرت پیر یعنی شیخ محمد غیبی آوردند عاقبت الامر مصلحت چنان اکیا میله بواب جمع
این ده رفتند حضرت پیر بداد خواهی لطف حاکم شهرزور روانه شوند چون اهالی بعقب
حضرت شیخ روانه گشتند منزل اول تا پای راهی گلیجی رسیده یکی باز گردیدند

[illegible]

[illegible]

[illegible]

متن زند داستان جم

۱. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۲. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

۳. [illegible]
[illegible]

بندا - پیر بنیامین مرتو :

عازیز آمانن

خواجام مروتن عازیزآمانن

دیدستو ذبین گردین جهانن

گشت لاله واآدان دویت عیانن

گنای اذ زیاد نه گشت کسانن

جه بند گناوجه تو بخشیین گنای مازانم نه دوشانن

جوری تو بدشین منت وگیانن تا میر خیر وت گیر زندانن

اذ دل دوستن میر میدانن خاتون شیر شی تان کی تن

ادب سیاش موس قاتل کیانن بر کر خیر وت صاحب نشانن

سرنظم منعت یوی نور مهوشانن بون بر کو نخت کشتن

نخستش اند جم نوبر خوشانن نو بنیش خسرو زمین

عازیز رحمت زبولی بگین

برادر دوست

[illegible]